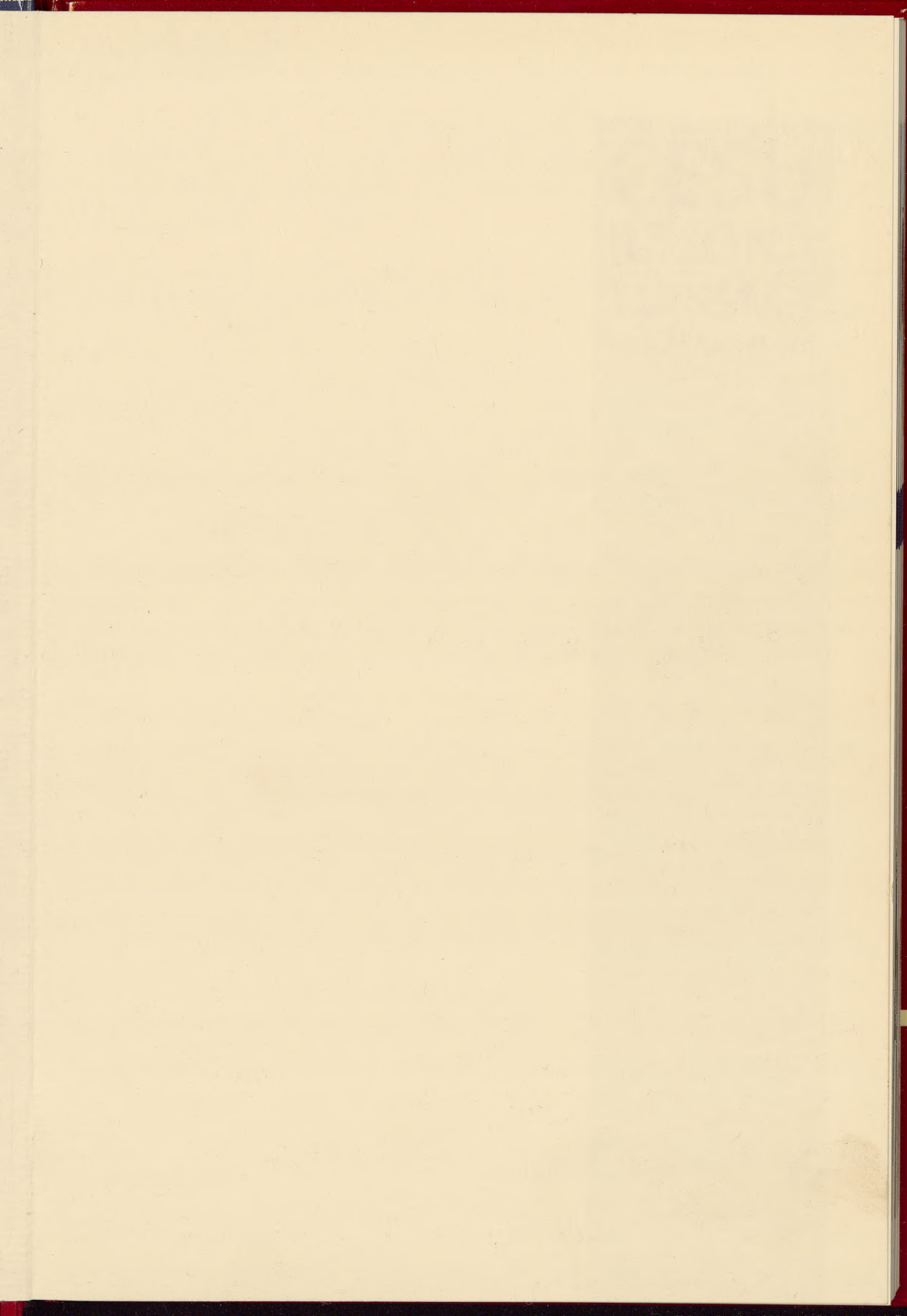

IEPAZĪSTI CĒSU NOVADU!

LATVIJA

CĒSU RAJONA
TŪRISMA ROKASGRĀMATA

**CĒSU
RAJONA
TŪRISMA
ROKASGRĀMATA**

207540

Izdevums tapis
PHARE projekta
"Augstas kvalitātes
tūrisms" ietvaros.

Pateicamies
visām Cēsu rajona
vietējām pašvaldībām
par atbalstu
datu bāzes veidošanā.

2002-4
103

L
908

IEPAZĪSTI CĒSU NOVADU!

CĒSU RAJONA PADOME
2001

0302025460

Atbildīgā redaktore

Guna Rukšāne

Autori

Māris Grīnvalds,
Jānis Polis,
Guna Rukšāne,
Daumants Vasmanis

Teksta redaktors

Jānis Rukšāns

Māksliniece

Anda Nordena
(SIA "AUTOS" dizaina darbnīca)

Foto:

Gunta Bērziņa,
Ilgvars Gradovskis,
Māris Grīnvalds,
Māris Locs,
Mārtiņš Malceniņš,
Anda Nordena,
Valda Rozenberga,
Guna Rukšāne,
Ēriks Zvirbulis

Grāmatā izmantoti
Cēsu Vēstures un mākslas muzeja
un Tāļa Pumpuriņa personīgā arhīva materiāli.

Saturs

Ievads	6	
<i>Māris Niklass</i>		
Cēsis	8	
<i>Māris Grīnvalds</i>		
Pārgauja	60	Stalbes, Straupes, Raiskuma pagasti
<i>Guna Rukšāne</i>		
Līgatne	86	Līgatne un Līgatnes pagasts
<i>Daumants Vasmanis</i>		
Zaubes puse	94	Mores, Nitaures, Zaubes pagasti
<i>Daumants Vasmanis</i>		
Gar Amatas krastiem	104	Amatas novads, Skujenes, Vaives pagasti
<i>Māris Grīnvalds</i>		
Tur, kur Cēsis, tur, kur Rauna...	124	Liepas, Mārsnēnu, Priekuļu, Raunas, Veselavas pagasti
<i>Daumants Vasmanis</i>		
Piebalgas vārti	144	Drustu, Džērbenes, Taurenas pagasti
<i>Daumants Vasmanis</i>		
Piebalga	156	Inešu, Jaunpiebalgas, Kaives, Zosēnu, Vecpiebalgas pagasti
<i>Jānis Polis</i>		

6

Pāri lieliem akmeņiem brāžas straujas, krācainas upes, smilšakmens klintis lūkojas pār mežu galiem, bet no dzidriem ezeriem vasaras vakaros ceļas miglas vāli. Skaistule Gauja visā savā tecējumā rada neatkārtojamas ainavas, taču sendienās tā ir bijusi arī svarīga tirdzniecības artērija, kuru jau no 13. gadsimta izmantoja Livonijas valsts uzplaukuma veicināšanai. Tas ir Cēsu rajons, kur Gauja parādās visā savā krāšņumā un daudzveidībā.

Tas ir Cēsu rajons, kas izauklēja latviešu literāro valodu, deva mūsu valsts nacionālo karogu, kur 1919. gadā tika izcīnītas izšķirošās kaujas, kas ļāva nodibināt neatkarīgu Latvijas valsti.

Tās ir Cēsis, pa kuras šaurajām, bruģētajām ieliņām gribas doties nesteidzīgā pastaigā. Tur sirdi ieskanēsies Sv. Jāņa baznīcas ērģeles, bet neuzspodrinātu viduslaiku romantiku varēsiet izbaudīt, uzkāpjot Livonijas ordeņa Cēsu pils Rietumu tornī. Kaut arī cietusi daudzajos karos, kas vēlušies pāri Latvijai, un vairs nav atjaunota, tā joprojām ir varenākā viduslaiku pils Baltijā, kuru par savu rezidenci bija izvēlējušies 19 no 44 Livonijas ordeņa mestriem.

Taču Cēsu novads nav tikai Cēsu pilsēta vien. To caurvij Gaujas Nacionālais parks ar Līgatnes mācību un atpūtas parku un Gaujas pārceltuvi, kas šobrīd ir vienīgā Vidzemē. Pārcēlušies pāri Gaujai, mēs nonākam senajā Idumejā, kuras sirds Straupe bija viena no Hanzas pilsētu savienības locekļēm. Tagad par bijušo varenību liecina vien romantiskā pils ar parku un aizsardzības vaļņiem.

Ceļā uz Cēsīm izpleties majestātiskais Rustēga ezers. Netālu no tā Ungurmuižas pils ansamblis, kur romantiskajā tējas namiņā jūs pacienās ar karstu liepziedu tēju un medu.

Taču, ja pārcelšanās vietā mēs izvēlētos ceļu augšup pa Gauju, mēs nonāktu pie visstraujākās Latvijas upes Amatas, kuras pavasara ūdeņos virmo ūdenssporta kaislības, bet pie Zvārtas ieža pļavā mierīgi ganās zirgi un gaida, lai dotos izjādē.

Nepelnīti piemirsts ir Nitaures un Zaubes gals ar saviem zivju bagātajiem ezeriem, savvaļas zvēru pilnajiem mežiem un neskartas dabas burvīgumu. Šīm vietām ir arī svarīga nozīme latviešu tautas vēsturē, jo otrā pasaules kara laikā pie Mores notika ļoti asiņainas kaujas.

Piebalgas novads ir devis daudzus slavenus kultūras darbiniekus: Reinis un Matīss Kaudzītes, Kārlis Skalbe, Antons Austrīņš, Emīls Dārziņš, Kārlis Miesnieks... šo sarakstu var turpināt un turpināt.

Raunas pili ziemas mēnešus pavadīja Rīgas arhibīskapi. Ap pili izauga plaša viduslaiku pilsēta, bet netālo Taniskalnu uzskata par vienu no senlatviešu pils Beverīnas iespējamo atrašanās vietu. Savukārt šobrīd vienīgais Latvijas Staburags ir skatāms Raunas upītes krastos.

Atgriežoties Cēsīs, mēs nonāksim pie Āraišu ezera, kur dažu kvadrātkilometru platībā ir koncentrējusies visa Latvijas vēsture, sākot ar unikālo seno latgaļu ezerpili, kur varam apskatīt mājokļus, kādos dzīvoja mūsu senči pirms tūkstoš gadiem līdz vēdzirnāvām un muižas kompleksam.

Jūsu rokās, tūristi, ir jauna grāmata – “Cēsu rajona tūrisma ceļvedis”. Šī grāmata tapusi pateicoties Eiropas Kopienas PHARE projekta “Augstas kvalitātes tūrisms. Četru Baltijas jūras valstu reģionu ilgtspējīga attīstība” finansiālajam atbalstam, kur viens no projekta darbiem bija tūrisma kartes un rokasgrāmatas izdošana. Cēsu rajona padome izsaka pateicību saviem sadarbības partneriem no Hamburgas universitātes, Meklenburgas (Vācija), Ēsterjetlandes (Zviedrija) un Suvalkiem (Polija).

Rokasgrāmatu sarakstījis autoru kolektīvs. Māris Grīnvalds rakstījis nodaļu “Cēsīs”, tā turpinot savu maģistra darbu. Viņš sagatavoja arī nodaļu par Amatas novadu. Daumanta Vasmaņa vārds vēstures jomā komentārus neprasa, viņa saistoši sarakstītās nodaļas par Ligatni, Raunas un Zaubes reģioniem ir viegli lasāmas. Piebalgas nodaļu rakstījis uzņēmās istens piebaldzēns un rakstnieks, Kaudzišu muzeja vadītājs Jānis Polis. Savukārt Guna Rukšāne kā Pārgaujas iedzīvotāja, atainojusi savu pusi. Grāmatas vizuālais veidols ir Andas Nordenas veikums – viņas zināšanas apskatāmajā jautājumā ir tikpat plašas kā autoriem un tas palīdzēja izvēlēties gan fotomateriālu, gan shēmas, gan atbilstošus mākslinieciskos līdzekļus.

Ceram, ka izdevums Jums noderēs, apceļojot dzimto zemi!

Visiem patīkamu ceļošanu vēlot,

Māris Niklass,

Cēsu rajona padomes izpilddirektors

Grāmatā rajona 24 pagasti ir sadalīti sešos nosacītos reģionos. Abas pilsētas – Cēsis un Ligatne – ir apskatītas atsevišķi. Daži no reģioniem ir vēsturiski veidojušies, citi radušies nesen, par kādu grupējumu jums var būt arī iebildumi, taču tūristu neinteresē robežas, viņš var arī nezināt, ka te beidzas viens pagasts un sākas nākamais, viņš izvēlas maršrutu.

Katru reģionu ievada kartē, kurā atzīmēti tūrisma objekti. Vadoties pēc pasaules prakses, tekstā apskatāmās vietas tiek novērtētas pēc 3 zvaigzņīšu sistēmas.

Objekti sagrupēti pēc principa:

- *** nepalaid garām;
- ** vērts aplūkot;
- * speciālistiem.

Kartēs simboli atbilst vispārpieņemtajiem apzīmējumiem.

Katras nodaļas noslēgumā ir informācija par naktsmitnēm, viesu mājām un citām tūristam nepieciešamajām ziņām, kuras sagatavojis Cēsu tūrisma informācijas centra vadītājs Mārtiņš Malcenieks.

Ceram, ka izdevums Jums noderēs, apceļojot dzimto zemi!

CĒSIS

Riekstu kalns

Atskats Cēsu pagātnē

Visam ir savs sākums. Latvijā tradicionāli pilsētas radās senu tirdzniecības ceļu krustojumu un nometņu vietās. Cēsu apkārtnē 11. – 12. gadsimtā atradās latgaļu un Vidzemes lībiešu zemju Jersikas, Turaidas, Idumejas un Tālavas sadurvietā. Šeit krustojās vairāki nozīmīgi kara un satiksmes ceļi. Tagadējās pilsētas teritorijā esošais Riekstu kalns uzskatāms par Cēsu pilsētas “šūpuļa” vietu, jo šeit 11. – 13. gs. atradusies lībiešu cilts – vendu – koka pils. Vendu vārds arī devis pilsētai vācisko nosaukumu “Wenden”.

Vēstures avotos Cēsu vārds pirmo reizi minēts 1206. gadā Indriķa hronikā, kur aprakstīta priestera Daniela darbība Cēsu novadā. Vācu bruņinieki, atskārtuši šīs vietas ģeogrāfisko nozīmību, vendu pilskalnam pretējā paugurā sāka celt mūra pili ar nelielu apkalpes miestņu pie tās. Indriķa hronikā Cēsu ciems pieminēts 1221. gadā, tomēr Cēsis kā pilsēta dokumentos minēta tikai 1323. gadā. Pils laika gaitā kļuva par Livonijas ordeņa zemju pārvaldes centru – no 1237. līdz 1561. gadam tajā atradās Livonijas ordeņa mestru rezidence.

13. gs. sākumā pie ordeņa pils izveidojās pilsēta ar 40 apbūves gabaliem. Pilsētas centrālais tirguslaukums un arī rātsnams atradās tagadējā Livu laukuma vietā. Par Cēsu pils un pilsētas patronesi jau no pilsētas pirmsākumiem kļuva Sv. Katrīna.

13. gs. otrajā pusē pie ordeņa pils tika radīts vesels priekšpilsētas komplekss, kā arī spēcīgi nocietinātā Jaunā pilsēta, kurā ietilpa 120 apbūves gabali. Mājvietas pēc visur Vidzemē praktizētajiem būvniecības paņēmieniem bijušas 80x40 pēdas lielas ar šauru pusi pret ielu. Ēkas būvētas no koka un klātas ar lubu jumtiem.

14. gs. beigās un 15. gs. sākumā Cēsis strauji uzplauka. Pilsēta kļuva par Hanzas savienības locekli, šeit darbojās arī starptautiskā Melngalvju biedrība. Livonijas “ziedu laikos” (mestra V. Pletenberga valdīšanas laikā) Cēsis tika kalta pat zelta nauda.

Kādā 1383. gada dokumentā Cēsis aprakstīta kā pilsēta, kas bijusi ieslēgta stipros aizsargmūros. Ordeņa mestrs V. Pletenbergs 15. – 16. gs. centās Cēsis izveidot par ordeņvalsts galvaspilsētu. Šajā laikā pilsētu apjoza 6 – 7 m augsts dolomitakmeņu nocietinājumu mūris ar astoņiem torņiem un četriem vārtiem (ne-

10

Cēsu pilsētas vecākā zīmoga nospiedums. 14. gs.

Ordeņa mestra V. Pletenberga Cēsis kaltais dālderis

skaitot divus vārtus no pilsētas uz priekšpili). 1535. gadā Cēsis bija apmēram 1000 mājas. Kā jau Livonijas lielpilsētā, Cēsis bija daudz baznīcas – Sv. Jāņa doms, Sv. Katrīnas baznīca, Pareizticīgo baznīca, Sv. Jura kapella, ordeņpils kapella.

Pilsētas tālāko attīstību pārtrauca Livonijas karš. Tā laikā 1561. gadā Cēsu pili nostiprināja poļu – lietuviešu garnizons. Polijas karalis Sigismunds II Augusts dāvināja Cēsīm žēlastības grāmatu – privilēģijas un piešķīra Rīgas pilsētas tiesības. 1577. gadā pilsētu ieņēma Ivana Bargā karaspēks, kas izpostīja un izlaupīja pilsētu un pili, nogalinot daudzus iedzīvotājus. Ivans Bargais esot bombardējis pilsētu piecas diennaktis un izvietojis savus lielgabalus četrās skanstis – Zvirbulīkalnā, Pubuliņos, Glūdas kalnā un Valmieras ceļa pusē. Pēc cara karaspēka postījumiem pilsēta ilgi nevarēja attapties – vēl 1582. gada dokumentos pilsēta aprakstīta kā stipri panikusi.

Livonijas kara rezultātā Cēsis palika poļu rokās, taču pilsētai miera periods neiznāca ilgs – 1600. gadā sākās poļu-zviedru karš. Cēsis vairākkārt krita gan zviedru, gan poļu rokās, kā rezultātā pilsētā tika sagrauts viss iespējamais. Polijas karalis Stefans Batorijs Cēsīm 1616. gadā vēlreiz piešķīra tādas pašas privilēģijas kā Rīgai. Tas veicināja pilsētas atjaunošanu.

Savstarpējā cīņā virsroku tomēr ņēma zviedri – 1626. gadā Cēsis ieņēma zviedru karalis Gustavs Ādolfs. Vēl poļu-zviedru kara laikā 1622. gadā karalis piešķīra valsts kancleram grāfam Akselam Uksensērnākam bijušās Cēsu biskapijas muižas, 1627. gadā – arī Cēsu pilsētu. Jaunais īpašnieks daudz nerūpējās par pilsētas uzplaukumu. Uksensērns piesavināja namnieku īpašumus, sabiedriskās ēkas un pilsētas nekustamos īpašumus ārpus mūriem. Cēsis zaudēja savu nozīmi, palikdama klusa, mierīga pilsētiņa Vidzemes vidū. Uksensērnu dzimtas

Cēsu mūri 17. gs.

Pilsētas nocietinājumu vaļņi Vaļņu ielā

Cēsu pilsētas plāns. 1693. g.

īpašumā Cēsis palika līdz redukcijai 1681. gadā, kad Cēsis kļuva par t.s. karaļa pilsētu, bet pilsmuižu zviedru valdība iznomāja. Zviedru laiks bija pēdējais vēsturiskais periods, kad pils un pilsētas saimnieki centās saglabāt Cēsis kā nocietinātu viduslaiku pilsētu. Tika laboti pilsētas mūri un pat veiktas dažas izmaiņas pilsētas vārtu skaita ziņā. Pilsētas izaugsmi iedragāja liellelles ugunsgrēki, kuri plosījušies 1640., 1665., 1671., 1676. un 1686. gadā. Zviedru laiku Cēsis darbojās divas skolas – vācu, kas bijusi celta no mūra, un nevācu, kas celta no koka.

Kārtējo reizi kara šausmas pilsēta piedzīvoja Ziemeļu kara laikā (1700. – 1721.). 1700. gadā Cēsis ieņēma sakšu karapulki, 1701. gadā – zviedri un 1703. gadā – krievi. Krievi pilsētu sagrāva tik pamatīgi, ka pāri palikušas tikai 2 – 3 latviešu būdiņas pie Katrīnas vārtiem. No šī laika varenās pils un pilsētas mūri netiek atjaunoti. Pēc Ziemeļu kara Igaunija un Vidzeme tika pievienota Krievijai.

Pēc kara nelaiemes pastiprināja mēra epidēmija, kas sākās 1710. gadā un kurā aizgāja bojā gandrīz visi Cēsu iedzīvotāji – pēc 1711. gada datiem dzīvi palikuši tikai 17 pilsoņi. 1714. gadā no Maskavas sāka atgriesties gūstekņi, kas papildināja iedzīvotāju skaitu tukšajās Cēsīs.

No 1730. gada Cēsu pils kļuva par Krievijas ķeizarienes Annas favorīta – grāfa Birona īpašumu. 1742. gadā pilsētu atkal piemeklēja liels ugunsgrēks. Pēc šī trieciena ierastā dzīve Cēsīs atjaunojās lēnām – 1744. gadā Cēsīs bija tikai 80 mājas un 600 iedzīvotāji. Pēc pāris gadiem, 1748. gada 3. augustā, pilsētai atkal uzglūnēja ugunsnelaime, kurā nodega gandrīz visa pilsēta, aiznesot 35 cilvēku dzīvības. Brīnumainā kārtā šajā ugunsgrēkā paglābās dažas mājas pie Katrīnas vārtiem. Nodega Sv. Jāņa baznīca, kā arī senais rātsnams pie tirgus laukuma ar visu Cēsu pilsētas arhīvu. Šajā laikā pilsēta atradās krievu grāfa Alekseja Bestuževa-Rjumina varā (1747. gadā to viņam bija uzdāvinājis Krievijas cāriene Elizabete). Grāfs aizliedza pilsētu apbūvēt, un pēc lielā ugunsgrēka izdegušās māju vietas lika apart un apsēt ar auzām. Pēc daudzajām pilsētnieku sūdzībām tikai 1762. gadā ķeizariene Katrīna II Cēsīm piešķīra pilsētas tiesības.

Pilsēta lēnām sāka atzīgt, kaut gan 1764. gadā Cēsīs joprojām bija pa pusei apbūvētas (no 70 mājām 24 bija

Ūdens iela –
gadsimtu lieciniece

mūra, pārējās – koka). Pilsētā bijuši 600 iedzīvotāji. 1766. gadā Krievijas ķeizariene Katrīna Lielā apstiprināja Cēsu pilsētas privilēģijas un vecās neatkarīgās pilsētas tiesības. Tas atdzīvināja pilsētā tirdzniecību. 1783. gadā pilsēta bija tik tālu atkopusies, ka tās apbūve sastāvēja jau no 100 ēkām un vienas kroņa ēkas (namā atradās tiesu iestādes un aprīņķa kase), kā arī iedzīvotāju skaits bija pieaudzis līdz 1035. Šajā laikā veikalus atļāva ierīkot tikai gar tirgus laukuma malām (pilsēta varēja lepoties ar 13 veikaliem). Preču apmaiņa notikusi pa Gauju ar strūgu palīdzību. Jaunie apbūves noteikumi, ko 1786. gadā izdeva Rīgas vietniecības valde, Cēsu pilsētas rātei noteica, ka pilsētā jālikvidē visi lubu un salmu jumti un mājas jāapjumj ar kārnīņiem.

1816. gadā Cēsu pilsētā bijuši apmēram 1300 iedzīvotāji. No laukiem sāka ieplūst daudz latviešu zemnieku, kas nodarbojās ar amatniecību un tirdzniecību.

1853. gadā Cēsis bijušas jau 153 mājas un 1653 iedzīvotāji. Pilsēta kļuva par aprīņķa izglītības centru – šeit darbojušās piecas skolas: aprīņķa skola, elementārskola, augstākā meiteņu skola, pilsētas elementārskola meitenēm un Bērzaines zēnu skola.

Straujš pilsētas uzplaukums sākās 19. gs. otrajā pusē. To izraisīja 1868. gadā izbūvētā Cēsu–Drabešu šoseja, kas Cēsis savienoja ar Rīgas–Pleskavas šoseju. Ne mazāk nozīmīgas pārmaiņas pilsētas dzīvē ienesa 1889. gadā atklātais Rīgas–Valkas dzelzceļš, kas gāja gar pilsētu. Tas veicināja rūpniecības, tirdzniecības un celtniecības attīstību pilsētā. 19. gs. beigās Cēsu iedzīvotāju skaits manāmi pieauga, tomēr pilsētā nepastāvēja lieli rūpnieciski uzņēmumi. Straujā iedzīvotāju pieplūduma sekas bija pilsētas straujā izplešanās – radās jaunas ielas, tika būvētas sabiedriskās ēkas, skolas, biedrības nami un dzīvojamās mājas. Cēsis guva ievēribu plašākā Krievijas mērogā kā kūrorta pilsēta (ārstniecībā tika izmantoti par veselīgiem atzītie minerālavoti). Darbojās vairākas kūrīestādes, tika celtas vasarnīcas un pansijas.

Latviešu sabiedriskā dzīve sāka aktivizēties 19. gs. beigās, kad 1875. gadā nodibinājās pirmā Cēsu latviešu sabiedriskā organizācija – Latviešu Labdarības biedrība ar sākotnējo mītni Piebalgas ielā 3. No 1897. gada latvieši pilsētas domē ieguva vairākumu. Latvieši drosmīgāk sāka pulcēties dažādās biedrībās un veidot organizācijas – 1890. gadā nodibinājās Cēsu Amatnieku biedrība, bet 1899. gadā Cēsu Viesīgā biedrība.

Dzelzceļa stacija pirms 100 gadiem un mūsdienās

13

Rīgas iela 20. gs. sākumā

Cēsis 20. gs. sākumā

Cēsis 19./20. gs. mijā.
Skats no Sv. Jāņa baznīcas
torņa

Sarkanās armijas okupētajā Latvijā lielinieki izlaida savu naudu gan Cēsis, gan Rīgā. Tā Cēsis, jau otreiz savā pastāvēšanas laikā, tika izlaista nauda. Uz Cēsu apriņķa strādnieku padomes izpildu komitejas aizņēmumu kuponiem iespējais lakoniskais paziņojums: “Kuponu viltotāji tiks nošauti”, cik zināms, ir vienīgais šāda veida uzraksts naudas vēsturē.

Var teikt, ka latvieši varu pilsētā pilnīgi pārņēma 1906. gadā, kad pirmo reizi pilsētas vēsturē par pilsētas galvu tika ievēlēts latvietis – Voldemārs Bērsons.

20. gs. sākumā Cēsis darbojās mašīnu fabrika un čuguna lietuve, nažu fabrika, cementfabrika, vairāki kaļķu ceplī, alus darītava. Atpūtas meklētājus pievilka skaistā Gaujas ieleja, tādēļ pilsētas apkārtnē sāka veidoties vasarnīcu rajoni, vairākas ūdensdziedinātavas un sanatorijas. 1912. gadā lielu pilsētas daļu elektrificēja, telefonu tīklu ierīkoja jau 1897. gadā. Cēsis darbojās vairākas skolas. 1914. gadā iedzīvotāju skaits sasniedza 8000. Pilsētā bija vairāk nekā 400 māju. Laimīgā kārtā 1. pasaules karš Cēsis skāra maz. Te atradās daudz krievu karavīru, kā arī saplūdušie Kurzemes un Zemgales bēgļi. Bērzaines ģimnāzijas telpās īsu laiku izvietojās 12. armijas štābs. Kara gados iedzīvotāju skaits pieauga līdz pat 12 tūkstošiem.

1918. gada 23. decembrī Cēsis ienāca Sarkanā armija. Pilsētā sākās bads un lielinieku terors (Cēsu cietumā vien ieslodzīja vairāk nekā 200 apkārtējo lauku sētu saimnieku, kurus apvainoja revolūcijas nodevībā).

Taču lielinieku vara Cēsis nepastāvēja ilgi, jo jau 1919. gada 30. maijā Cēsis atbrīvoja Ziemeļlatvijas partizānu pulks. Kauju darbība ap pilsētu notika 1919. gada Latvijas Brīvības cīņu laikā, kad šeit norisinājās Cēsu kaujas (1919. gada 06. – 09.VI; 19. – 23.VI). 1919. gada jūnija sākumā, landesvēram uzbrūkot Ziemeļlatvijas karaspēkam, 2. Cēsu kājnieku pulks divās dienās no skolniekiem, ugundzēsējiem u.c. saformēja 3 karavīru rotas un 22. jūnijā slavenajās Cēsu kaujās minētais pulks, kopā ar igauņu 3. divīzijas daļām, satrieca vācu landesvēru. Šīs kaujas izšķīra Baltijas likteni un neļāva īstenot vācu nodomu – iznīcināt Latviju un Igauniju. 1919. gada oktobrī, Bermonta karaspēkam uzbrūkot Rīgai, Cēsis dažas stundas bija Latvijas galvaspilsēta, jo šeit uzturējās Pagaidu valdība, kuras vienīgajā sēdē Cēsis pieņēma vienīgo lēmumu – atgriezties Rīgā.

I Latvijas Republikas neatkarības gados (1920. – 1940.) Cēsis bija apriņķa centrs ar sikiem uzņēmumiem un amatnieku darbnīcām. Pēc iedzīvotāju skaita Cēsis bija otra lielākā pilsēta Vidzemē aiz Valmieras un astotā lielākā pilsēta Latvijā. Cēsis bija viena no vislatviskākajām pilsētām valstī.

Vēl tagad jūtamus robus pilsētas vēsturiskajā apbūvē atstājuši 2. pasaules karā radītie postījumi – kara gados

tika pilnīgi sagrautas 35, daļēji – 150 ēkas, tika izpostītas ūdensvada un kanalizācijas sistēmas, elektriskās apgaismošanas ierīces, tika sagrauts tilts pār Gauju.

Pēc 2. pasaules kara pilsētā sākās rūpniecības uzņēmumu celtniecība, straujš darbaspēka pieplūdums un daudzvokļu namu būve – 1959. gadā iedzīvotāju skaits sasniedza – 13900. 20. gs. 70. – 80. gados plaši savu darbību izvērsa ārstniecības un atpūtas iestādes – pansionāts “Ciruliši”, sanatorija “Cēsis”; tika celti jauni dzīvojamie rajoni.

Tomēr padomju laikus Cēsis ir pārdzīvojusi, nekļūstot par “attīstītu” rūpniecības pilsētu, saglabājot latviskas mazpilsētas kolorīto veidolu.

Cēsu pilsētas tūrisma objekti

Bērzaines iela 4.** Pašreizējo Cēsu 2. pamatskolas ēku 1908. gadā pārbūvējis ievērojamais būvuzņēmējs Pēteris Meņģelis. Nams piederēja Cēsu dziedāšanas un mūzikas biedrībai “Harmonija”. 20. gs. sākumā šeit izvietojās vācu apvienības progimnāzija un augstākā meiteņu skola, bet 20. –30. gados Vācu pamatskola. 1919. gada 5. jūnijā šeit formējās Cēsu pulka skolnieku rota, kura piedalījās slavenajās Cēsu kaujās. Pēc 2. pasaules kara tā darbojas kā 2. astoņgadīgā skola.

Ēka ir ievērojama arī ar to, ka 1882. gadā uz šejieni no Rīgas ielas 24. nama, pārnāca dzīvot ievērojamā latviešu komponista Alfrēda Kalniņa vecāki. Komponistam šeit aizritējusi viņa bērnība. Netālu no skolas 1983. gadā uzstādīja A. Kalniņa krūšutēlu. Tas novietots iepretim kādreizējam dārzam, ko pārzinājis komponista tēvs Jānis Kalniņš. Krūšutēla autors – tēlnieks K. Jansons.

Bērzaines iela 5.** Šeit atrodas Cēsu rajona padome. Ēku 19. gs. beigās sācis celt būvuzņēmējs Musse. Tā bijusi domāta kā patversme un saukta par “Reiera štifti”. Lidz 1939. gadam ēka arī tikusi izmantota kā Cēsu vācu iedzīvotāju patversme. 2. pasaules kara laikā tajā atradās ambulance un mākslas salons.

Bērzaines iela 7*. Dzeltēno savrupmāju cēlis būvuzņēmējs Musse (19. gs.) kā divstāvu ēku ar vairākām slēgtām un vaļējām verandām un koka rotājumiem. Kādreiz šeit atradusies Cēsu medicīnas skola (slēgta 1997. gadā).

Cēsis 20. gs. 30. gados

Vācu progimnāzija
20. gs. sākumā

Bērzaines iela 5 –
Cēsu rajona padomes ēka

Skats uz Bērzaini.
20. gs. sākums

Piemineklis A. Holanderam

Cēsu Valsts vidusskola.
1920. gadi

Bērzaines iela 34 – **Cēsu sanatorijas meža skola*****. Ēka ir valsts nozīmes vēstures piemineklis, bet cēsniekiem daudz svarīgāka ir šīs skolas garā vēsture un tās audzēkņu un pasniedzēju ieguldījums pilsētas gaisotnes radišanā.

Pilsētas daļu Cēsu sanatorijas meža skolas apkārtnē sauc par Bērzaini. Savu nosaukumu tā ieguvusi no nelielās Bērzaines muižas, bet tā savukārt no bērzu birzīm, kas senatnē to ieskāvušas. 1826. gadā muižu savā īpašumā ieguva ievērojamais pedagogs Alberts Holanders (1796 – 1868), kurš uz šejieni tajā pašā gadā pārcēla savu privāto ģimnāziju, kas ieguva Bērzaines ģimnāzijas nosaukumu. Tā drīz kļuva par vienu no labākajām vidējām mācību iestādēm visā Krievijas impērijā.

1880. gadā Bērzaines ģimnāziju nopirka Vidzemes bruņniecība un laikā no 1880. līdz 1882. gadam uzcēla jaunu mācību korpusu, skolotāju dzīvojamu māju, direktora dzīvojamu māju (sagrauta 1. pasaules karā) un saimniecības ēkas. Bērzaines ģimnāzijas ēkas pēc latviešu arhitekta M. Kampes projekta cēla latviešu būvmeistars J. Meņģelis.

Sākoties 1. pasaules karam, ģimnāzijas telpās mitinājās Krievijas 12. armijas štābs un kāda kazaku vienība, kas skolas 1. un 2. stāva klasēs turēja zirgus. Kāpnēs, kas ved uz otro stāvu, vēl šodien redzami ar zirgu pakaviem izsistie caurumi un ieskrāpējumi. Pazudis arī bronzā lietais Bērzaines skolas dibinātāja A. Holandera piemineklis, kas atradies laukumā skolas priekšā.

Izveidojoties neatkarīgajai Latvijas valstij, 1920. gadā darbu sāka Cēsu Bērzaines Valsts ģimnāzija. 1925. gadā skolai pievienoja Cēsu meiteņu ģimnāziju un apvienoto skolu nosauca par Cēsu Valsts vidusskolu. No 1929. līdz 1938. gadam tā atkal tika saukta par Cēsu Valsts ģimnāziju. 1938. gadā skola pārcēlās uz jauncelto ģimnāzijas ēku Ruckas kalnā. Atbrīvotajās Bērzaines skolas telpās no Rīgas ieradās skolotāju institūts, kas pastāvēja no 1938. līdz 1940. gadam. Vācu okupācijas laikā te bija vācu karavīru slimnīca, bet no 1945. līdz 1955. gadam Cēsu skolotāju institūts. Pēc tā slēgšanas, skolā atvēra Cēsu sanatorijas meža skolu, kas te joprojām darbojas.

Savā laikā Bērzaines ģimnāzijā mācījušies: komponists A. Kalniņš, ievērojamais ķirurgs E. Bergmanis,

ķīmiķis P. Valdens, arhitekts T. Punšels un citi. Cēsu skolotāju institūtā pirms 2. pasaules kara par inspektoru un latviešu valodas skolotāju strādājis rakstnieks E. Aistars, par mūzikas skolotāju – komponists H. Pavasars, par militārās apmācības skolotāju – Lāčplēša ordeņa kavalieris Alberts Ameriks u.c. Rakstnieks Nikolajs Kalniņš, dzīvodams ASV, apkopojis Cēsu skolotāju institūta audzēkņu un skolotāju atmiņas un sarakstījis latviešu literatūras vēsturē plašāko Cēsīm veltīto romānu “Cēsis nav Rīga”. Pēc 2. pasaules kara Cēsu skolotāju institūtā mācījušies latviešu kordirigenti dvīņubrāļi Gido un Imants Kokari.

Cēsu alus darītava** pamatoti dēvēta par vienu no vecākajām alus darītavām Latvijā. Alus darītavas vecā ēka ir arhitektūras piemineklis (tipiska 19. gs beigu rūpnīcas ēka). Vēstures hronikās pieminēts, ka alus darītava Cēsu pilsmuižā bijusi jau 1590. gadā, un aizņēmusi plašu telpu pils DA korpusā, kur bijis uzstādīts alus katls triju mucu tilpumā. Par mūsdienu rūpnīcas dibināšanas laiku uzskata 1878. gadu, kad uzcelta vecā alusdarītavas ēka, no kuras līdz mūsdienām saglabājušies tikai mūri.

Pirmā pasaules kara laikā alus darītava pārtrauca darbu un 1922. gadā to no grāfa Ziversa mantiniekiem nopirka akciju sabiedrība “Augļu dārzs”. Rūpnīca līdz ar alu ražoja arī vīnu, augļūdeni, minerālūdeni.

Virš rūpnīcas ēkas paceļas tornis ar vēja rādītāju. To pēc veciem zīmējumiem atjaunoja 1978. gadā, atzīmējot rūpnīcas simtgadi. Saglabājušies nostāsti, ka senos laikos pēc vēja virziena un stipruma noteiktas labākās iesaļa zāvēšanas dienas.

Cēsu pilsētas ģimnāzija* ir lielākā pilsētas skola un viens no Cēsu izglītības centriem.

Ģimnāzijas veco ēku sāka celt 1937. gadā. Skola celta pēc arhitekta Blankenburga meta un bija paredzēta 400 skolēniem. 1939. gadā skolu pārdēvēja par Cēsu Valsts Draudzīgā Aicinājuma ģimnāziju. 2. pasaules kara laikā vācu armija skolu pārvērtā par hospitāli. 1944. gada rudenī ģimnāzijas ēka nodega un palika tikai ugunsdrošie mūri. Tikai 1950. gadā pēc telpu atjaunošanas, toreizējā Cēsu 1. vidusskola varēja turpināt mācības pirms kara celtajā ēkā. Pie vecā korpusa 70. gados uzcelti trīs jauni korpusi un 1985. gadā ēdnīcas piebūve.

Cēsu alus darītava

Cēsu pilsētas ģimnāzija

Cēsu pilsmuižas klēts

Cēsu Jaunā pils –
Vēstures un mākslas muzejs

Cēsu pilsmuižas komplekss***:

Kučiera dzīvojamā māja celta 19. gs. otrā pusē kā neliela dzīvojamā māja pils kučierim. Ēka labi saglabājusies bijušā staļļa – ratnīcas galā kā atsevišķi stāvoša celtne, tikai bez kādreizējiem žogiem.

Zirgu stallis – ratnīca ir valsts nozīmes arhitektūras piemineklis. Tā celšanas laiku var noteikt pēc vēja rādītāja ēkas dienvidu galā, kur saskatāms skārdā izkalts skaitlis –1781. 1985. gadā šeit ierīkots Izstāžu nams.

Klēts – valsts nozīmes arhitektūras piemineklis. 17. gs. beigās šeit atradās saimes dzīvojamā māja un ar ūdeni pildīts grāvis jeb diķis. Pirmo reizi plānos klēts parādās 1802. gadā. Klēts durvis akcentētas ar portālu, uz tām ved pandusa veida uzbrauktuve. Tagad šo mūra klēti izmanto Cēsu alus darītava.

Cēsu vecās un jaunās pils ansamblis***:

Cēsu Jaunā pils. Staltajā pils tornī uzvilktais karogs lepni apliecina, ka Cēsis ir Latvijas nacionālā karoga dzimtene, bet pils no senu ciņu vietas kļuvusi par romantisku pilsētas vizitkarti.

Cēsu Jaunā pils, kur šobrīd atrodas Cēsu Vēstures un mākslas muzejs, celta vecās ordeņpils vārtu nocietinājuma vietā. Jaunās pils torņa apakšējie stāvi saglabājušies no vecās pils Lademahera torņa, kas tika atjaunots, kad pili par savu īpašumu ieguva grāfs K. E. Ziverss. Ziversu dzimtai Cēsu pilsmuiža piederēja 140 gadus – no 1777. līdz 1917. gadam.

Ar mansarda jumtu segtajai ēkai bija divi stāvi, un viens tās stūris pieklāvās jau minētajam Lademahera tornim. Galvenā ieeja atradās ēkas centrā. Ēkas pirmajā stāvā ir saglabājušās bijušo vārtu velves. Pils, domājams, 19. gs. 20. gados pārbūvēta – tornim uzcelts trešais un ceturtais stāvs gotiskās formās. Trešajā stāvā, salīdzinot ar pirmo, tornis sašaurināts par 2,4m. Torņa fasāde kompozicionāli pieskaņota ordeņa pilsdrupu torņiem. Torņa pagraba stāvu veido segta krusta velve. Zem šī pagraba atrodas vēl kāds pagrabs, kura ieeja tagad aizmūrēta. Torņa pirmajā stāvā ir pusapļa telpa, segta ar krusta velvi. Četras šaujamas lūkas paplašinātas un pārveidotas par logu ailām.

Sākumā pils kalpojusi vienīgi kā dzīvojamā māja, bet 1841. gadā

Lademahera torņa pagrabā ierikota ūdens dziedinātavas iestāde. Cēsu ūdens spējas dziedināt ievērojīs vietējais ārsts G. Meijers. Pēc viņa ierosinājuma Cēsu pilsmuižas īpašnieks grāfs K. Ziverss 1841. gada 2. jūnijā Jaunajā pili ierikoja pirmo aukstā ūdens dziedinātavas iestādi. Vēl ierikotas īpašas pastaigu takas, dušas un akas. Dziedinātavā ārstēti reimatisma slimnieki, nervu kaites un citas slimības. Dziedinātava Jaunajā pili darbojās apmēram desmit gadu, un tajā lietoja vēl pa senajām koka caurulēm pievadīto ūdeni. Vēlāk grāfs Ziverss atrada piemērotāku vietu ārpus Jaunās pils mūriem – to ierikoja pils parkā, kur gravas nogāzē ūdenskritums dušām sasniedza 3 – 7 m augstumu.

Latvijas Valsts laikā šeit izvietojās 8. Daugavpils kājnieku pulka štābs un virsnieku klubs. 2. pasaules kara laikā pili atradās vācu komendantūra. Pirmajos pēckara gados Cēsu pili izvietojās ap 40 dzīvokļu, taču jau 1949. gadā Jauno pili nodeva Cēsu Vēstures muzeja rīcībā.

Paša muzeja pirmsākumi meklējami 20. gs. 20. gados, kad par muzeja dibināšanas iniciatoriem kļuva vietējie intelīgenti – Bērzaines ģimnāzijas skolotāji. Tas tika dibināts 1925. gadā un par muzeja pirmo direktoru kļuva ģimnāzijas dabas zinību skolotājs K. Ašmanis.

Muzeja ekspozīcija

Livonijas ordeņa Cēsu pils

Livonijas ordeņa pilsdrupas

Livonijas ordeņmestra zīmogs

Pirmās priekšpils rietumu tornis

Livonijas ordeņa Cēsu mūra pils. Cēsu pils ir pats iespaidīgākais un vislabāk saglabājies drupu ansamblis Latvijā un Cēsu vecpilsētas populārākā sastāvdaļa.

Cēsu pils Livonijas ordenim bija viens no stiprākajiem cietokšņiem Baltijā. Varenāks cietoksnis bija vienīgi Vilandes pils Igaunijā. Cēsu pils bija ordeņa mestru rezidence. Te pieņēma sūtņus, izlēma kara un miera jautājumus, kā arī kārtoja ordeņa iekšējās lietas. Ik gadus šeit sanāca ordeņa kapituls – tā augstāko vadītāju apspriede.

Livonijas ordeņa Cēsu pili sāka celt ap 1207. gadā ordeņa mestra Venno fon Rorbaha laikā un to pabeidza pēc 30 gadiem. Iesākumā pili dzīvojuši tikai deviņi brāļi ar saviem ieroču nesējiem, kalpiem un zirgu puīšiem. Visu apjoza akmeņu aizsargmūris.

Ordeņa pils Cēsis un biskapa pils Raunā bijušas greznākās pils Latvijā. Pils atrodas ļoti izdevīgā topogrāfiskā novietojumā – stāvos pakalnā starp dziļām gravām. Cēsu centrālais ģeogrāfiskais stāvoklis toreizējā Vidzemē ordenim likās ļoti izdevīgs, jo pilsēta atradās ap 90 km no Rīgas aiz plašās mežu joslas. Savos ziedu laikos (mestru Valtera Pletenberga laikā (1494 – 1535), Cēsu pils un pilsēta bija visu plašo ordeņa zemju centrā, kas stiepās no Klaipēdas līdz Narvai.

Svarīga loma pils aizsardzībā bija visapkārt pilij un pilsētas vienā pusē esošajiem dīķiem. Tos izmantoja par rezervuāriem, no kuriem ienaidnieka uzbrukuma gadījumā varēja papildīt sausos pils grāvjus. Lai ūdens neiesūktos zemē un neaizplūstu, grāvju pamatu izklāja ar apmēram 8 cm biezu zilā māla kārtu.

Pils kodolu veido apbūvēts četrstūris ar konventa pagalmu vidū. Visapkārt pilij, pirmās un otrās priekšpils robežās, ir dziļi aizsarggrāvji. No pirmās priekšpils pa paceļamo ķēžu tiltu pils ļaudis varējuši iekļūt pili. Pirmās un otrās priekšpils mūri piekļāvušies pilsētai. Vietām pils mūri pārsnieguši pat 5 m biezumu. Cēsu pils mūru kopgarums sastādījis ap 1 km. Pils būvēta galvenokārt no dolomīta, bet mūros ievietoti arī lieli laukakmeņi. Stāsta, ka pils celtniecībai vajadzīgie dolomīti ņemti no lautzuvēm, kas atradušās tagadējās dzelzceļa stacijas rajonā. Pēc vienas versijas, no lautzuvēm uz pili gājis slīps tilts, pa kuru vesti akmeņi. Paaugstinot pils mūrus, paaugstināts arī tilts.

Cēsu pils veidota pēc pils un klostera tipa, jo kā Vācu ordenim Prūsijā, tā arī Livonijas ordenim Baltijā bija gan militāra satversme, gan arī mūku satversme. Lai apmierinātu visas prasības, pils korpusiem, kas ietvēra iekšējo slēgto pagalmu, bija trīs stāvi – pirmais jeb zemes stāvs, otrais jeb galvenais stāvs un trešais jeb aizsardzības stāvs.

Pils kompleksā ietilpst 5 torņi: Rietumtornis, Dienvidu tornis, Ziemeļtornis, pirmās priekšpils Rietumtornis un Lademahera tornis. Torņiem parasti bija 3 stāvi, bēniņi un pagrabs. Pagrabus zem korpusiem izmantoja noliktavām, zem torņiem – cietumiem. Pirmo stāvu izmantoja saimnieciskiem nolūkiem, otro – dzīvošanai un dažādām sabiedriskām norisēm. Trešais jeb bēniņu stāvs atradās zem jumta, bez griestu pārseguma. Te galvenā vieta atvēlēta šaujamlūkām. Pie galvenajām telpām varēja piekļūt tikai no pagalma puses, kur bija izbūvēta divstāvu galerija jeb krusteja.

Cēsu pils vecākā daļa ir kapella, kas aizņēma konventa ēkas ziemeļaustrumu stūri. Kapellas platākajā daļā pie ziemeļu sienas bijusi niša sakramentiem, bet blakus altāris.

No kapellas uz dienvidiem stiepjas pils korpus, kas sadalīts divās daļās. Apakšstāvā tieši pie pils kapellas bijusi sakristeja, tālāk saimniecības telpas, virtuve un veļas mazgātuve. Otrā stāvā atradies remteris (ēdamzāle). Remteris bija vissenākā velvētā telpa pili. Uz remtera zāles sienām bijuši uzgleznoti visu ordeņa mestru attēli.

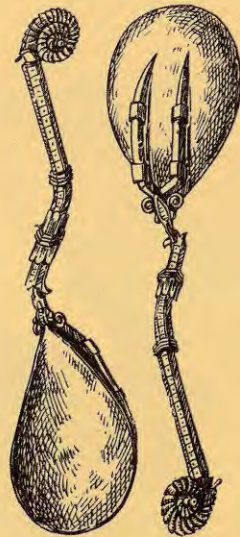
Remterim ziemeļu galā divos pustāvos pieslējās apsildāmas bruņinieku guļamistabas. Zem remtera atradās maizes ceptuve, virtuve ar pavāra istabiņu, bet ziemeļu galā starp kapellas sienu un virtuvi – alus darītava.

Galvenais korpus pili bija Dienvidrietumu korpus starp Rietumu un Dienvidu torņiem. Uz abām pusēm no velvētās vārtu telpas pirmajā stāvā atradās apsardzes telpas. Paši vārti bija lieli un kārtīgi apkalti, ar trim eņģēm, izbīdāmu stieni un ķēdi. Virs vārtiem atradusies statuja, no kuras šodien palikusi tikai tās vieta mūrī. Visu korpusa otro stāvu aizņēma greznā Kapitula vai Konventa zāle, kuras interjeram nebija līdzīgas zāles pārējās ordeņa pilīs. Šajā zālē notika sūtņu pieņemšana un citas svinības.

Pils centrā atradies pils pagalmi, kas bijis bruģēts ar aptēstiem laukakmeņiem.

Cēsu pils krāsns podiņa fragments. 16. gs. vidus

Pils iemītnieku sudraba salocāmā dakšiņa – karote. 16. gs. vidus

Zvaigžņu velve

Rietumu tornis

Vismazāk šodien zināms par pils Ziemeļrietumu korpusu iepretim Riekstu kalnam starp Rietumu un Ziemeļu torņiem. Ilgu laiku valdīja uzskats, ka šajā vietā vispār atradies tikai pagalma aizsargmūris, taču arheologi 1974. gadā atseguši korpusa pagraba divas telpas, kas nepārprotami liecina par paša korpusa esamību. Ir pamats domāt, ka šis korpusš izjuta galveno krievu uzbrukuma smagumu 1577. gadā un bija tā vieta, kur uzspridzinājās pils aizstāvji.

Pētnieku un restauratoru rokas vēl gaida Ziemeļaustrumu korpusš, kas sastāv no divām atšķirīgām daļām, kuru robežu iezīmē lūzums sienu plaknēs. Dienvidu daļā atradās jau aprakstītā pils kapella. Starp kapellu un Ziemeļu torņi atradās arsenāls vai mantnīca. Šodien mantnīcas vieta un velvētais pagrabs zem tās ir zem biezas gruvešu kārtas.

Pils cietokšņa dominante, neapšaubāmi, ir Rietumu tornis, kura celtniecība aizsākās jau 14. gs. ar kvadrātisko daļu un tika pilnīgi pabeigta 16. gs. Rietumtorņa platums apakšā 17 m, sienu biezums apakšstāvā – 4,6 m. Torņa centrs ir mestra istaba, kas atrodas otrajā vai galvenajā stāvā. Livonijas laikā mestra istaba bijusi ļoti

labi iekārtota ar greznu gotiskā stilā veidotu ribu velvi un flizēm bruģētu grīdu. Velve stūri balstījās uz skaistām, akmeņi kaltām konsolēm ar vinogulāju, lapu un ķekaru motīviem. Vēl skaistāka bijusi tiklveidīgā zvaigžņu velve ar 68 dažāda lieluma apaļiem saņēmējakmeņiem, no kuriem lielākais atrodas pašā velves augšā. Sienu vertikālās daļas bijušas krāsotas gaiši zilas, bet logu ailes – zaļā tonī un izrotātas ar vitnēm. Šādas mestra zāles un kapitulzāles griestu velve nezina līdzīgas pils visā Eiropas ZA daļā. Pati zāle ir 8,3 m augsta.

Rietumtorņa trešo stāvu, lai arī tam bija aizsardzības raksturs, apdzīvoja. Šis stāvs kalpojis mestra apsardzei, kā arī pils aizstāvjiem uzbrukuma gadījumā. Zem mestra istabas atradās četrstūrainā telpa, kas segta ar krusta velvi, kura mūrēta no kaļķakmeņiem. Pēc nostāstiem šeit mitinājušies mestra personīgie kalpotāji. Pagrabstāvā bija pārtikas noliktava.

Dienvidu torņa augstums ir 20,4 m. Kopā ar apakšstāvu, kas atrodas zem zemes, un jumtu, tas bijis 32,4 m augsts. Tornim bijuši pieci stāvi, sienu biezums sasniedzis 4,7 m. Par šo torni saglabāties vismazāk rakstu avotu, taču celtnieki gribējuši to veidot kā skaistāko pils galvenajā fasādē pret pilsētu un tiltu. Vienīgā ieeja tornī bija no remtera (ēdamistabas). Dienvidu tornim zem pirmā stāva bija cietumam piemērots pagrabs (velves augstums no klona bija 4,1 m).

Aizsardzībai no smago lielgabalu uguns piemērots bija arī Ziemeļu tornis. Ilgu laiku valdīja uzskats, ka Ziemeļu tornim ir tikai trīs stāvi un gruvešu piepildītais zemes stāvs ir torņa pagrabs. Izrakumos tika atklāts īstais pagrabs, kura grīda ar ūdens aku centrā atradās vairāk nekā piecus metrus no velves augšas, kurā atradās ieeja pagrabā – apaļš caurums 90 cm diametrā bez kāpnēm. Pagrabs, iespējams, kalpojis par cietumu. Ziemeļu tornis bija kaujas tornis, tas nebija apdzīvots, bet konstatētais dūmvads un kamīns bija vajadzīgs lielgabalu lādiņu aizdedzināšanai.

Pirmās priekšpils Rietumtornis arī bijis kaujas tornis. No pils kompleksa torņiem tas ir vissliktāk saglabājies.

Vēstures gaitā pils stipri cietusi. 1577. gadā Ivans Bargais aplenca Cēsis un uzsāka pils apšaudi, kas ilga piecas diennaktis. Pils aizstāvju vidū radās panika. Redzēdami, ka pils kuru katru brīdi var krist, un baidīdamies no Ivana Bargā atreibības, 300 pils aizstāvji (arī sievietes un bērni) sapulcējās kādā telpā un uzspriecinājās (domājams, tas noticis Ziemeļrietumu korpusa daļā). Pils, sevišķi pils lielā zāle un citas velvēm segtās telpas, visvairāk cieta poļu – zviedru kara laikā. 1604. gada 29. septembrī nejauši tika uzspriecināts pils pulvera pagrabs. Pēc grāfa Uksenšerna ierosinājuma, pili 1633. gadā atjaunoja. Pils stipri sagrauta Ziemeļu kara laikā. Pēc šī kara pili vairs neatjaunoja.

Cēsu Kristus Apskaidrošanas pareizticīgo baznīca.** Baznīca celta uz bijušās Katrīnas baznīcas (14. – 18. gs.) pamatiem. Abām šīm baznīcām ir gara, notikumiem bagāta vēsture.

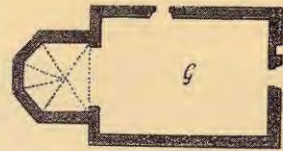
Doma celt latviešu draudzei baznīcu radās jau tālajā 14. gs., kad vācu bruņinieku uzceltajai Cēsu mūra pilij pievārtē sāka veidoties latviešu apmetne. Viduslaiku pilsētai aizvien paplašinoties un iedzīvotāju skaitam pieaugot, Cēsu Doms – Sv. Jāņa baznīca nespēja vairs pienācīgi uzņemt visus dievlūdžējus. Pie tam smalkiem

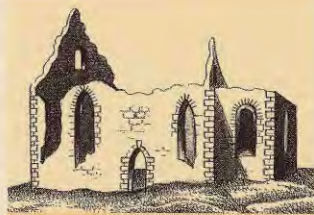
Dienvidu tornis

Cēsu pili atrastie katli

Katrīnas baznīcas plāns

Katrīnas baznīcas drupas

Cēsu pils īpašnieks grāfs K. Zīverss (1771 – 1856) bija precējies ar dižciltīgu krievieti. Vēlēdamies izpatikt sievai un izkalpoties Pēterpils galmam, Zīverss 1842. gadā lika nojaukt to, kas vēl bija saglabājies no Sv. Katrīnas baznīcas un uz vecā dievnama pamatiem uzcēla tagadējo pareizticīgo Apskaidrošanas baznīcu, celtniecībā izmantojot nojauktās baznīcas akmeņus. Baznīcu uzcēla trijos gados. 1845. gadā to iesvētīja. Citi vēsturnieki domā, ka Zīverss baznīcu cēlis, izpildot mātes gribu. Zīversa māte Marta Zīverss 1812. gadā, ienaidniekam tuvojoties Maskavai, solījusi ziedot 1500 sudraba rubļus pareizticīgo baznīcas celšanai Cēsis, ja vien izdotos izdzīt ienaidnieku no Krievijas zemes. Vēlējums piepildījies, un minētā summa tikusi ziedota baznīcas celšanai.

*Kristus Apskaidrošanas
pareizticīgo baznīca*

vāciešiem nav labpaticis lūgt Dievu vienā baznīcā kopā ar prastiem zemniekiem. Tādēļ Livonijas ordenis 14. gadsimtā Katrīnas priekšpilsētā uzcēla nelielu baznīcu latviešiem, nosaucot to Cēsu aizgādnes Sv. Katrīnas vārdā. Tā bijusi mūra celtnie būvēta no vietējiem dolomītakmeņiem romāņu – gotu pārejas stilā. Sākotnēji baznīcā notikuši katoļu dievkalpojumi. Izplatoties reformācijai, mācītājs B. Brigmans 1524. gadā te sācis sludināt evaņģēliski luterisko ticību. Kopš tiem laikiem līdz pat baznīcas bojāejai 18. gs. te vienmēr noturēti tikai luterāņu dievkalpojumi. Ivana Bargā karapūli krietni izpostīja arī Sv. Katrīnas baznīcu, tomēr drīz to atjaunoja. Vissmagāk baznīca cieta Ziemeļu karā, kad krievu karaspēks to tik pamatīgi sagrāva, ka no baznīcas atlika tikai nožēlojamas drupas.

Pareizticīgo baznīca celta bizantiešu stilā. Plānā tā ir četrstūrains ar izvirzītu altāra daļu. Baznīcas iekšienes apgleznošanā savas mākslinieka gaitas sācis vēlāk slavenais igauņu gleznotājs akadēmiķis Johans Kēlers, kas toreiz Cēsis mācījies krāsotāja amatā. Par šo darbu Kēlers saņēma daiļkrāsotāja zelta diplomu. Grāfs K. Zīverss bija uzaicinājis no Rīgas pieredzējušu meistaru, taču viņam nav izdevušās enģeļu figūras, sevišķi galvas un sejas. Tad daiļkrāsotājs K. Fābers ierosinājis uzticēt šo darbu J. Kēleram. Darbs izdevies un J. Kēlers veiksmīgi izlabojis un pabeidzis enģeļus. Tā kā nav atradies drošminieks, kurš krāsotu baznīcas kupolu, arī to vajadzējis izdarīt J. Kēleram.

Galvenos baznīcas iekārtas priekšmetus dāvājusi ķeizariene Marija Aleksandrovna. Altāra telpa paaugstināta un sadalīta ar divām sienām trijās daļās. Vārti uz altāri izrotāti ar apzeltītiem ģipša izgreznojumiem. Uz vārtiem četri evaņģēlistu attēli apaļos ietvaros. Pie altāra aizmugurējās sienas – glezna “Kristus augšāmcelšanās”. No vecās Katrīnas baznīcas pilnīgi saglabājušās gotiskās baznīcas draudzes telpas un kora kontūras. Saglabājies arī aiļu ritms draudzes telpas sānu sienās.

Baznīcas dārzā atrodas Cēsu pilsmuižas īpašnieku Zīversu dzimtas kapi.

Cēsu Sv. Jāņa baznīca ***

Dievnama siluets pilsētas panorāmā neļauj sajaukt Cēsis ne ar vienu citu pilsētu. Šī baznīca vienmēr bijusi pilsētas lepnums, laikmetu maiņu nesatricināma lieciniece.

Senākās ziņas par Sv. Jāņa baznīcas celtniecību rodamas 14. gs. hronikā, kurā teikts, ka Livonijas ordeņa mestrs Endorpas Vilekīns ar Rīgas arhibīskapu dibina un ierīko baznīcas Valmierā, Cēsis, Burtniekos un Trikātā. Par celtniecības sākumu precīzu datu nav, bet zināms, ka baznīca iesvētīta 1284. gada 24. jūnijā. Tai tika piešķirts Doma nosaukums, bet nedaudz vēlāk tā ieguva Sv. Jāņa vārdu.

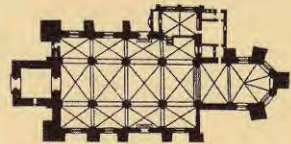
Kari, ugunsgrēki, demolēšanas un biežas varas maiņas neizbēgami skāra arī baznīcu. Pirmo reizi baznīcu izpostīja paši pilsētnieki 16. gs. sākumā, iznīcinot svētbildes un daudzot svēto statujas. Sv. Jāņa baznīca pārgāja luterāņu rokās un kļuva par vienu no reformācijas centriem Ziemeļlatvijā.

Īpaši smagi baznīca cieta Livonijas kara laikā, kad Ivana Bargā karaspēks ieņēma pilsētu un pili. Kara rezultātā Cēsis nonāca poļu rokās, un viņu valdīšanas laikā sākās kontrreformācija. 1582. gadā, nodibinot katoļu bīskapiju un vēlāk jezuītu kolēģiju, Sv. Jāņa baznīca tika pārvērsta par katoļu katedrāli. Bīskapa palīgs un nākamais pēctecis Otto fon Šenkings atzīmējot baznīcas pārdēvēšanu par katoļu katedrāli, uzdāvināja tai lukturi, kas vēl tagad atrodas altāra telpas vidū.

Baznīca cieta arī 1613. gada ugunsgrēkā, kad izdega tornis, ieguva velves, jumts kļuva nelietojams. Tomēr visai drīz tā tika atjaunota. Kad 1629. gadā pēc miera līguma noslēgšanas Vidzeme pārgāja Zviedrijas ipašumā, Cēsu Sv. Jāņa baznīca atkal tika atdota luterāņiem. Bet 1665. gadā jauns milzu ugunsgrēks iznīcināja pilsētu un baznīcu. 1686. gadā atkal jauns ugunsgrēks. Pēdējā lielā ugunsnelaimē baznīcu piemeklēja 1748. gadā. Gāja bojā visas torņa koka konstrukcijas, ieguva velves. Baznīcas sienas nācās nostiprināt ar kontrforsiem, bet tornim uzlikt vienkāršu pagaidu jumtu. 1754. gadā baznīcā uzstādīja birģermeistara Heinces dāvināto kanceli ar ažūru jumolu un baznīcas patrona Jāņa Kristītāja koka tēlu virs tā. Nākamajos gados baznīcai dāvināja jaunu zvanu un uzstādīja jaunu pulksteni.

Cēsu panorāma ar tās dominanti – Sv. Jāņa baznīcu

Sv. Jāņa baznīcas plāns

Sv. Jāņa baznīcas tornis

No baznīcas torņa paveras plašs skats uz Cēsim

Andžeja grāfa Zavišas ģerbonis

Torņa tagadējā smaile veidota 1853. gadā pēc arhitekta T. A. Punšela, dzimuša cēsinieka, projekta. To realizēja latviešu celtnieks Mārcis Podiņš-Sārums (1799 – 1859). Torņa konstrukcijas ir no koka, jumta segums – skārda, augstums 65 m, smaile 15 m. Par torņa modeli M. Podiņš-Sārums 1853. gadā saņēma mazo sudraba medaļu lauksaimniecības izstādē Rīgā. 1884. gadā notika pēdējā nozīmīgā pārbūve. Lielākajai daļai logu piedeva šodienas gotisko formu.

Arhitektūra. Sv. Jāņa baznīca ir 65 m gara un 32 m plata trīsjomu bazilika, ko R galā ievada masīvais 65 m augstais zvanu tornis ar 15 m augsto gotisko smaili.

Ar sešiem masīviem krustveida balsta stabiem divās rindās un arkādēm iekštelpa vizuāli sadalīta stipri nodalītās garentelpās, izceļot centrālo 15 m augsto jomu ar iespaidīgo altāra apsīdas noslēgumu baznīcas austrumu galā. Cēsu baznīca ar savām 1000 sēdvietām ir lielākā kulta celtnie Ziemeļlatvijā. Iekštelpa segta ar ķieģeļu krusta velvēm.

Cēsu baznīca celta no pilsētā plaši lietotā dolomīta un ķieģeļiem. Sākotnēji baznīca bijusi iecerēta bez torņa. Vēlāk piebūvētajā torņa telpā līdz mūsdienām saglabāties šīs fasādes portāls. Portāls izgatavots no smilšakmens un ietver gotisko smailloka ailu. Interesanti ir balstakmeņos grieztie plakanciļņi, kuros attēloti divi teiksmaini dzīvnieki, pie kam labās puses reljefā dzīvnieka formas pasakainā veidā pāraug augu motīvus. Celtnes ārējā veidojumā īpaša loma ir ļoti masīvajiem kontrforsiem, kuriem līdzīga izmēra grūti atrast Vidzemes baznīcu arhitektūrā.

Baznīcas ārējā apdarē uzmanību piesaista četras interesantas detaļas kontrforsos. Z pusē Rietumu kontrforsā atrodas plāksne, kas vēsti par baznīcas remonta sākumu 1725. gadā. Austrumu pusē iestiprināts poļu magnāta Andžeja grāfa Zavišas ģerbonis, bet pretējās puses kontrforsā Maltas krustā Livonijas ordeņa heraldiskais simbols. Baznīcas dienvidu pusē pie torņa iemūrēts saules pulkstenis ar gada skaitli – 1744. Tas atrodas 3,5 m augstumā un ir viens no sešiem “dzīvajiem” saules pulksteņiem Latvijā. Šī kaļķakmeņi cirstā saules pulksteņa ciparnīca vērsta pret dienvidiem. Tās lineatūra aprēķināta Cēsu ģeogrāfiskajam platumam grādam (57,3°). Stundu līnijas uz ciparnīcas apzīmētas ar arābu cipariem. Pulkstenim saglabāties taisnleņķa trīstūra gromons, tāpēc tas vēl tagad rāda vietējo laiku.

Vēl vecāks saules pulkstenis no 13. – 14. gs. atrasts Raunā un fragmentāri Cēsu ordeņa pils drupās.

Pie baznīcas ārējā portāla pa labi, atrodas upuru lādes pamats, kura novietošanas augstums horizontālā līmenī kādreiz sakritis ar Rīgas Sv. Pētera baznīcas torņa gaili (115 metri v.j.l. – pēc Pētera baznīcas torņa atjaunošanas augstumi vairs nesakrīt).

Interjers. Baznīcas interjerā saglabājušies 14. – 20. gs. mākslas priekšmeti rāda mākslas stilu attīstību vietējos apstākļos un vienlaicīgi ir pilsētas politiskās, sociālās un kultūras vēstures savdabīgi liecinieki.

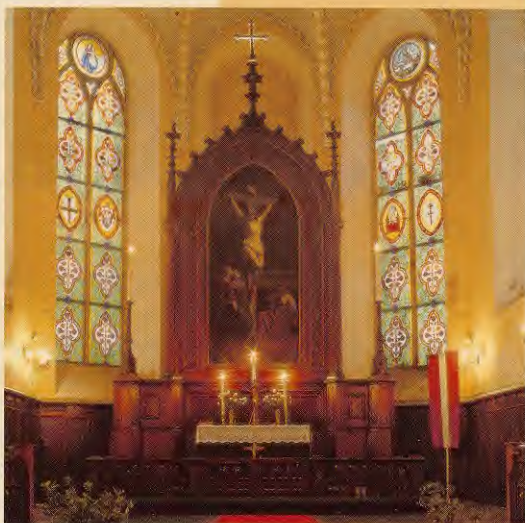
Altāris. Sv. Jāņa baznīcas centrs ir altāris – valsts nozīmes mākslas piemineklis. Naudu altārim dāvināja pilsmuīžas īpašnieks grāfs K. Zīverss. Tas griezts no ozolkoka, veidots vēlā gotikas stilā. Pašā centrā atrodas slavenā igauņu mākslinieka J. Kēlera altārglezna “Pieta” (“Kristus pie krusta”). Altārgleznu J. Kēlers darinājis pēc grāfa K. Zīversas pasūtījuma, kurš to vēlāk dāvinājis baznīcai (glezna bijusi domāta Cēsu pareizticīgo baznīcai, tomēr baznīcas vadībai tā nav iepatikusies – “traucējušas” pie krusta stāvošās sievietes). Otru “Pietu” J. Kēlers 1861. gadā iesniedza Pēterburgas Mākslas akadēmijas padomei, kura par to viņam piešķīra akadēmika nosaukumu. Altārgleznai izgatavotas vairākas kopijas, kas atrodas Sv. Stefana katedrālē Viņē, Sv. Izāka katedrālē un zviedru baznīcā Sankt-Pēterburgā, Mārtiņa baznīcā Rīgā, Karkusas draudzes baznīcā Igaunijā. 20. gs. sākumā šī altārglezna uzskatīta par vienu no dārgākajām altārgleznām Latvijā.

Kancele. No 18. gs. saglabājusies kancele, ko 1754. gadā darinājis vietējais galdniekmeistars Šrēders. Kanceles ažiūro kupolu noslēdz Jāņa Kristītāja figūra.

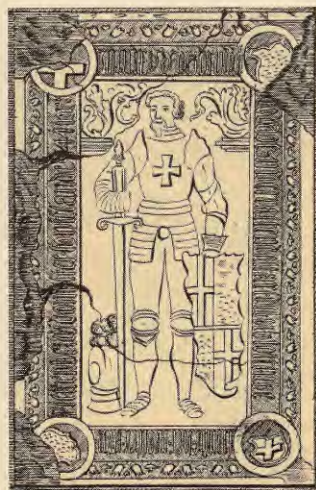
Zvani. Viens no baznīcas simboliem un neatņemajiem atribūtiem ir zvans. Sv. Jāņa baznīcā tādu bijis daudz, katrs nākamais stājās ugunsgrēkā bojā gājušā vietā. Pašreizējais Sv. Jāņa baznīcas zvans ar zviedru firmas palīdzību atliets Rīgā un uzstādīts baznīcas tornī 1923. gadā. Tā kupols ornamentēts ar baroka stila rotājumu un uzrakstu.

Saules pulkstenis

Altāris un vitražas

Valtera fon Pletenberga kapa plāksne.
J. H. Broces zīmējums,
18. gs. beigas

28

Johana Freitāga Loringhofena
kapakmens

Kapakmeņi. Baznīcā atrodas bagātīga kapakmeņu kolekcija, otra lielākā Latvijā. To ir vairāk nekā 30 un pēc tiem var izsekot memoriālās tēlniecības attīstībai. Lielākā daļa no kapakmeņiem iemūrēta baznīcas torņa sienās kā arī baznīcas iekštelpā. Jau agrā feodālisma posmā mirušo apbedīšana baznīcā pamazām kļuva par paradumu, līdz 1773. gadā to aizliedza visā Krievijas impērijā. Parasti altāra kora daļā apbedīja garīdzniekus, bruņiniekus un sevišķus baznīcas dziedātājus, pārējos – baznīcas lielajā zālē. Sv. Jāņa baznīcā apglabāti Livonijas ordeņa mestri J. Freitags-Loringhofens – 1494. gadā, V. Pletenbergs – 1535. gadā, H. Brigenejs-Hāzenkampfs – 1549. gadā, bet poļu laikā Cēsu katoļu bīskaps Patricijs Nideckis – 1597. gadā. Baznīcā apglabāts arī pirmās latviešu valodā iespīestās grāmatas – katoļu katķisma tulkotājs Ertmanis Tolgsdorfs, kas Cēsis nodzīvojis 16 gadus. Apbedījumu kapakmeņi vairākkārt pārvietoti, līdz 1787. gadā, liekot baznīcas koka grīdu, ar daudzām kapakmens plātnēm juku jukām tika bruģēta altāra telpas grīda, bet visas pārējās aizvestas samalšanai kaļķu cepļa dzirnavās. Baznīcā 1883. gadā ierīkoja jaunu grīdu, un kapakmeņu atliekas sāka iemūrēt baznīcas torņa sienās, kur tās turpināja novietot arī 1907. gada remonta laikā.

V. Pletenberga kapakmens. Valters fon Pletenbergs dzimis Vācijā, Vestfālē, domājams, 1451. gadā Meierihās pili. Vairāk nekā 40 mūža pēdējos gadus viņš pavadīja galvenokārt Cēsis, kur viņu 1494. gadā ievēlēja par Livonijas ordeņa mestru. V. Pletenbergs apglabāts Sv. Jāņa baznīcā pie altāra līdzās iepriekšējam mestram Johanam Freitagam fon Loringhofenam. Pletenberga plāksnē bija iekalts bruņās tērpts mestra tēls un uzraksts, ka slavenais firsts Valters fon Pletenbergs, Vācu ordeņa mestrs Livonijā, miris 1535. gadā, valdījis 44 gadus. Pašlaik mestra kapakmens fragmenti atrodas baznīcas torņa iekšpusē.

Hermaņa Brigeneja Hāzenkapfa kapakmens. Par tā datējumu tiek pieņemts ordeņmestra miršanas gads – 1549. Kapa plāksnes centrālā daļā izvietota ordeņmestra figūra. 1883. gada restaurācijas darbu laikā kapakmens pārvietots no draudzes telpām uz ģērbkambari.

Epitāfija Hiršheidu un Fēgezaku dzimtām izgatavota 1690. gadā. Tā novietota ziemeļu sānu jomā pie ziemeļu sienas. Epitāfijas kompozīciju veido divi viens virs

otra kārtoti ovāli, ko ietver palmu lapas, kuras ovālu apakšējā daļā satur sasietas gofrētas lentas. Augšējā ovālā divi ģērboņi.

Dirika Lodes kapakmens. Par tā datējumu tiek pieņemts viņa miršanas laiks – 1518. gads. Kapakmens atrodas dienvidu sānjoma rietumu sienā. Tā centrālo laukumu aizpilda gravēta frontāla stāvoša bruņinieka figūra. Kapakmens kompozīcijā ir saglabāta viduslaiku kapa plāksnes shēma ar malās izvietotu teksta joslu.

Biskapa Oto Šenkinga kapakmens darināts biskapa dzīves laikā – 1593. gadā. Tas atrodas dienvidu sānu joma rietumu sienā. Tas veidots pēc tā laika epitāfiju parauga ar astoņiem senču ģērboņiem kapu plāksnes malās – katrā malā pa četri un veltījuma tekstu plāksnes vidusdaļā.

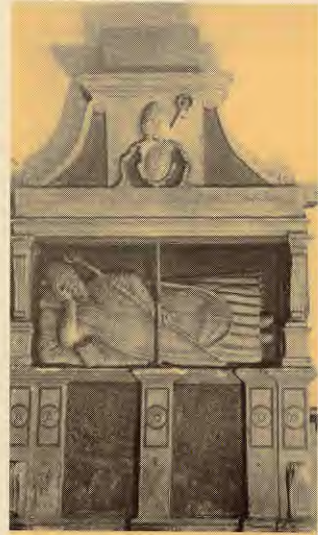
Ordeņmestra Johanna Freitāga Loringhofena kapakmens datējams ar viņa miršanas laiku 1494. gadā. Kapakmens atrodas ģērbkambara dienvidu sienā. Kompozicionāli gar malām izvietota tekstu josla, ko stūros pārtrauc evenģēlistu simboli. Kapa plāksnes centrālā daļā ir ordeņmestra figūra, kas telpiski ievietota pusaploces arkā.

Biskapa J. Patricija Nidecka kapa piemineklis. Biskaps miris 1587. gadā un ar šo laiku arī datējams šis piemineklis. Kapa piemineklis pārstāv Rietumeiropas memoriālajā tēlniecībā izplatīto sienas kapenes tipu. Ģērbkambara nišā ievietota plāksne ar guļošu biskapa figūru. Tā tērpta biskapa drānās – albā, ornātā, un ar mitru galvā. Kreisajā rokā biskapa zizlis. Pie saliektās rokas noslidējusi grāmata.

Margaretas Zāgebādenas kapakmens (mirusi 1441. gadā). Kapakmens atrodas dienvidu sānu joma dienvidu sienā stūrī pie rietumu sienas. Tā kompozīciju veido viduslaiku kapu plāksnes shēma ar malās izvietotu teksta joslu, ko stūros pārtrauc evaņģēlistu simboli medaljonos un centrālā daļā atveidotu sievietes figūru.

Annas Pjenacekas kapakmens (mirusi 1591. gadā) atrodas ziemeļu sānu joma austrumu sienā. Plāksnes centrālā daļā vidēji augstā cilni kalta gulošas sievietes figūra. Tā novietota uz plata spilvena, kura stūros pušķi.

V. Pletenberga piemineklis. Vidzemes bruņniecība, tuvojoties 320. gadadienai kopš V. Pletenberga nāves, saziedoja naudu un lūdza Minhenes karaliskās dzelslietuves inspektoru F. Milleru izgatavot metāla kopiju no L. Šventāla veidotā V. Pletenberga marmora krūšutēla,

Biskapa Patricija Nidecka kapa piemineklis

Skats uz baznīcu no Skolas ielas

Sv. Jāņa baznīca. Skats no Jaunās pils torņa

kas atradās vācu vēstures slavas muzejā Valhallā pie Regensburgas. Pārējās pieminekļa daļas un uzrakstu "Valtera Pletenberga piemiņai pateicīgā Vidzemes bruņniecība 1852. g." darināja Vērmaņa dzelzslieņveidnieks pie Rīgas. Pieminekli atklāja 1855. gadā altārtelpā pie ziemeļu sienas. Baznīcas remonta laikā no 1936. līdz 1940. gadam pieminekli pārvietoja uz sakristejas priekštelpu. Vienlaikus ar Pletenberga skulptūru tur nokļuva arī Freitāga fon Loringhofena un Brigeneja kapa plāksnes, kā arī bīskapa Patricija Nidecka piemineklis. Priekštelpā toreizējā draudzes vadība paredzēja izveidot baznīcas vēstures muzeju.

Metāla darinājumi. Sv. Jāņa baznīcas metāla darinājumi organiski saistās ar baznīcas vidi un raksturo savu laiku – skaistie griestu lukturi, durvju rokturi, bareljefi, sīzetiskie lādes apkalumi, svečturi un dārgais ceremoniju trauku aprīkojums līdz ar Otto Šenkinga lukturi altārtelpā. Īpaši krāšņs ir tā saucamais Lambergu daudzžuburu kroņlukturis, ko baznīcai dāvināja Cēsu Lielās gildes tirgotāji. 1781. gadā toreizējais prāvests H. Baumanis – novadpētnieks, dedzīgs vēstures pētnieks un krājējs – luktura bumbā ievietoja Cēsu hroniku par laika posmu no 1225. līdz 1781. gadam. Diemžēl, oriģināls gājis bojā (noraksts glabājas Rīgā, Akadēmiskās bibliotēkas Retumu nodaļā).

Vitrāžas. Īpašu svētku noskaņu baznīcā rada krāsainās vitrāžas smailloku logu ailēs. Tās Sv. Jāņa baznīcā ieguva, sākot ar 19. gs otro pusi. Vecākās no tām izgatavotas Berlīnē Heinerdorfa darbnīcā ap 1884. gadu. Tajās redzami zobēbrāļu un Livonijas ordeņa, Vidzemes un Cēsu ģērbonis. Citā ailā redzami pavisam 10 ģērboņi – tie ir to Cēsu muižnieku ģērboņi, kuru īpašnieki bija visvairāk ziedojuši baznīcas uzturēšanai. 1888. gadā logā, pie kura atradās Bērzaines skolas sols, ievietoja skolas jubilejai veltītu vitrāžu. 1938. gadā pēc P. Kundziņa meta darinātu vitrāžu baznīcai veltīja Cēsu krājaizdevumu kase. Kreisā sānu joma gala logā redzama tipiska 19. gs. otrās puses vācu skolas vitrāža, kas veidota no diviem ģērboņiem – augšējā daļā – grāfa Zīversas, lejas daļā – Strika ģērbonis.

Ērģeles. Ziņas par mūzikas instrumentu baznīcā ir no 15. gs. Šodien Cēsu Sv. Jāņa baznīcā atrodas 1907. gadā uzstādītās izcilā vācu romantiskās ērģeļbūves meistara E. F. Valkera firmas Ludvigburgā (Vācijā) meistardarbs. Šīs ērģeles ir vienas no lielākajām Latvijas

Sv. Jāņa baznīcas ērģeles

vēsturiskajām koncertērģelēm un sestās pēc lieluma valstī. Ērģelēm ir 41 reģistrs, trīs manuāli un pedālis. Tās pieskaitāmas vidēja lieluma koncertinstrumentiem ar 2000 stabulēm un daudzām palīgierīcēm. Ērģeļu stabules noslēdz mākslinieciski vara bareljeji ar Mārtiņa Lutera un eņģeļu attēliem. Ērģeļu kori iežogo Kristus mācekļu tēli. Uz šīm ērģelēm spēlējuši ievērojami Latvijas mūziķi: Alfrēds Kalniņš, R. Starke, A. Zēbode, P. Jozuus, E. Melngailis, H. Simanis.

Cēsu tirgus*. Tas ir viens no lielākajiem tirgiem Vidzemē. Šajā vietā tirgus atrodas jau no 20. gadsimta 20. gadiem, kad to uz šejieni pārvietoja no senā tirgus laukuma pilsētas centrā (tag. Rožu laukuma).

“Cīruliši”**. Bijušajam sanatorijas kompleksam ir sava uzplaukuma un norieta vēsture. Kūrorta vēsture sākās 30. gadu beigās, kad, pēc “Cīrulišu” muižas pēdējās īpašnieces emigrācijas, šeit tika iekārtota bērnu vasaras nometne. 2. pasaules kara laikā “Cīrulišos” atradās vācu virsnieku hospitālis, kurā ārstējās augstākie virsnieki. 1944. gadā šeit ierīkoja pionieru nometni, bet no 1947. gada atpūtas namu. 80. gadu sākumā pensionāts vienlaikus spēja uzņemt līdz 1000 atpūtniekus.

Dzirnavu iela 33 – “Silķes”***. Šis ir tēlnieku Kārļa un Andreja Jansonu memoriālās mājas. Šo māju vārds lasāms jau 14. gs. hronikā, saistībā ar senu pārceltuves vietu (1350. gada dokumentā minēta pārceltuve pie Raiskuma kroga pār Gauju, kas vēlāk nosaukta par Silķu prāmi). Taču māju vēsture varētu būt pat senāka, jo izsenis Gauja bijusi ūdensceļš, kas savienojis Baltijas jūru ar Pleskavu, Novgorodu un citām zemēm. Šo pašu ūdensceļu izmantojuši arī vācu bruņinieki. Upes krastā bijušas noliktavas, bet tieši šeit (kā stāsta nostāsts) bijusi silķu noliktava.

Šajās mājās dzīvojis izcilais tēlnieks profesors Kārlis Jansons (1896 – 1986). K. Jansons dzimis 1896. gada 23. aprīlī Nītaures muižā. Mācījies Millera reālskolā Cēsis, beidzis Pleskavas komercskolu, studējis Rīgas politehnikumā un 1925. gadā beidzis Mākslas akadēmiju ar diplomdarbu “Ciņa ar kentauru”. No 1937. līdz 1971. gadam K. Jansons bija pasniedzējs Latvijas Valsts Mākslas akadēmijā. K. Jansons ir viens no latviešu monumentālās tēlniecības veidotājiem. “Silķēs” tēlnieks iekārtojais akmens apstrādes un metāla liešanas darbnīcu, kur no 20. gs. 30. gadu beigām mācījušies daudzi Mākslas akadēmijas studenti.

Tēlnieks Andrejs Jansons skulptūru dārzā “Silķēs”

*"Gadsimtiem ejot".
Matiasa Jansona skulptūra*

32

"Silķēs" K. Jansona dzimta dzīvo jau vairāk kā 200 gadu. Patreizējās "Silķu" mājas 19. gs. sākumā cēlis K. Jansona vecvectēvs M. Sakne (atdusas Lauciņu kaps). Medus klētiņa celta 18. gs sākumā no koka un tikai ar cirvja palīdzību. Zem klētiņas K. Jansons, labojot kādu sašķiebušos pamatakmeni, atradis tur noslēptu trauku ar naudu. Uz monētām bijuši gadaskaitļi sākot no 1625. līdz 1656. un Zviedrijas karaļa Gustava Ādolfa un viņa meitas karalienes Kristīnes iniciāļi.

Mājas pagalmā 1971. gadā A. Jansons kopā ar M. Baltiņu izveidojis brīvdabas skulptūru ekspozīciju. Vecajā ēkā, ko rotā K. Jansona veidotās zirgu galvas, izvietota tēlnieka K. Jansona piemiņas ekspozīcija. Tēlnieku darbnīcā "Silķēs" radušies tādi visā Latvijā pazīstami tēli, kā "Lāčplēsis un melnais bruņinieks", "Latgales Māra", pieminēkli prezidentam J. Čakstem, Partizāna tēls u.c., pie kam daļa no tiem radīta divreiz, Andrejam Jansonam atjaunojot komunistu izpostītos tēva K. Jansona pieminēklus. Tēlniecības vilinājums turpinās jau trešajā paaudzē un tēvam blakus strādā dēls Matias Jansons.

"Silķu" māju apkārtnē izvietojies profesora K. Jansona memoriālais parks.

Gaujas iela 6**. Dzīvojamā māja ir valsts nozīmes arhitektūras pieminēklis (18. gs.). Tā celta 18. gs. 70. – 80. gados. Šis nams ir viena no nedaudzajām līdz mūsdienām saglabātām Latvijas mazpilsētu 18. gs. mūra dzīvojamām ēkām. Tā ir baroka un klasicisma stilu mijas perioda celtne ar bagātu fasādes dekoru. Interjerā saglabājušās trīs 19. gs. pirmās puses durvis.

Ēkas apbūves gabals atrodas netālu no pilsētas bijušajiem Rīgas vārtiem, teritorijā, kur 18. gs. atradās Cēsu pilsoņu dārzi. 18. gadsimta beigās dārzu gabalos sāka celt dzīvojamās ēkas. Medicīnas doktors Georgs Heinrihs Meijers 1841. gadā te iekārtoja savu ūdens dziedinātavas iestādi. No 1892. gada šajā ēkā darbojās K. Millera reālskola, kurā mācījies komponists Alfrēds Kalniņš. 1898. gadā skola pārcēlās uz Lielo Livu ielu 1.

Gaujas iela 17*. Ēkā izvietojusies Cēsu 1. pamatskola, kurai ir bagāta vēsture. Par šīs skolas dibināšanas gadu tiek uzskatīts 1626., kad Zviedrijas valdnieks Gustavs Ādolfs, lika pamatakmeni Cēsu pilsētas pamata skolai. Šis nams atradies tagadējā Torņa ielas 3. nama vietā. 1913. gadā skola pārnāca uz Gaujas ielu.

Gaujas iela 23* – Cēsu audzināšanas darbu kolonija. Jau no 20. gs. sākuma šeit atrodas ieslodzī-

*Gaujas iela 6 –
bijusī Millera reālskola*

Cēsu 1. pamatskola

juma vieta. Pirmās ēkas starp Gaujas un Līgatnes ielām celtas 1853. gadā sapieru kazarmas vajadzībām uz Cēsu pilsētai piederošās Jurgu muižas zemes. Pēc tam sapieru kazarmas ēkas pārbūvētas par cietumu ar nosaukumu "Cēsu centrālcietums". 1910. un 1911. gadā uz sešiem mēnešiem šeit ieslodzīts dzejnieks E. Treimanis-Zvārgulis. Te iegūtie pārdzīvojumi izteikti dzejoļu krājumā "Cietuma rozes". 20. gs. 20.–30. gados te atradās aprīnča cietums. Kā cietums tas savu statusu saglabāja arī 2. pasaules kara laikā un pirmajos pēckara gados. 1953. gadā cietuma korpusā tika ievietoti pirmie notiesātie jaunieši, un šī iestāde ieguva audzināšanas darba kolonijas statusu.

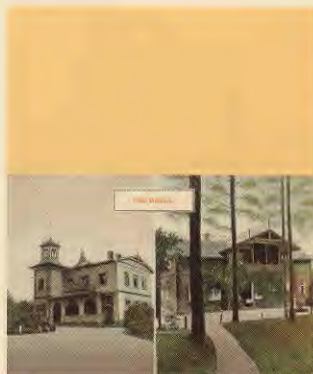
Gaujas iela 88*. Šo ēku komplekss ir ievērojams 20. gs. sākuma "vasarnīcu tipa" māju paraugs. 20. gs. 20. – 30. gados šeit atradās Latvijas Sarkanā Krusta Cēsu sanatorija. Pēc 2. pasaules kara šeit iekārtota tuberkulozes sanatorija. Tajā par ārstu strādājis rakstnieks Miervaldis Birze.

Kalnmuīža*. 20. gs. sākuma muižu celtniecības tradīciju pārstāvē – divu stāvu mūra pils sastāvējusi no 14 istabām, virtuves un blakus telpām. Šeit muiža pastāvējusi jau no 16. gs. Pie muižas var apskatīt veco Kalnmuīžas parku.

Lenču iela 6*. Namā atradies Cēsu pilsmuižas traktieris jeb krogs un arī pils viesnīca. Tā ir divstāvu mūra ēka, ko pašlaik izmanto kā dzīvojamo māju. Domājams, ka šo krogus ēku 18. gs. beigās cēlis grāfs Kārlis Gustavs Zīverss. Viņa dēls 1885. gadā veica tēva celtās kroga ēkas paplašināšanu un no tiem laikiem ēka šādā izskatā saglabājusies līdz mūsu dienām.

Lielā Skolas iela 6**. Tā ir viena no vecākajām skolas ēkām Cēsīs – valsts nozīmes arhitektūras un vēstures piemineklis. Ēka celta 1778. gadā un visu laiku izmantota kā skola. 1920. gadā dibinātajā valsts arodvidusskolā bijusi izveidota arī dekoratīvās mākslas nodaļa, kas sagatavoja kvalificētus krāsotājus, noformētājus, dekorāciju izgatavotājus. Par pasniedzējiem darbojās mākslinieki K. Baltgailis un K. Brencēns. No šejienes ceļu mākslā iesāka V. Valdmanis, A. Dronis, J. Rozenbergs, K. Miesnieks, V. Vasariņš un citi.

Šajā namā savā laikā mācījušies arī rakstnieki un dzejnieki J. Poruks, E. Treimanis-Zārgulis, E. Veidenbaums, Apsišu Jēkabs, pazīstamais ķīmiķis, profesors, Pēterburgas ZA akademiķis P. Valdēns un citi.

Vasarnīcu tipa mājas, kurās izvietojās Sarkanā krusta sanatorija

Gaujas iela 88 – Sarkanā krusta sanatorija. 1930. gadu foto

Lielā Skolas iela 6

Ēka Lielajā Katrīnas ielā 2

Māja, kurā dzīvojis
A. Pumpurs

Cēsu mūzikas skolas nams

Lielās Katrīnas iela 2*. Cēsu 19. gs. ķieģeļu ēku paraugs – ievērojamā būvuzņēmēja J. Meņģeļa darbs.

Zem ēkas kreisā spārna vairāk nekā pirms 300 gadiem atradās pirmais vēsturē zināmais Cēsu pilsētas rātsnams. Ēkā savā laikā atradies pasts. Pēc 2. pasaules kara ēku izmantoja 4. arodividusskola, bet tagad šeit atrodas Rīgas pedagoģijas un izglītības vadības augstskolas vakara un neklātienes studiju daļas Cēsu nodaļa.

Lielā Katrīnas iela 14*. Namā L. Katrīnas ielā 14 no 1882. līdz 1885. gadam dzīvoja un strādāja pie latviešu tautas eposa “Lāčplēsis” dzejnieks A. Pumpurs (1841 – 1902).

Lielā Līvu iela 9*. Ēka celta 18. gs. beigās. Namam saglabājušās baroka stila durvis (18. gs. otrā puse) – tās ir valsts nozīmes mākslas piemineklis. Šeit pildņu dalījumam nav stingru robežu. Kompozīcijā apakšējā daļa uzsvērti smagnējāka, tā ir isāka, ar izliektu virspusi.

Lielā Līvu iela 4*. Ēka celta 19. gs. sākumā. Nams interesants ar saglabātām 19. gs. sākuma klasicisma stila durvīm. Šo durvju dekoratīvajā risinājumā iekļauti ordera elementi.

Līvu laukums*. Radies 13. gs. pirmajā pusē, tas ir pirmais Cēsu pilsētas tirgus laukums (atrodas Lielās Līvu ielas un Rīgas ielu krustojumā). Šeit atradās baznīca, arī kapsēta un Rīgas vārti pilsētas mūrī. Pilsētas lejas tirgus laukuma vidū atradās aka – Lejas Šķimbēgs (nosaukums radies no vārda “schonbach” – skaists strauts). 13. gs. beigās, veidojoties jaunajai pilsētai, šeit aizsākās nākāmā pilsētas galvenā iela – Rīgas iela.

Līvu laukuma D malā viduslaikos atradušies vecie un jaunie Rīgas vārti – vecie Rīgas vārti ar torni Rīgas un Gaujas ielu krustojumā bijuši 10x10m lieli. Tas bijis kvadrātveida tornis. Jaunie Rīgas vārti atradušies veco vārtu austrumu pusē. No Rīgas vārtiem vedis ceļš uz Āraišiem un Koknesi, bet pa tagadējo Gaujas ielu un Līgatnes ielu uz Rīgu, uz biskapa rezidenci.

Lielā Līvu iela 1**. Viens no Cēsu vecpilsētas arhitektoniski interesantākajiem namiem (tas ir 18. gs. arhitektūras piemineklis). Ēka ir vienkāršs taisnstūra nams ar dubultmansarda jumtu.

No 1898. līdz 1912. gadam šajā ēkā darbojās pazīstamā filologa K. Millera (Zariņu Kārļa) dibinātā privātā sešklasīgā reālskola, kur mācījušies radiopionieris Latvijā J. Linters, ķīmijas zinātņu doktors, profe-

sors J. Auškāps, dzejnieks Apsesdēls, tēlnieks, profesors K. Jansons. Pēc K. Millera nāves 1912. gadā skolu pārcēla uz Raunas ielu 2. Kādu laiku 19. gs. vidū šajā namā dzīvojis arī pirmais pastāvīgais ārsts pilsētā Aleksis Adolfs (1815–1874). Cēsis viņš nostrādāja 27 gadus, atzinību gūstot ne tikai kā ārsts, bet arī kā viens no pazīstamākajiem baltvācu dzejniekiem.

Lielā Kalēju iela 6 – **Cēsu Sv. Annas evaņģēliski luteriskās draudzes baznīca****. Baznīcā notiek dažādu draudžu - baptistu, luterāņu, adventistu dievkalpojumi. 1876. gadā ēku celis būvuzņēmējs Pēters Pētersons kā Lūgšanu namu.

Mazā Kalēju iela 1*. Cēsu mūzikas skolas nams. Senajā celtnē savā laikā atradās pirmā Cēsu latviešu zēnu skola, bet vēlāk arī Cēsu muzejs (20. gs. 30. gados) – kāpņu telpā vēl tagad redzams bareljefā veidots senais Cēsu ģērbonis.

Palasta iela 9a – **Kristus karaļa Romas katoļu baznīca***. Vienīgā katoļu baznīca Cēsis. Mūdienu katoļticības tradīcijas Cēsis nav nemaz tik senas. Ilgu laiku Cēsis un arī visā Vidzemē nepastāvēja katoļu baznīcas un arī katoļticīgo bija ļoti maz. Viņu skaits Cēsis pieauga 1. pasaules kara laikā, kad pilsētā no malu malām sabrauca bēgļi. Baznīcas vajadzībām 20. gs. 20. gados pārbūvēja kādu privāto mūra ēku – izņēma sijas un griestus, ierīkoja altāri, kora telpas ar ērģelēm. Ieejas durvis ierīkoja ēkas galā. Šo baznīcu 1928. gada 28. oktobrī iesvētīja bīskaps J. Rancāns Kristus karaļa godam.

Palasta iela 11**. Ēka celta 1912. gadā (arhitekts V. Reslers) un ir vācu muižnieku celto privātmāju paraugs (šo namu cēlusi kāda vācu muižnieku ģimene). 20. gs. 20. gados nams piederēja Rumpišu ģimenei (arī G. Ulmaņa audzītēvam A. Rumpītim).

Palasta iela 14**. Ēka uzskatāma par vienu no vizuāli krāšņākajiem Cēsu koka namiem. Pašlaik šeit atrodas bērnodārzs. Namu 1890. gadā kā savu privātmāju cēlis būvuzņēmējs Jānis Meņģelis.

Palasta iela 22, 21a, 21*. Šeit skatāms Cēsu pareizticīgo baznīcas ēku komplekss – sarga mājiņa, mācītāja un psalmotāja mājas. Ēkas celtas vienlaikus ar baznīcu – 1847. gadā.

Piebalgas iela 19 – **Ruckas muižas apbūves komplekss*** ir valsts nozīmes arhitektūras piemineklis (18. gs. – 20. gs. 60. gadi). Visu 1. pasaules kara

Lūgšanu nams

Palasta iela 11

Palasta iela 14

Pils iela 6

Pils iela 7

Pirmā tilta pār Gauju celtniecība

laiku Ruckas muižā atradās cara armijas lazarete. Vēlāk muiža nonāca valsts īpašumā un 1925. gadā uz šejieni pārcēla Latvijas dzelzceļa 3. iecirkni. Kādu laiku muižā atradās dzelzceļnieku bērnu sanatorija. Pašlaik šeit atradās tuberkulozes slimnīca "Rucka".

Ruckas muižas parks ir valsts nozīmes arhitektūras piemineklis (18. gs. – 20. gs.). Tas ierīkots 19. gs. beigās. Parka plānojuma īpatnība – muižas centrālās ēkas priekšlaukuma aplis ar simetriski izvietotām tūju grupām. To ietver cirpts liepu dzīvzogs. Piebraucamajā ceļā sevišķi ainaviski izceļas ozolu rinda un jauktu lapkoku aleja.

Piebalgas iela 54 – Lāču mājas*. Šeit ilgu laiku dzīvojis latviešu rakstnieks J. Poruks. "Lāčos" tapuši daudzi rakstnieka darbi: stāsti "Baltās drānas", "Ērgļnieks", "Viesis", "Brūkļenāju vainags" u.c. Savā laikā Lāču mājas bija iecienīta rakstnieku pulcēšanās vieta. Pie Poruka cīmojušies E. Treimanis-Zvārgulis, E. Dārziņš, R. Blaumanis. Toreiz Cēsis bija tikai divas vietas, kur viņi sanāca kopā – pie grāmatizdevēja J. Ozola un J. Poruka. "Lāčos" E. Dārziņš komponējis plaši pazīstamo "Melanholisko valsī".

Pils iela 6*. Šo namu 19. gs. celtnieks Hope kā Vācu kredītbiedrības ēku. Ķieģeļi izmantoti kā dekoratīvs elements, kas raksturīgs visiem Cēsu vecajiem ķieģeļu namiem.

Pils iela 7*. Namu var raksturot kā greznu 19. gs. arhitektūras paraugu. Būvuzņēmēja J. Meņģeļa 19. gs. beigās veiktajās pārbūvēs tas ieguvis lepna divstāvu mūra dzīvojamā nama izskatu. 20. gs. 20. gados šeit atradās Cēsu apriņķa valde. Pašlaik šeit atrodas Cēsu rajona prokuratūra.

Pils iela 8*. Nams būvēts 18. gs. otrajā pusē kā koka dzīvojamā māja ar divos stāvos izbūvētu mansarda jumtu, segtu kārnīņiem.

Pils iela 12*. Ēka ilgu laiku kalpojusi tiesu iestādēm. Te kādreiz bijis kastu taisītāja (Lademahera) nams. Patreizējais nams celts 1765. – 1768. gadā kā apriņķa tiesas māja. 19. gs. šeit atradusies bruģu tiesa, un kādu laiku arī apriņķa pasts. 20. gs. 20. – 30. gados šajā namā bija Cēsu apriņķa policijas kanceleja, bet pašlaik šeit ir Cēsu rajona policijas nodaļas pilsētas iecirknis.

Raiskuma tilts*. Gaujas tilts ir tehnikas laikmeta "bērns" – vēl 20. gs. sākumā šeit darbojās parasta pārceļtave ar koka prāmi. Pirmo – metāla divlaidumu

režgotu kopņu tiltu uzbūvēja 1902./1903. gadā (tiltu cēla par Vidzemes bruņniecības līdzekļiem). Par to, ka Gauja bijusi dziļāka nekā tagad, liecina tas, ka tilta atklāšanā no Rīgas atbraucis kuģītis ar svētku viesiem un orķestri. Karoģiem rotātais kuģītis, izbraucis tiltam pa apakšu, trīs reizes nosvilpiet, apgriezies un devies atpakaļ.

1919. gadā Sarkanā armija atkāpdamās tiltu sabojāja, bet jau tajā pašā gadā tilts ticis salabots. Tilts kalpoja līdz pat 2. pasaules kara beigām, kad to 1944. gada septembrī uzspridzināja vācieši. Pēc kara, izmantojot vecos balstus, uzbūvēja koka Hava režgotu kopņu tiltu. 1961. gada vasarā kreisā krasta kopne neizturēja, tai pārtrūka augšējā josla un tilts sabruka ūdenī. 1962./1963. gadā, vēlreiz izmantojot abus krasta balstus, uzbūvēja šodien redzamo dzelzsbetona iepriekš spriegotu siju tiltu.

Raiskuma krogs*. Tas ir vietējas nozīmes arhitektūras piemineklis, celts pie paša Cēsu-Limbažu ceļa. Šajā vietā krogs atzīmēts jau 17. gs. zviedru kadastra dokumentos. Tagadējo krogu agrākā kroga vietā 1857. gadā cēlis Raiskuma muižas īpašnieks K. Fegezaks (gadaskaitlis un iniciāļi redzami kroga austrumu galā iestrādātajā plāksnē). Tas bijis smalks krogs ar glītām, ērtām telpām, lielu zāli un četrām mazākām istabām. Arī cēsinieki bija iecienījuši šo krogu. Ar agrārreformu (20. gs. 20. gados) krogu piešķīra Raiskuma izglītības biedrībai, kura te rīkoja teātra izrādes.

Raunas iela 1*. Klasicisma stilā celtā divstāvu ēka (20. gadsimta sākumā pazistama kā būvuzņēmēja K. Deruma nams) celta 19. gs. beigās. Pašlaik šeit atrodas Cēsu rajona bibliotēka.

Raunas iela 2**. Masīvā, ar krāsainu granītu apšūtā ēka celta 20. gs. sākumā un piederējusi Cēsu pilsmuižas pārvaldniekam A. Ottosonam. No 1912. līdz 1920. gadam te atradās L. Ausēja reālskola. Dažus gadus skolu vadījis arī dzejnieks A. Smilga (vēlākais Latvijas radiofona direktors). Reālskolā strādājis arī rakstnieks Jānis Grīns. Pašlaik šeit atrodas bērnudārzs "Akmens Ligzda" kā arī skolēnu interešu centrs. Uz grunstgabala esošais bijušais ūdenstornis celts 20. gs. sākumā.

Raunas iela 7*. Jau no 20. gs. sākuma šajā namā vienmēr darbojusies kāda skola. Šī ēka pilsētas nomalē uzcelta 19. gs. beigās. Namu cēla ar mērķi šeit iekārtot

Raiskuma tilts pār Gauju

Raunas iela 20. gs. sākumā

"Akmens ligzda"

Cēsu kultūras nams

Skats no Raunas vārtiem
(priekšplānā) uz Vienības
laukumu.
Laukuma labajā pusē –
Tiesas nams

kazarmas, bet vēlāk šeit izvietojās jaunkareivju iesaukšanas punkts. Pēc dažiem gadiem ēka pārgāja privātpersonas pārziņā un tajā tika atvērta Apkalnes sieviešu ģimnāzija. No 1997. gada šeit darbojas Pastariņa skola.

Raunas iela 12 - Cēsu kultūras nams.** Nams ilgu laiku ir bijis Cēsu pilsētas un rajona kultūras centrs. Tā vēsture saistās ar Cēsu Viesīgo biedrību, kura 1912. gadā nopirka no Cēsu pilsmuižas īpašnieka šo gruntsgabalu par 3300 rbļ. Nama projektu izstrādājis viens no pirmajiem latviešu arhitektiem A. Malvess. 1919. gadā te izvietojās vācu armijas daļas. Nams stipri cieta 1919. gada jūnijā Cēsu kauju laikā, kad vācieši namu aizdedzināja un, draudot ar nošaušanu, neļāva uguni apdzēst. Taču jau 1921. gadā namu atjaunoja un ierīkoja tajā laikā modernu skatuvi un zāli ar 1000 vietām. 20. gs. 30. gadu ceļvežos ēka vērtēta kā Cēsu greznākais nams.

Raunas iela 14.** Atjaunotais nams ir Vienības laukuma krāšņākā rota. Tas celts 19. gs. vidū kā ķeizarkās tiesas nams ar augstām un atklātām ieejas kāpnēm galvenajā fasādē. Taču šādā izskatā nams nav saglabājies līdz mūsu dienām, jo laikā no 1899. līdz 1902. gadam to pārbūvēja un paplašināja, piešķirot apgabaltiesas statusu. Tiesas nama pagalmā atradusies arestantu māja, arestantu pagalmi un staļļi.

Raunas vārti.** Vienīgās vēl dabā redzamās viduslaiku Cēsu pilsētas vārtu paliekas – iekonservēti 14. – 15. gs. pilsētas nocietinājuma sienas un vārtu fragmenti. 1989. gada arheoloģiskajos izrakumos atklāja ap 17 m garu vecpilsētas aizsardzības sienas fragmentu, kam no ziemeļu puses piemūrēta neregulāras četrstūra formas būve – Raunas vārti. Torņa un aizsargsienas konstrukcijas saglabājušās 30 – 40 cm augstumā virs pamatu limeņa. Raunas vārtu vecums datējams ar 14. – 15. gs., jo tornis katrā ziņā ir vēlāka laika konstrukcija nekā pilsētas aizsargsiena, ko pieņemts datēt ar 14. gs. Šobrīd šajā vietā ir izveidota Raunas vārtu fragmenta rekonstrukcija, kas rada zināmu priekšstatu par viduslaiku nocietinājuma mūri, Raunas vārtu lielumu un pamaatigumu. No šī četrstūra torņa sākās Raunas– Alūksnes–Pleskavas un Trikātas–Pleskavas ceļš. Pa izrakumos atīrīto bruģi cēsinieki staigājuši 17., 18. gadsimtā.

Raunas vārti un Rīgas iela

Rīgas iela 4*. Nama arhitektūra ir nacionālā romantisma piemērs pilsētas centrālajā ielā. To cēlusi Cēsu Krājaizdevumu sabiedrība 1926. gadā.

Rīgas iela 5*. Nams celts eklektisma sākumposma stilā. Šeit atrodas grāmatnīca "Spriditis". Šī grāmatnīca atrodas telpās, kur gadsimta sākumā (1902. g.) bija aktīvā 1905. gada revolūcijas darbinieka J. Ozola grāmatnīca un izdevniecība. J. Ozols izdevis ap 200 vērtīgu, augstā kvalitātē iespiestu grāmatu. Pēc J. Ozola nāves (1906. g.) tās vadību pārņēma viņa māceklis Jānis Roze (vēlāk atvēris grāmatnīcu, kā arī grāmatu apgādu Rigā). Priekšstelpā piestiprināts skulpturāls J. Ozolam veltīts cilnis.

Rīgas iela 5

Rīgas iela 7

Rīgas iela 7.** Cēsu pilsētas pašvaldības senais "sēdeklis". Vecais rātsnams ar piebūvi un sargmājiņu ir valsts nozīmes arhitektūras piemineklis (18. gs).

Ēku 1767. gadā cēlis toreizējais Cēsu pilsētas galva Miķelis Kristaps Marnics. Kad 1748. gada lielajā ugunsgrēkā vecais rātsnams nodega līdz ar visu pilsētas arhīvu, pilsētas pārvalde bija spiesta mitināties dažādos namos. 1861. gadā rāte atpīrka šo namu no tā īpašniekiem, padarot to par rātsnamu.

Namā starp otrā stāva logiem tika iemūrēts pilsētas ģerbonis. Sākotnēji pilsētas ģerbonis bijis kalta

Rīgas iela 10

Rīgas iela

Tirgotāja nams

kvadrātveida nekrāsota akmens plāksne. Pirmais krāsojums ģērbonī ir bijis viendabīgi gaiši zilā tonī. 1900. gadā izgatavotā pilsētas ģērboņa oriģināls ir iekļauts ēkas kāpņu telpas interjerā.

Rīgas iela 10.** Ēka ir 20. gs. sākuma jūgendstila paraugs pilsētas centrā. Nams celts 20. gs. pirmajā gadu desmitā, nojaucot 18. gs. beigās celto koka ēku. Tagad tas ir divstāvu nams ar jūgendstila fasādi, kas vietām apmesta ar rupju apmetumu, ar kuru kontrastē gludā apmetumā izvietotās arhitektūras detaļas un dekora elements – zilās glazētās plāksnītes.

Rīgas iela 16 - Tirgotāja nams*.** Nams ir visgreznākais no Cēsu vēsturiskā centra dzīvojamām ēkām, unikāls Latvijas mazpilsētas galvenās ielas 18. gs. apbūves paraugs – valsts nozīmes arhitektūras piemineklis. Nama vēsture aizsākas 1778. gadā, kad rātskungs Kisels pārdevis apbūves gabalu ar koka dzīvojamo ēku tirgotājam un varkalim Jonamam Gustavam Fovelinam, kurš koka ēku licis nojaukt un tās vietā uzcēlis mūra dzīvojamo ēku, ko nobeidza 1788. gadā.

Tas saglabājis ceļšanas laikam raksturīgās senās būvju formas – tas ir divstāvu dzīvojamais nams, celts simetriskā baroka stilā. Nama durvis (19. gs. pirmā puse) pieskaitāmas klasicisma stilam (durvju dekorā īpaši akcentēts centrs, kurā atrodas saulīte). 1974. gadā celtņē notika plaši restaurācijas darbi. Atjaunoja arī blakus ēkai esošo vārtu arku.

Rīgas ielas 15 nams arhitektūras izdevumos kādreiz raksturots kā Cēsu krāšņākais koka celtniecības piemineklis, kaut gan pašlaik tas ir tuvu sabrukšanai. Ēka ir valsts nozīmes arhitektūras piemineklis – celts 18. gs. 80. gados.

Rīgas iela 18*. Viens no greznākajiem eklektisma stilā celtajiem namiem pilsētas centrā. To 19. gs. cēlis celtnieks Hope. Šo zemes gabalu Hope ieguva no grāfa Zīvera kā samaksu par Pils viesnīcas pārbūvi.

Rīgas iela 20.** Nams ir tipiska jūgendstila dzīvojamā ēka (celta 1913. gadā). Šeit saglabājušās arī jūgendstila divviru durvis (20. gs. sākums). Namu cēlis būvmeistars Pēteris Pētersons. Tas ir vienīgais piecstāvu nams Rīgas ielā. Rokot šai mājai pamatus, atrasti daudzi pussatrūdējuši zārki ar kauliem. Zārki bijuši apaļi, no viena koka grebtī.

Rīgas iela 24.** Nams, kas cēsiniekiem pazīstams kā "Harmonijas nams", ir valsts nozīmes arhitektūras

pieminekļis. Tā ir viena no vecākajām mūra ēkām pilsētā ar atjaunotu 18. gs. fasāžu krāsojumu.

Nams atrodas pie pilsētas senā centra – tirgus laukuma. Ēka celta 18. gs. pirmajā pusē kā dzīvojamā māja. 1987. gadā nama fasāde tika atrestaurēta. Restaurācijas darbos tika atsegti 5 krāsu slāņi un pašlaik redzamais fasādes krāsojums ir tādās krāsās, kā bijis 18. un 19. gs. mijā (polihroms ar aklajiem logiem, baltiem rustiem (kvadrātiņi gar fasādes malu) un starpdzegas joslu starp pirmo un otro stāvu.

Nama sabiedriskās dzīves vēsture aizsākās 1789. gadā, kad to no rātskunga J. Ē. Hasinga par 1800 Alberta dālderiem ieguva kultūras biedrība “Harmonija” un paturēja savā īpašumā līdz biedrības likvidācijai. Ilgus gadus šis nams pulcēja vietējos vācu muižniekus, ārstus, advokātus, ierēdņus. Gandrīz pusotru gadsimtu, te bija vienīgā zāle, kur Cēsis notika koncerti, priekšlasījumi un sarīkojumi. 20. gs. sākumā te atradās viens no pirmajiem Cēsu kinoteātriem un “Dzimtenes pētitāju biedrības” muzejs, kurā bijuši arī izcili arheoloģiski atradumi no Cēsu apkārtnes.

Šajā namā 1879. gadā dzimis izcilais komponists, profesors, latviešu operas pamatlicējs Alfrēds Kalniņš. Pie ēkas 1979. gadā piestiprināja M. Baltiņas un J. Martinsona darināto A. Kalniņa piemiņas plāksni.

Rīgas iela 40*. Ēka pazistama ar nosaukumu “Fābera nams”, kur no 1839. līdz 1846. gadam pie daiļkrāsotāja Kārļa Fābera dzīvojis un strādājis igauņu nacionālās glezniecības pamatlicējs Johans Kēlers (1828 – 1899). Pēc tradīcijas pie daiļkrāsotāja K. Fābera toreiz jaunajam J. Kēleram vajadzēja mācīties septiņus gadus un izpildīt dažādus krāsotāju darbus – krāsot sienas un palodzes, zīmēt izkārtnes u.t.t.. 1845. gadā J. Kēlers kļuva par zelli un palika strādāt K. Fābera darbnīcā.

Rīgas iela 47**. Līvu laukuma lepnums ir “Princešu nams” – valsts nozīmes arhitektūras pieminekļis (18. gs.). Tas ir viens no pilsētas senākajiem namiem ar bagātīgu vēsturi.

Šī nama divainais nosaukums – “Princešu nams” – radās, kad nams pārgāja grāfa Kārļa Zīversa īpašumā. Cēsinieki par šo namu minējuši dažādus nostāstus. Pilsētniekos klida runas, ka šeit uzturējušās no Pēterburgas izraidītās galma dāmas, kas sadusmojušas caru. Citi uzskatīja, ka šajā namā inkognito dzīvojusi pati

“Harmonijas nams”

Rīgas iela

“Princešu nams”

Rožu laukums

Krievijas ķeizariene Katrīna. Tomēr izskaidrojums ir citāds. Nama vāciskais nosaukums ir "Comtessehaus" – komtešu nams. Komtese ir grāfiņu un grāfa meitu tituls. Ziversa ciltskokā tajā laikā bija piecas sievietes, par kurām trūkst norādes, ka viņas būtu bijušas precētas. Tātad šajā namā pēdējos mūža gadus varēja dzīvot kāda no Ziversa māsām. Komtešu nams ar laiku tautas mutē ieguva "princešu nama" nosaukumu.

Rīgas iela 55*. Krāšņa dārza vidū atrodama bijusi Zirņukalna muižiņa, kura celta 18. gs. Ēka sākotnēji piederējusi Kampenhauzenu dzimtai. Muižiņa ir pazīstama ar nosaukumu "Barklaja de Tolli vasarnīca", jo 19. gs. sākumā kādu laiku šeit dzīvojis Krievijas kara ministrs feldmaršals M. Barklajs de Tolli, kas bija aprecējies Kampenhauzenu meitu.

Rožu laukums**. Kopš 13. gs. vidus tas bijis Cēsu pilsētas centrālais laukums un saukts par Tīrgus laukumu. Šeit notikusi dzīva tirgošanās. Turpat tuvumā pēc viduslaiku vācu pilsētas uzbūves principiem atradusies katedrāle un rātsnams. Laukumā atradies arī soda stabs un dienvidrietumu stūri aka. Saglabājies nostāsts, ka Ziemeļu kara laikā 1701. gada 28. jūlijā no Tartu dodamies caur Cēsīm uz Rīgu, Zviedrijas karalis Kārlis XII atsēdies uz Lielās akas malas tirgus laukumā, padzēries akas ūdeni un uzslavējis to. Akas vieta pašlaik atrodas tā sauktais "ķīniešu namiņš".

20. gs. sākumā pilsētai vecais tirgus laukums kļuva par šauru, tādēļ to 20. gados pārcēla uz tagadējo vietu, bet 1927. gadā nolēma laukumu pārvērst par skvēru pilsētas centrā ar ceriņiem, liepām, kastaņām, un košuma krūmiem zālājā, skvēra centrā iestādīja divas egļu dviņumāsas. Pēc 1936. gada tas tika pārdēvēts par A. Pumpura laukumu, bet kopš 20. gs. 40. gadiem, tas ir pazīstams kā Rožu laukums.

Skvērs starp Rīgas un L. Katrīnas ielām*. Tā joprojām ir karu gados zaudētā pilsētas daļa.

Blakus Rožu laukumam 15. gs. atradās krievu tirgotāju preču noliktavas. 2. pasaules kara pēdējā vasarā no krievu lidmašīnas izmestās bumbas sagrāva veselu kvartālu pilsētas centrā. Pēc 2. pasaules kara te izveidoja laukumu un tas sākotnēji saukts par Staļina laukumu, uzstādot šeit Staļina pieminekli.

Toņa iela 3*. Nams pazīstams kā bijusi mācītājmāja. Šī ir vecākā skolas ēka Cēsīs, kas saglabājusies līdz mūsdienām. Tā celta 1786. gadā vietā, kur 1667.

Skvērs vecpilsētā

gadā atradās pirmā latviešu skola. Skola skaitījās pamatskola, jeb kā to 18. gs. beigās sauca – tautas skola. 1913. gadā skola no Torņa ielas 3 pārgāja uz namu Gaujas ielā 17, kur tagad atrodas Cēsu 1. pamatskola.

Ir izteiktas domas, ka šajā rajonā viduslaikos pastāvējis klosteris. J. K. Broce kāda 1772. gada Cēsu pils zīmējuma komentāros raksta, ka Sv. Jāņa baznīcas virzienā, kā stāsta leģenda, atradies klosteris tornis.

Valņu iela 3.** Pie šī nama var apskatīt rekonstruēto viduslaiku pilsētas mūra fragmentu, kas diezā kultūras slāņa dēļ ir it kā iegrimis zemē. 20. gs. 70. gadu beigās, veicot pamatu rakšanu nama celtniecībai, ekskavatora kauss uzdūrās šim pilsētas aizsargmūrim. Tika pārstrādāts jau gatavais projekts un kafejnīcas “Pie Raunas vārtiem” fasāde (arhitekts T. Nigulis, 1978. g.).

Valņu iela 16, 18, 20, 22.** Šeit saglabājušās vecā pilsētas nocietinājumu mūra atliekas. Tās ir valsts nozīmes arhitektūras pieminekļi. Valņu ielā nocietinājuma mūris, sekodams upītes gultnei, kas tecējusi ārpus mūriem, paralēli Valņu ielai nonāca līdz Ūdens ielai, kur bijis Moku tornis. Var teikt, ka Valņu ielas 22 nams uzbūvēts šī torņa apjomā, jo tā austrumu sienā redzamas divas šaujamlūkas. Laika gaitā mūra atliekas izbūvētas par terasēm un dārzu platformām. Valņu ielā 24 vēl redzami divi apaļi pilsētas mūra bastioni, kuros stāvējuši lielgabali.

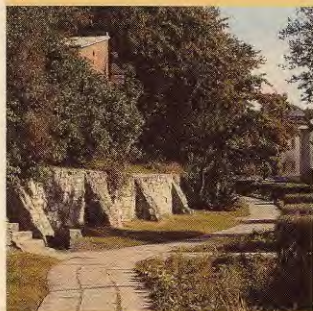
Valņu iela 37, 39 un Rīgas iela 51*. Šeit atrodas bijušā Vidzemes bruņniecības zirgu pasta apbūves komplekss – 19. gs. arhitektūras piemineklis. Valņu ielas 37. namā 19. gadsimtā bijis restorāns, kurā saviesīgajai dzīvei pulcējušies pilsoņi. Rīgas ielā 51 atradās pasta stacijas staļļi ar arkādēm rotātu lieveni. Komplekss uzcelts laikā starp 1842. un 1879. gadu.

Vienības laukums*.** Pilsētas jaunākais, plašākais “parādes” laukums, kas kļuvis par nozīmīgu pilsētas sastāvdaļu.

Tagadējo plānojumu tas ieguvis 1939. gadā, kad notika gatavošanās 1940. gada Helsinku olimpiādei. Caur Cēsim bija paredzēts olimpiskais ceļš un tādēļ tika uzcelta viesnīca “Tērvete”, rekonstruēts tagadējais Maija parks un izveidots laukums gar viesnīcu. Pirms tam laukums bijis tikai tagadējā laukuma asfaltētās daļas vietā. Pirmo reizi plānos laukums sastopams ap 20. gs. sākumu un tas dēvēts par Konventa laukumu.

Torņa iela.

Pilsētas nocietinājumu mūri
Valņu ielā

Vienības laukumā

Viesnīca "Cēsis"

Laukums pārdēvēts par Uzvaras laukumu 1925. gadā pēc Uzvaras pieminekļa uzcelšanas. 20. gs. 30. gadu otrajā pusē (1934./35.g.) tas nosaukts par Vienības laukumu, 60. gadu sākumā tas atkal kļuva par Uzvaras laukumu, bet 1970. gadā to nosauca Ļeņina vārdā.

Laukumā 1924. gadā tika atklāts Uzvaras piemineklis Brīvības cīņās kritušajiem karavīriem. Piemineklis tika iznīcināts 1951. gadā. 1959. gadā laukumā parādījās cits piemineklis – pēc tēlnieka K. Jansona meta veidotais V. I. Ļeņina tēls. Atmodas laikā, 1990. gada rudenī Ļeņina piemineklis tika demontēts un tā vietā pašlaik var skatīt atjaunoto Cēsu Uzvaras pieminekli.

Vienības laukums 1 - viesnīca "Cēsis"*. Ēka ir 20. gs. 30. gadu viesnīcu arhitektūras un plānošanas paraugs. Nams celts 1939. gadā un ēkas projekta autors – A. Vilmanis. Viesnīcai tika dots nosaukums "Tērvete", godinot toreizējo tautas vadoni – dižo zemgali K. Ulmani. To izremontētu un atjaunotu atklāja 1993. gadā.

Mākslas un vēstures objekti

Bērzaines kapi*. Ierikoti jau 19. gs. (kapliča celts 20. gs. 20. gados). Tā ir latviešu kapsēta, kurā baisi atbalsojušies 1905. gada revolūcijas notikumi.

Bērzaines kapos apglabāts 1905./1907. g. revolūcijas dalībnieks grāmatizdevējs Jānis Ozols. Soda ekspedīcija grāmatizdevēju J. Ozolu nošāva netālu no Cēsu dzelzceļa stacijas (1906. g.) un kādā naktī slepus apraka Bērzaines kapos. J. Ozola kapa vietā viņa laikabiedri 1931. gadā atklāja pieminekli, kura granīta daļu darinājis E. Kuraua firma, bet ovālo bronzas cilni ar grāmatizdevēja portretu – tēlnieks B. Dzenis. Tas ir raksturīgs 20. gadsimta sākuma piemineklis ar mākslinieciski nozīmīgu portreta cilni.

1906. gada 26. un 27. janvārī pēc Pēterburgas kara apgabala pagaidu tiesas sprieduma šajos kapos nošāva 4 revolucionārus. Cīnītāju piemiņai tika uzcelts marmora piemineklis ar tekstu: "1905. g. 1907. g. revolūcijas cīnītāju soda vieta. Krituši par tautas brīvību".

Turpat kapos paceļas granīta piemineklis Cēsis mirušajiem un apbedītajiem 472 Kurzemes un Zemgales bēgļiem, kas Cēsis bija apmetušies 1. pasaules kara laikā.

Piemineklis atklāts 1936. gadā, tā autors – tēlnieks K. Jansons. Diemžēl pieminekļa bronzas detaļas ir nozagtas.

Cēsu pulka Skolnieku rotas piemineklis**

Atjaunotais piemineklis atrodas laukumā starp Palasta ielu un Bērzaines ielu. Piemineklis iezīmē ceļu pa kuru 1919. gada 6. jūnijā slavenajās Brīvības cīņās devās uz fronti Skolnieku rota. Šī pieminekļa meta autors – Jānis Rozenbergs, varā to izveidoja E. Āboliņš un J. Zibens. Pieminekli atklāja 1938. gada 26. maijā. Piemēnas zīme veidota monumentāli vienkārši: skolnieka drānās tērpies jauneklis, grāmatas pametis izjukušā kaudzītē, izbiedētas pūcītes, izglītības simbola, izplesto spārnu aizsegā, pats nelielā izklupienā uz priekšu šauteni satvēris kreisajā rokā, ir pirmajā ceļā uz kara lauku. 1950. gadā, kā padomju režīmam nevēlams, piemineklis tika demontēts.

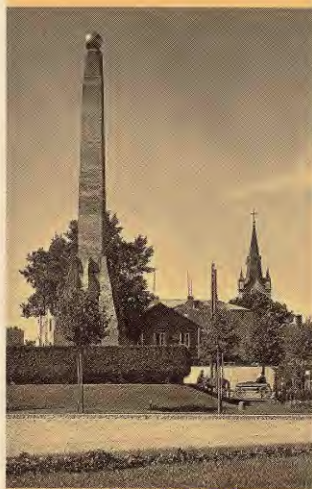
Atmodas laikā Skolnieku rotas piemineklis tika radīts no jauna (tēlniece M. Baltiņa). Tas tika atklāts 1992. gada 11. novembrī. Jaunais pieminekļa variants ir statiskāks, šautene karavīram labajā rokā.

Cēsu Uzvaras piemineklis***. Atjaunots pavisam nesen, piemineklis jau kļuvis par pilsētas centra dominanti un leņnumu. Tas tiek saukts arī par Brīvības un Kritušo varoņu pieminekli.

Piemineklis pirmoreiz tika uzbūvēts 1924. gadā kā viena no pirmajām Latvijā Brīvības cīņās kritušo piemiņai veltītajām zīmēm (projektējis arhitekts, docents P. Kundziņš). Tas atradās Vienības laukuma D malā Raunas un Rīgas ielu sadures stūrī. Pieminekļa pamatideja: cīņu liesmās aust brīvības saule. Pieminekli P. Kundziņš veidojis Allažu šūnakmeni – ģeometriskās un labi proporcionālās formās. Obeliska pamatu greznoja bronzā veidots uzraksts: “No zobena saule lēca”, zemāk gadskaitļi “1919 – 1920”, starp kuriem vairogs ar krustotu zobenu ar smaili uz augšu, zem tā vārdi: “Saviem kritušiem varoņiem”. Virs pamata, stilizētu liesmu motīvu ieskauda, pacēlās regulāra četrstūra kolonna 13,6 m augstumā, virs tās apzeltīta lode (1 m diametrā) – brīvās Latvijas saules simbols. Pieminekļa kopējais augstums – 17 m. Pamatakmeni ielika 1924. gada 22. jūnijā un tas tika atklāts tā paša gada 16. novembrī (atklāšanā piedalījās arī toreizējais valsts prezidents J. Čakste). Padomju režīms 1951. gada 25. marta naktī to uzspridzināja un pilnīgi nojauca.

Skolnieku rotas piemineklis

Uzvaras piemineklis
1930. gados

Atjaunotais
Uzvaras piemineklis

80. gadu beigās Latvijas Tautas frontes un Vides Aizsardzības kluba Cēsu nodaļas vāca ziedojumus pieminekļa atjaunošanai. Taču līdzekļu un Allažu šūnakmens trūkuma dēļ šīm sabiedriskajām organizācijām pieminekļa atjaunošana nebija pa spēkam.

1997. gadā Cēsu rajona padomes deputāti pieņēma lēmumu par Uzvaras pieminekļa atjaunošanu, kā arī atvēlēja 20000 Ls būvdarbu uzsākšanai.

Pateicoties Igaunijas Republikas valdības 200 000 EEK dāvinājumam, Cēsu rajona padome varēja iegādāties Sāmsalas dolomitu pieminekļa būvei.

1998. gada 22. jūnijā, Cēsu kauju 79. gadskārtas svinību laikā, tika likts atjaunotajam pieminekļa pamatakmens un tā paša gada 15. novembrī, piedaloties Igaunijas Republikas parlamenta vadītājam un Latvijas Republikas prezidentam, tas tika atklāts.

Piemineklis atrodas aptuveni 25 m uz Z no 1924. gadā celtā pieminekļa vietas, blakus vietai, kur okupācijas gados atradās Ļeņina tēls. Atšķirībā no vecā, atjaunotajam piemineklim uzejas ir no visām četrām pusēm un latviskos uzrakstus papildina igauņu teksts. Cēsu kauju 80. gadadienas svinībās pieminekļa Z pusē tika atklāta piemiņas plāksne veltīta igauņu un latviešu kopīgajām brīvības cīņām.

Dziesmu kalns*. Dziesmu svētku 100. gadadienas sakarā 1973. gadā šeit tika stādīti 100 ozoliņi, taču ne visi ir iesaņķojušies un izauguši. Starp ozoliņiem tika uzstādītas piemiņas zīmes tiem Cēsu rajona koriei, kas piedalījušies Dziesmu svētku simtgadei veltītajos vispārējos Dziesmu svētkos Rīgā.

No kalniņa paveras plašs skats uz pilsētu (Pubuliņu dzīvojamā rajonu un Glūdas kalnu).

Lauciņu kapsēta*. Kapi šeit ierīkoti 19. gadsimtā. Lauciņu kapsētas kapliča celts 19. gs. beigās. Šajos kapos apglabāti dzejnieka Eduarda Veidenbauma vecvecāki – Kaspars un Marija Veidenbaumi. Šeit bija arī Jāņa Poruka pirmā atdusas vieta. Dzejnieks apglabāts Lauciņu kapsētā 1911. gadā, taču 1924. gadā tika pārvests un pārāpbedīts Rīgā. J. Poruka pirmajā kapa vietā uzstādīts piemiņas akmens.

Lejas kapsēta.** Vieni no vecākajiem pilsētas kapiem – šeit tie ierikoti 1774. gadā. Lejas kapu kapliča (sarga mājiņa) celta 18. gs., pārbūvēta 20. gs. 20. gados.

Šajos kapos apbedīts ievērojamais celtnieks Mārcis Sārums. Viņa kaps atrodas kreisajā pusē pie ieejas kapsētā, blakus kapličiai (redzams čugunā veidots krusts). Mārcis Sārums (īstā vārdā Mārcis Podiņš) dzimis 1799. gada 21. septembrī Priekuļu pag. “Podiņos” un bijis plaši pazīstams celtnieks. Viņš uzcēlis 5 mūra baznīcas un 13 muižas. Pārbūvējot Cēsu baznīcu, Sārums uzcēlis tagadējā torņa augšējos stāvus un 65 m augsto smaili. Viņš uzcēlis Trikātas baznīcas torni un pilnīgi pārbūvējis Smiltenes baznīcu. Sārums miris 1859. gadā un tā kā viņš sevi dēvējis par Cēsu novada pēdējo libieti, tad viņš apglabāts Cēsu Lejas kapu libiešu nodaļā.

M. Sāruma kapa krusts

Aiz Sāruma kapa uz ziemeļiem redzams Latvijas brīvības cīnītājiem R. Sviķim un G. Dreimanim veltīts piemineklis. Tas ir profesora K. Jansona darbs. Pieminekli 1989. gadā pabeidzis un uzstādījis dēls A. Jansons. Šajos kapos atdusas K. Jansona vecāki.

1914. – 1920. gadā kritušo karavīru brāļu kapi. Cēsu brāļu kapos Lejas kapsētā apbedīti ap 200 kritušie karavīri. Kapu priekšējo daļu ierobežo mūra žogs ar diviem augstiem vārtu stabiem, kurus vainago bronzas lāpas. Starp vārtu stabiem stiepjas bronzas ozollapu vitne. Pret vārtu ieeju centrā ir pelēka granīta piemineklis – ģeometrisku formu arhitektonisks veidojums. Pieminekļa projekta autors ir A. Julla. Piemineklis veidots pa daļai granītā, pa daļai varā ar galvanoplastikas palīdzību. Pieminekli atklāja 1927. gada 4. septembrī un tā atklāšanā piedalījies toreizējais valsts prezidents G. Zemgals. Pieminekļa priekšējā fasādē ir tainstūra plāksne ar tekstu “Mums dzīvība – Dzimtenei veltījums, miers Latvijas klēpī – dārgs ieguvums. Latvijas neatkarības cīnītājiem 1915 – 1920”. Plāksnes abās pusēs, pieklāvušies granīta plaknēm, stāvēja dzimtenes sargu tēli bronzā. Aizmugurējā fasādē pieminekļa pakājē atradās galvenoplastikā veidots Mātes Latvijas tēls, kura savā klēpī glabā kritušos dēlus. Pašlaik pieminekļa metāla daļas ir noņemtas (daļa no tām pazudušas pēc 2. pasaules kara).

Brāļu kapu pieminekļa atklāšana

1. pasaules kara laikā mirušo Kurzemes un Zemgales bēgļu kapi. 1. pasaules kara laikā (no 1915. –

Memoriālais ansamblis
2. pasaules karā kritušajiem

“Zemes māte”

1918.) Cēsis atradās 2705 bēgļi. Cēsis dibinājās “Cēsu pilsētas un apkārtnes latviešu palīdzības komitejas”, kā arī darbojās 1. bēgļu slimnīca. Neskatoties uz pūlēm, epidēmijās vien bojā aizgāja ap 700 bēgļu. Tie guldīti brāļu kapos Lejas un Bērzaines kapsētās. Viņu piemiņai 1936. gadā Lejas kapos tika atklāts pieminēklis Kurzemes un Zemgales bēgļiem. Tā autors ir tēlnieks K. Jansons, kurš pieminēkli veidojis kā rupji tēstu granīta stēlu, kuras augšējā daļā ir bronzas krusts. Zem tā atradies teksts ar bronzas burtiem: “Pieminiet šo Dieva mierā dusošos 96 Kurzemes un Zemgales bēgļus 1915 – 1918”. Pašlaik no pieminēkļa palicis tikai obelisks, bet burti ir pazuduši.

Memoriālais ansamblis 2. pasaules karā kritušajiem Padomju karavīriem.** Tas ir lielākais padomju laika memoriālais komplekss pilsētā. Pieminēklis un viss ansamblis atklāts 1985. gadā. Tas celts pēc arhitektes A. Skujiņas projekta, skulptūru “Mātes karā” veidojis tēlnieks A. Jansons. Ansamblī ar uzrakstu “1941. – 1945.” iekļauts arī mūžīgā rituma simbols – saules pulkstenis.

Meža kapi.** Pilsētas lielākie kapi. Ieeju kapos grezno liela granīta vārtu figūra “Zemes māte”. To tēlnieks K. Jansons darinājis 1966. gadā. Skulptūra veidota no pelēka granīta.

Meža kapos apglabāti mākslinieks K. Baltgailis, tēlnieks F. Ešmits un citi pazīstami kultūras un sabiedriski darbinieki.

Skulptūra “Ciņa ar kentauru”*.** Skulptūra atrodas L. Katrinas ielas skvēriņā. Tā ir izcilā tēlnieka K. Jansona diplomdarbs, ar ko viņš 1925. gadā beidza Mākslas Akadēmiju. Ilgus gadus tas ģipsī darināts glabājies darbnīcā līdz 1977. gadā to, izlietu bronzā, uzstādīja šajā vietā. Laika gaitā skulptūra kļuvusi par vienu no izteiksmīgākajiem pilsētas simboliem.

Turku kapi*. Kapi atrodas Bērzainē, Imantas ielas atzarojumā.

Šiem kapiem ir interesanta priekšvēsture. 1877. gadā Krievijas cars Aleksandrs II pieteica Turcijai karu. Tajā pašā gadā Krievijas armijai padevās Pļevnā ielenktie 40000 turku karavīri. Gūstekņus izvietoja pa visu plašo impēriju iespējami tālu no viņu dzimtenes Turcijas. Kādus 100 turku gūstekņus atveda arī uz Cēsīm un ievietoja karavīru kazarmās (Gaujas ielā 23). Sākumā gūstekņus apsargāja, bet 1878. gadā viņi Cēsis jau staigāja bez uzraudzības, jo krievu valodas nezināšanas un lielā attāluma dēļ tik un tā aizbēgt uz dzimteni nevarēja. Turki par sevi atstājuši Cēsis vislabākās atmiņas – bijuši ļoti miermīlīgi, godīgi un pieklājīgi. Katru rītu pirms saullēkta turki mazgājušies Vinterupītē pie lielās alas. Pēc tam, turpat klajāumā uz paklājiņiem, noturējuši lūgšanas. Turki nevarēja pierast pie Baltijas drēgnā klimata, sākuši slimot, un 25 no viņiem drīz vien nomiruši. Mirušo turku apbedīšanai, toreizējā vāciskā Cēsu pilsētas valde ierādīja vietu kapsētai priežu mežā pie Gaujas ielas. 1937. gadā par Turcijas vēstniecības dotajiem līdzekļiem Turku kapus labiekārtoja. Kapu izdaiļošanas un pieminekļa projektu un plānus izstrādāja Cēsu kūrorta komitejas inspektors Kārlis Dzirkalis. Kapu austrumu pusē uzbēra bāzi nošķeltas piramīdas veidā, uz kuras uzcēla 1,95 m augsto pieminekli no Cēsu apkārtnē – Libānos iegūta šūnakmens.

Vācu kapi*. Kapi ierīkoti 19. gs. (Vācu kapu ieejas vārti celti 19. gs. beigās). 19. gs. beigās un 20. gs. sākumā kapi tikuši dalīti luterāņu, pareizticīgo un Mozus ticīgo (ebreju) daļās.

Pareizticīgo kapu daļā esošo, pareizāk, padomju laika vandāļu postījumus pārdzīvojušo, mazo ķieģeļu kapliču 19. gs 80. gados cēlis celtnieks Hope.

Kapos apglabāti 1. pasaules karā, Latvijas brīvības cīņu un 2. pasaules kara laikā kritušie vācu karavīri. 2. pasaules karā kritušo vācu karavīru apbedījumu vietā 1998. gadā notika labiekārtošanas darbi un tika uzstādīts liels kapu centrālais krusts un 12 mazāki krusti, kā arī informācijas plāksne un kāpnes.

Vācu kapos apglabāts arī ievērojamais novadpētnieks, ārsts, arheologs, medicīnas doktors Ernests Kivulis, kā arī Latvijas brīvības cīņu dalībnieks, ģenerālis Jānis Apinis.

"Cīņa ar kentauru"

Turku kapos

Arheoloģijas objekti

Riekstu kalns – pilskalns.** Pilsētas “šūpuļa” vieta, jo pie šī pilskalna senatnē radies pirmais ciems un vēlāk pilsēta. Pilskalns ir valsts nozīmes arheoloģijas piemineklis.

Pilskalnā 11.–13. gs. atradusies vendu koka pils. Ir izteikti minējumi, ka vendu ciems atradies Cēsu vecpilsētas DR daļā – tagadējās Līvu ielas rajonā. Uz A no Riekstu kalna, tagadējā dzelzceļa stacijas rajonā atradās vendu apbedījuma vieta – kapulauks. Šeit izdarītie izrakumi pierādīja, ka vendi cēlušies no Ziemeļkurzemes lībiešiem. Politiskā ziņā viņi bijuši atkarīgi no Autines latgaļiem.

Pēc sava izskata šis pilskalns ir neliels savrups paugurs iegareni apaļā veidā. Pilskalna augstums – 18 m, garums 110 m, platums 50 m. Kalna sāni ļoti stāvi. Gar kalna austrumu pusi uz plakumu ved ceļš. Kalna absolūtais augstums 92,3 m vjl.

1980. gadā šis kalns tika arheoloģiski pētīts pilskalna bojātajā ziemeļu galā. Tika izpētīti 3 hronoloģiski atšķirīgi 12. – 13. gs. apdzīvotības slāņi ar aku, slikti saglabājušos celtņus un pavardu paliekām. Nozīmīgākais atradums bija mūra aizsargsienas paliekas ap pilskalna plakuma malu. Aizsargsiena, kā arī iegūtais materiāls,

pierādīja, ka Riekstu kalns bija Indriķa Livonijas hronikā minētā vendu pils, pie kuras tālākās attīstības gaitā veidojās Cēsis. Hronikā minēta arī epizode, kad igauņi (īpaši sāmsalieši) uzbrukuši vendu koka pilij pat piecas dienas, mēģinot izkvēpināt nepakļāvīgos saimniekus ar malkas dedzināšanu pils pakājē. Malku gādāja un veda no vairāk nekā trīs kilometru attāluma.

Riekstu kalns

Dabas objekti

Cirulišu klintis*. Vienas no retajām klintīm, kas atrodas pilsētas teritorijā – netālu no bijušā Cirulišu pensionāta. Tā ir augšdevona Gaujas svītas sarkanīgo smilšakmeņu atseguma krauja ar sikām alām un nišām Gaujas senlejas kreisā pamatkrasta nogāzē pie vecupes. Cirulišu klintis ir līdz desmit metrus augstas, un to garums ir 140 m. Klintī, pāris metrus virs zemes, atrodas 3,8 m garā Trijstūra ala.

Dubinskas diķis*. Neatņemama šī pilsētas rajona ainaviskā sastāvdaļa. Tas veidots no divām daļām. Pirmajā diķa daļā atrodas kokiem apaugusi saliņa.

Maija parks***. Šo parku varētu nosaukt par pilsētas “mazo” parku – pēc platības, augu skaita un dažādiem citiem parametriem tas atpaliek no “lielā brāļa” – Pils parka, tomēr, tas nemazina parka nozīmi pilsētas labvēlīgās telpas radīšanā.

Abu parku izveides vēsture ir līdzīga – tos atpūtnieku vajadzībām 19. gs. iekārtoja grāfs K. Zīvers viņa izveidotās kūrīestādes tuvumā. Gar šo parku austrumu virzienā plānoja izveidot garu (līdz pat Dukuriem), ar kokiem apstādītu promenādi ekipāžām un kājniekiem. Tā kā 19. gs. parku arhitektūrā modē bija nākušas romantiskas pilsdrupas, tad šeit tās tika uzbūvētas mākslīgi. Parka vecākais nosaukums ir Alekša parks. Par Alekša parku ir ziņas, ka tā augsto liepu rindu stādījis E. Veidenbauma vectēvs Kaspars Veidenbaums, kurš tajā laikā bija Cēsu pilsmuižas dārznieks. Alekša vārdu parks ieguvis 1904. gadā pēc Krievijas troņmantnieka Alekseja (Krievijas cara Nikolaja II dēla) piedzimšanas. Parka rietumu malā kādreiz kuploja veca liepa par kuru stāstīja, ka to stādījis Krievijas cars Pēteris I.

Pēc 1934. gada 15. maija apvērsuma parks pārdēvēts par 15. Maija parku. Pēc 2. pasaules kara parku nosauca par 1. Maija parku, bet 20. gs. 70. gados par Uzvaras parku. 1946. gadā, kā viens no pirmajiem Latvijā, te tika uzcelts piemineklis Padomju Armijas karavīriem. Pieminekļa meta autors bija tēlnieks K. Jansons. Skulptūras gatavojis tēlnieks J. Zibens.

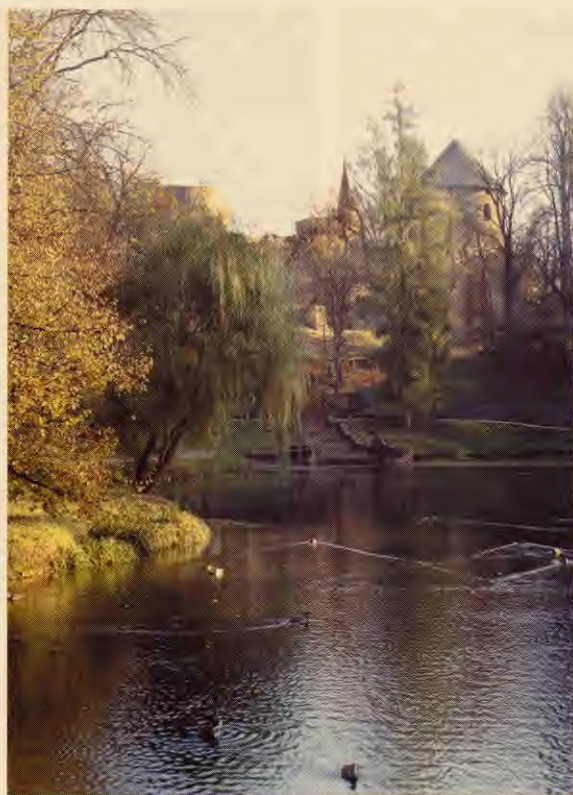
Parks raksturīgs ar mākslīgu diķi, strūklakām, terasēm un apstādījumiem. Parka teritorija nav liela (apmēram 0,9 ha). Krastmalas ainavā iezīmējas ar Jaunraunas šūnakmeni izklātās diķa malas.

Pirms 2. pasaules kara Maija parka diķī auga ūdensrožu šķirne “Coloseo” ar milzīgiem, maigi sārtiem ziediem. No šejienes tā izplatījās visā Latvijā. 2000. gadā tās stādījumi parka diķī tika atjaunoti.

Maija parks

Pils parks.** Pilsētas krāšņākais parks un iecienītākā pilsētnieku atpūtas vieta. Tā vēstures sākums saistās ar 1812. gadu, kad parku sāka veidot Riekstu kalna un ordeņa pilsdrupu teritorijā. Parks pie-derēja grāfam K. Zīversam, kas to labiekārtoja līdz ar kūriestādes atvēršanu 1841. gadā. Tas bija domāts slimnieku atpūtai un pastaigām. Bijušās purvainās zemes vietā ierīkoja romanti- skā stilā veidotu ainavu parku, kura vidū atradās mākslīgs diķis ar salu. Pilsmuižas parks 19. gs. beigās bija raksturīgs ar blīvām stādījumu grupām, krāšņi zie- došiem krūmiem, puķēm, atpū- tas soliņiem, lapenēm, tiltiņiem un paviljoniem.

Savā attīstības gaitā parks vairākas reizes pārbūvēts un uzlabots. 20. gs. 30. gados šeit notika ievērojami pārbūves

darbi – parka kāpņu lejas daļa būvēta 1936. gadā pēc mākslinieka J. Rozenberga meta un to rotā 6 kāpņu malās novietotas bērnu skulptūras (tēlnieks R. Āboltiņš). Arī parka diķa ainavu papildināja ar kāpnēm, kas sniedzas līdz ūdens limenim, un skulptūrām - zvejniem, kas velk tīklus (tēlnieks R. Āboltiņš).

Pēc 2. pasaules kara parku pārdēvēja par Oktobra parku un rekonstruēja. Parks atrodas 22 m zemāk par Jaunās pils laukumu, tādēļ no laukuma puses apmeklētājus parkā ievad varenas šūnakmens kāpnes, kuras šādu izskatu ieguva 1960. gadā (pēc arhitekta J. Laķa projekta).

Parka dominante noteikti ir diķis, kurš izveidots apkārtnes reljefa zemākajā vietā. Tā forma ir kompakta un ūdens virsma aizņem apmēram 1,2 ha (parka kopējā platība 6,8 ha). Diķa centrā, kur jau agrāk bija strūklaka, 1961. gadā uzstādīta dekoratīva skulptūra strūklaka – jaunekļa figūra ar lielu zivi (tēln. A. Jansons).

Svētavota ala.** Tā atrodas Gaujas senlejas sārņgravā, lejpus kādreizējā Cīrulišu pansionāta. No šīs vietas sākas dziļa grava, pa kuru aiztek leģendām apvītais, ziemā neaizsalstošais Svētavots. Ar dzelzs savienojumiem bagātajiem avota ūdeņiem savulaik piedēvēja izcilas dziedniecības īpašības – tieši tādēļ avots turēts par svētu. Jau pagājušajā gadsimtā Svētavots ticis bieži pieminēts vācu un latviešu izdevumos ar nosaukumu “Dzelzs vārti”. Ar tā ūdeni tika dziedinātas kaulu sāpes. Pamācības min, ka ar Svētavota ūdeni vajag izmazgāt acis, kas palielinot to mirdzumu. Acīm jāizzūst pašām, bez slaucīšanas.

Pils parks 1923. gadā

Pils parka kāpņu skulptūras

Koncerts Pils parka estrādē

Cēsu pilsētas dome

Senais apzīmējums “Cēsis – Vidzemes sirds”, joprojām visprecīzāk raksturo pilsētas atrašanās vietu. Ieņemdamā stabila vietu starp Vidzemes lielākajām pilsētām, tā ir saglabājusi savu identitāti. Atrazdamās 90 km uz ziemeļaustrumiem no galvaspilsētas Rīgas, pilsēta nav kļuvusi par Latvijas metropoles piepilsētu, bet dzīvo savu neatkārtojamu dzīvi. Drīzāk tai piemīt lauku mazpilsētas kolorīts ar jau pamanāmām mūsdienīgu lielpilsētu komforta pazīmēm. Tā joprojām ir rajona centrs, neskatoties uz nākotnē paredzamajiem lielreģionu izveidošanas plāniem. Sāncensībā par tūrisma pakalpojumu un izklaides pasākumu kvalitāti Cēsīm visbiežāk jālauž šķēpi ar savu kaimiņieni – Siguldu. Sigulda ir tuvāk Rīgai, tātad ātrāk sasniedzama. Brauciens no galvaspilsētas uz Cēsīm jau ir ceļojums, kas ilgst gandrīz divas stundas! Tas gan ir ērts, pateicoties satiksmes maģistrāļu esamībai, kas savieno Cēsis ar apkārtējām kaimiņu pilsētām un reģioniem.

Bet kas tad ir Cēsu kolorīts? Tas noteikti ir vēstures, arhitektūras un reljefa sakausējums. Atrašanās Vidzemes augstienes R malā, Gaujas tuvums, pilsētai nosaka tās sarežģīto un daudzveidīgo reljefu. Augstiene nodrošina pilsētai “Latvijas augstkalnu pilsētas” statusu, jo pilsētas centrs (pie Cēsu Sv. Jāņa baznīcas) atrodas

Skats no Jaunās pils torņa

115 m v.j.l., bet Cēsu pilsētas reljefa augstākais punkts – Naudas kalns sasniedz pat 130 m vjl. Cēsu vecpilsētu var uzskatīt par “dolomītu pilsētu”, jo lielākā daļa mūra ēku ir būvēta no šī vietējā materiāla, kas iegūts kādreizējā Cēsu dolomīta atradnē. Pilsētas rietumu daļas reljefu veido Gaujas senieleja. Pateicoties šeit izplatītajiem smilšakmeņiem, pilsēta ir bagāta ar smilšakmens atsegumiem.

Patī pilsēta sen jau izaugusi no saviem viduslaiku mūriem, mūsdienās aizņemdamā 19,3 km² lielu teritoriju. Apbūvēta gan tā ir nevienmērīgi, jo galvenā dzīvojamā apbūve izvietojusies A un D daļā, savukārt R daļu pie Gaujas aizņem priežu meži. Vietām pilsētas apbūvi saposmo upju ielejas, starp kurām sevišķi var izcelt Siļķupītes pietekas – Vinterupītes krāšņo ieleju.

Cēsis ir rajona administratīvais, izglītības un kultūras, tūrisma centrs. Šeit izvietojusās visu Cēsu rajonu apkalpojošas iestādes un organizācijas – slimnīcas, tiesa u.c. Par cēsiniekiem un Cēsu rajona iedzīvotājiem interesantiem notikumiem jau vairākus gadu desmitus informē rajona laikraksts “Druva”. Daudzajās pilsētas skolās mācās bērni un jaunieši no plašas apkārtnes – pilsētā ir pieci bērnudārzi, četras pamatskolas, viena vidusskola, vakara vidusskola, divas ģimnāzijas, Mākslas skola, Mūzikas koledža, sporta skola, arodvidusskola, kā arī Rīgas pedagoģijas un izglītības vadības augstskolas Cēsu nodaļa.

Cēsis ir un būs iecienīta tūrisma un rekreācijas pilsēta un šis vispārzināmais secinājums nešaubīgi būs pilsētas virzītājspēks tālākai attīstībai. Tam priekšnoteikumi ir radīti un izdarīts jau ir pietiekoši daudz – pilsētas viesus apkalpo vairākas viesnīcas un viesu mājas, izveidots tūrisma informācijas centrs, darbojas ceļojumu aģentūras.

Pilsēta nevar lepoties ar ļoti lieliem rūpnieciskiem uzņēmumiem – cēsinieki pārsvarā strādā mazajos uzņēmumos un apkalpošajā sfērā. 20. gs. 90. gadu beigās Cēsu lielākie uzņēmumi bija a/s “Ruks” (Cēsu gaļas kombināts), a/s “Cēsu alus”; pašvaldību a/s “Cēsu autotransporta apvienība”; tipogrāfija “Jāņa sēta”. Mazo uzņēmumu specializācijā dominē autoservisi, celtniecības uzņēmumi, kokapstrādes firmas. Cēsu tirgus tiek uzskatīts par lielāko Vidzemē.

Dolomītu karjers

*Cēsu laukumi un ielas bieži
kļūst par skatuvi un
pulcēšanās vietu svētkos*

Basketbols
Vienības laukumā

56

Pilsētas svētku tirdziņš
pie pils

Cēsis izsenis ir pazīstamas kā pozitīva kultūrvidē, kur var realizēt visdažādākās idejas un iedzīvināt tradīcijas. Pasākumu brīvdabas "skatuve" ir pati pilsēta un noteikti viena no ainaviskākajām estrādēm Latvijā – Pils parka brīvdabas estrāde. Nozīmīgākā mākslas un mūzikas "iekštelpa" neapšaubāmi ir Izstāžu nams. Cēsīm ir raksturīgs piesātināts kultūras dzīves kalendārs ar tikai te notiekošiem mākslas, mūzikas, teātra notikumiem.

Pilsētas apkārtnes krāšņā daba ļauj rīkot dažādus sporta pasākumus – populārākie no tiem ir dažādi slēpojumi, vasarā skrējieni. No skrējieniem tradicionāli ir kļuvuši: "Cēsu pavasaris" (aprīli), "Jānis" (jūnijā), "Apkārt Cēsīm" (septembri). Lielu skatītāju skaitu piesaista "Nels" mototrase, kur norit dažāda līmeņa, pat pasaules čempionātu posmi motokrosā. Tradīcijām bagātas ir orientēšanās sacensības, kurām lieliski noder Cēsu apkārtnes neviendabīgais reljefs, bet vasaras vidū Cēsu centrā notiek ielu basketbola turnīrs.

Kultūras dzīve atdzīvojas pavasarī – aprīlis ienes pilsētai gan tradicionālās Mākslas dienu aktivitātes, Lieldienām veltīto atribūtiku un svētku noskaņu, gan ikgadējo pilsētas biznesa dzīves novērtējumu – izstādi "Cēsu uzņēmējs". Maijs ir ziedu mēnesis – ideāls laiks Cēsu pilsētas ziedu svētkiem un arī Muzeju dienu pasākumiem. Jūnijs dzīvo Ligo svētku noskaņās, toties jūlijs ir Cēsu kultūras noskaņojuma kulminācija, jo šī mēnesī notiek visvairāk apmeklētie un milētie svētki – jūlija sākumā Imanta Kalniņa mūzikas dienas un Latvijas Nacionālās operas sezonas noslēguma izrādes. Tas ir arī mēnesis, kad tiek rīkoti Cēsu pilsētas svētki, kur cēsinieki apliecina lepnumu par savu pilsētu. Augusts zīmīgs ar ikgadējo Cēsu Mūzikas festivālu.

Izstāžu nams un Cēsu vēstures un mākslas muzejs visu gadu rīko izstādes, piesātinot krāsu, emociju noskaņas. Tumsas, gaismas, sniega un ledus neap-tveramās spēles pārsteidz, apmeklējot pilsētu, kad tā tērpta Ziemassvētku brīnuma gaidās.

Cēsis par savas vēstures atskaites punktu ir pieņēmusi gadskaitli "1206", un tas nozīmē, ka pilsēta ir ceļā uz savas 800 gadadienas svinībām. Vēlēsim veiksmes sirmajai gaviļņiecei!

Svētki pilsētā

Skats no Jaunās pils torņa

CĒSU TŪRISMA INFORMĀCIJAS CENTRS

VISA TŪRISTIEM UN
CEĻOTĀJIEM NEPIECIEŠAMĀ
INFORMĀCIJA
PAR CĒSĪM UN CĒSU RAJONU

Pils iela 9, Cēsis, LV 4100
Tālr. 4121815
E-pasts: info@cesis.lv
www.cesis.lv

57

CĒSU CEĻOJUMU AGENTŪRA "DZELDE"

Pils iela 9, Cēsis, LV 4100 Tālr./ fakss 4120510, mob. tālr. 9405712

Naktsmitnes Cēsis

1.	Viesnīca "Cēsis", Vienības laukumā 1	Tālr. 4120122	 	 4172
2.	"Mārtiņš", Rīta ielā 9	4123678 9175314		 58
3.	Viesnīca "Ciruliši", Kovārņu ielā 22	4125476 9215682	 	 160
4.	Viesnīca "Putniņkrogs", Saules ielā 23	4120290		 960
5.	Atpūtas bāze "Pipariņi", Dzirnavu ielā 52/54	4122379	 	 100
6.	Viesnīca "Province", Niniera ielā 6	4120894		 510

PĀRGAUJA

Raiskuma, Straupes, Stalbes pagasti

Pārgauja

CĒSIS. Gauja plūdos.

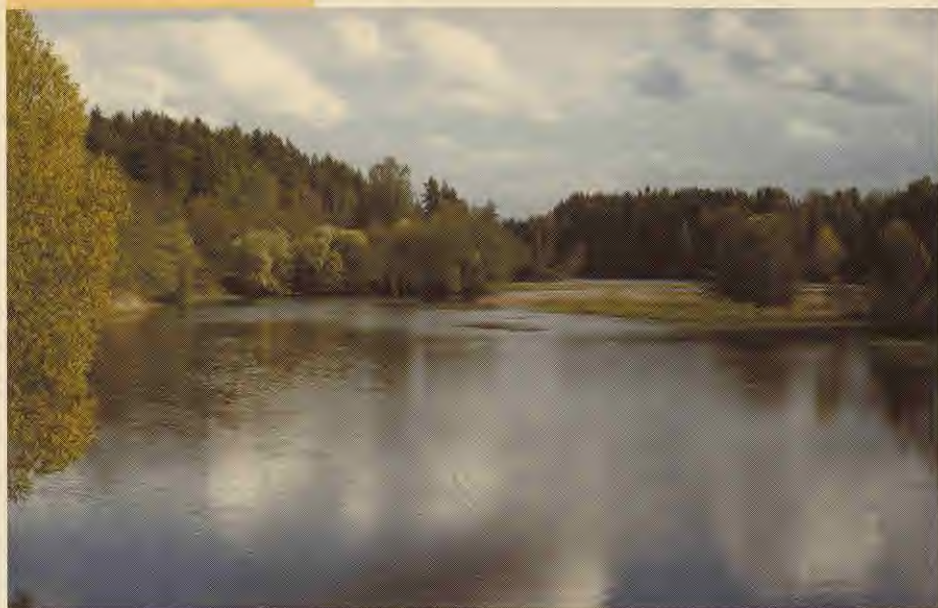
*Gauja plūdos pie
Raiskuma tilta*

Atstājot Cēsis un pārbraucot Raiskuma tiltam, mēs nonākam Gaujas labajā pusē. Raiskums, Stalbe, Lenči, Rozula, Straupe un citas apdzīvotas vietas tiek dēvētas par Pārgauju. Līdz 13. gs. un nedaudz vēlāk tās bija Idumejas zemes, kuras apdzīvoja latgaļi un līvi. Livonijas laikā, ordenim un Rīgas arhibīskapam sadalot ietekmes sfēras, Gaujas labais krasts palika arhibīskapam, kurš, savukārt, to izlēņoja saviem vasaļiem.

Laika gaitā vasaļi kļuva arvien ietekmīgāki un drīz vien visi jau rēķinājās ar Rozenu, Ungernu un Kampenhauzenu vārdiem.

Bīskapa vasaļi uzcēla vairākas pilis, kuras atrodas netālu viena no otras – Straupes, Mazstraupes un Rozbeķu. Ja pirmās divas savā dižumā ir skatāmas arī mūsdienās, protams, vairākkārtīgi pārbūvētas, tad Rozulā atrodamās pilsdrupas ir visai bēdīgā stāvoklī, kas gan neliedz iedomāties to bijušo varenību un stiprumu aiz vairākus metrus biežajiem mūriem, arī pils aprīses ir labi saskatāmas. Visas trīs pilis atrodas Braslas upes krastos, kura ir gana strauja un pa kuru var arī laivot. Vislabāk to darīt pavasarī, kad upe ir bagātāka ar ūdeņiem, taču nesteidzīgiem tūristiem tā ir pieejama jebkurā gadalaikā.

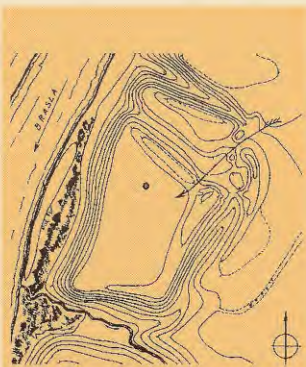
Braslas ūdenskrātuve

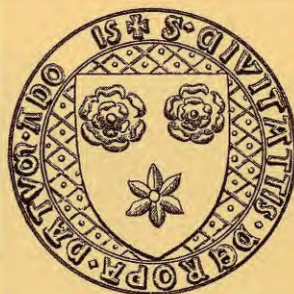
Vēl senākos laikos Braslas krastos pacēlās senču pils, kuru atrašanās vietas norāda **Batarejas, Ērgļu, Panūtu** un **Vējiņu** pilskalni. Tā ir unikāla parādība Latvijas vēstures pētniekiem, kad nelielas upītes krastā, ar dažu kilometru atstarpi, atrodas četri pilskalni. **Batarejas*** pilskalns atrodas Straupes pagastā pie Pilskalnu mājām. Tas ir aizsargāts ar dabiskiem šķēršļiem – Braslas upi un strautu, plakums iegarens, 80 x 50 m liels. Kalna ziemeļu daļā aiz grāvja atradusies neliela priekšpils, kas arī no apkārtnes norobežota ar grāvi.

Domājams, ka senatnē pa Braslu atceļojušas arī daudzas tirgoņu laivas, jo ūdensceļš tolaik bija visizplatītākais satiksmes ceļš. Ne velti Straupe ir to astoņu Latvijas pilsētu vidū, kuras ir oficiālas Hanzas tirgotāju savienības locekles. Tikpat liela loma pilsētas izaugsmē bija arī tirdzniecības ceļam, kas veda no Rīgas uz Tartu un tālāk uz Krieviju. Viduslaikos pilsētai bija arī birģermeistars un maģistrāts, tomēr savs vārds vienmēr ir bijis sakāms arī pils saimniekiem Rozeņiem. Katra latvieša sirdij tikami skan versija, ka šī dzimta cēlusies no mūsu senčiem Rozēm. Nemaz tik neticami tas nav, jo paklausīgs vietējais virsaitis varēja nest lielāku materiālo labumu savam lēņa kungam Rīgā, nekā patvaļīgs vācbrālis, kuram par karošanu sava kunga karapulkos jāizlēno zeme.

Uzplaukuma un ziedu laikā – līdz 13. gs. – Pārgaujā bija 6 pašlaik zināmie pilskalni, no kuriem divi ir pieminēti arī Livonijas Indriķa hronikā – Metimnes un **Ureles***, pēdējā atrašanās vieta ir zināma – Rustēga (Ungura) ezera ziemeļu pusē. Savukārt labi pazīstamā Kvēpenē vēl neizpauž, kā tad to sauca agrāk. Kvēpenes pilskalnam pieder arī tādas stipras lietas kā svētozols, kura attēls 1920. gados iemūžināts Latvijas republikas simtlatu naudas zīmē, svētavots, alas.

Batarejas pilskalns

Straupes pilsētas zīmoga nospiedums.
1515. – 1533. g.

Pilsētiņa pie pils veidojās 13. gadsimta beigās.

1356. gadā Straupe minēta kā Hanzas pilsētu savienības dalībniece.

Pilsētas tiesības Straupei piešķirtas 1374. gadā

Ureles pilskalns

Raiskuma muiža
ap 1908. gadu

Raiskuma muiža

Par biezo apdzīvotību senatnē liecina arī apbedījumu vietas - senkapi: Dumpju, Avotiņu, Mazā Rustēga, Pūricu...

Taču aizsteidzās arī viduslaiku godība un, sākoties Livonijas karam, aizsākās arī Idumejas nedienas, kurām punktu pielika Ziemeļu karš. Tā Straupē aptuveni 80% cilvēku mira sērgās un spožā viduslaiku pilsēta vairs nekad neatgūst savu bijušo nozīmību.

Muižas, pilis, krogi...

Auciema* muižas ansamblis atrodas pie Auciemas ezera. Pirmās ziņas par muižu ir no zviedru laikiem – īpašnieks Valenšteins. Pašreizējais klasicisma stila dzīvojamās ēkas veidols tapis gadsimta sākumā. Iespaidīga ir muižas klēts. Apkārtējā parkā izceļas garas alejas un koku grupas.

Raiskuma** muižas ansamblis ir celts 19. gs. otrajā pusē eklektisma stilā. Dzīvojamā ēka kopā ar parku veido ansampli, kur terase un lokveida kāpnes vērstas pret Raiskuma ezeru. Pēc 1. pasaules kara ēkā darbojās mežsaimniecības skola. Tad arī tā tika pārbūvēta. Vācu kara tiesa ēku atzina par labu esam savu procesu vešanai, bet padomju armija šeit ierīkoja kara slimnīcu. Vēlāk šeit tika izveidota internātskolas tipa iestāde, kurā ārstē bērnus, kas slimojuši ar poliomiēlītu. 1965. gadā skolai uzcēla jaunas ēkas un vecajā muižas ēkā palika dzīvot skolas darbinieki.

Muižas kompleksā ir saglabājušās arī citas celtnes – muižas pārvaldnieka māja ar apvalkdūmeni (pašlaik “Svelmes”), dārznieka māja (“Brieži”, savu nosaukumu ieguvusi pēc agrārreformas 20. gadu sākumā, kad, par nopelniem Latvijas Brīvības cīņās zemi un vairākas ēkas piešķīra pulkvedim Briedim). Klēts, stallis un kūts atrodas otrpus centrālajam ceļam.

Raiskuma pagasta dzīvē lielu iespaidu ir atstājusi Fegezaku dzimta, kura nodarbojusies arī ar labdarību – uz viņu dāvinātās zemes uzcelta skola, tiesas nams (1877. gadā, Zelta kalnā), izveidota kapsēta.

Ungurmuiža*** – šim 18. gadsimta koka barokālās celtniecības paraugam ir veltīti skanīgi epiteti: “baroka pērle”, “muiža zem ozoliem”. Vēsturnieku, arhitektu un mākslas zinātnieku pētījumi atklāj ne tikai zinātniskās vērtības, bet dod arī laikmeta ainu. Pašlaik dzīvība no mājas izzudusi, jo pārtraukti 90. gadu sākumā iecerētie grandiozie restaurācijas darbi. No tās palikusi vienīgi trausla čaula, kura kā apburta princese gaida savu modinātāju. Jāpiezīmē, ka labas gribas cilvēki daudz dara, lai dzīvības saite nepārtrūktu pavisam, taču īstenajam modinātājam būtu jābūt ne tikai sirdsgudram, bet arī naudīgam.

Līdz 15. gadsimtam “Orellen” (muižas vāciskais nosaukums pēc Ureles pilskalna vārda) piederēja pie Rozbeķu pils, kas bija fon Rozenu ģimenes īpašums.

*Ungurmuiža.
Kungu mājas fasāde*

Aizkustinošs ir stāsts par Rozbeķu muižu, kura bijusi Ungurmuižas kopija un vēlāk kļuva par Kampenhauzenu ģimenes īpašumu. 1907. gadā, kad Rozbeķi nodega, divas pārpalikušās kolonas tika atvestas uz Ungurmuižu un novietotas aleju krustpunktā, kas kopā ar puķu dobēm, veidoja Rozbeķu laukumu.

Ungurmuižas sienu
gleznojuma fragments

64

Leģenda vēstī, ka Poltavas kaujā grenadieru ir izglābuši Baltazaram dzīvību. Arī tagad viņi stāv abās pusēs bijušajai muižnieka darba istabai un mazliet naivi, taču pietiekami stingri rāda, ka savam kungam pāri darīt neļaus.

Ungurmuiža.
Skats no dārza puses

1728. gadā Ungurmuižu nopirka ģenerālleitnants Johans Baltazars fon Kampenhauzens, kurš gan dzimis Stokholmā, taču, kad Zviedrijas karalis viņa tēvu iecēla par Rīgas pilsētas komendantu, turpmāko dzīvi nodzīvoja Vidzemē. Ieguvis humanitāro izglītību Rīgas Ķeizarkajā licejā, Baltazars tomēr izvēlējās militāro karjeru un dienēja Zviedrijas karaļa armijā. Tas gan neliedza daudzsoļošajam jaunajam oficerim mainīt valdnieku un Ziemeļu kara beigu posmā viņš jau komandēja grenadieru pulku Krievijas armijā. Šis laika posms ir iemūžināts Ungurmuižas slavenajos **iekštelpu gleznojumos**, ko veicis Limbažu meistars Georgs Hinšs.

Pēc postošā Ziemeļu kara šī bija luksusa celtnie, lai arī no koka. Citādi tas nemaz nebija iespējams, jo Pēteris Lielais visus celtniekus bija mobilizējis Sankt-Pēterburgas celtniecībai un pārējā Krievijas impērijas teritorijā mūra ēku celtniecība bija aizliegta. Dzīvojamā māja un pārējās muižas ēkas tiek celtas ilgāku laiku un kā katrs dzīvs organisms tās mainās. Savā testamentā Baltazars ierakstīja, ka Ungurmuiža “nekad, nekādos laikos nav pārdodama”, tai jāpaliek dzimtas īpašumā. Tā tas arī notika – līdz 2. pasaules karam tur ir apbedīti visi Kampenhauzeni.

Dzīvojamo ēku, kura kļuva par paraugu daudzām muižu ēkām Vidzemē, pabeidza 1732. gadā. Lai arī tā ir koka guļbūve, kas apšūta ar dēļiem, māja atstāj fascinējošu iespaidu pateicoties samērīgajām proporcijām un ārējai apdarei ar astoņiem baltiem pilastriem, pils zelmenī iebūvēto pulksteni un pūķu galvām, kas rotā notekcaurules. Arī graudu klēts (1740. g.) un stallis (1750. g.) ir apbrīnas cienīgi. Savukārt **parks***** kļuva par tik būtisku muižas sastāvdaļu, ka tā burvību mēs jūtam vēl mūsdienās – un varbūt pat vairāk kā sendienās, jo “liepu dārzs” ieguvis vēl noslēpumaināku izskatu. Otra parka sastāvdaļa ir ainavu dārzs, kas piekļaujas centrālajai daļai. Visapkārt muižas ēkām aug ozoli – to ir apmēram četrdesmit – daudzi apkārtmērā līdz 6 m. Vairāk praktiskas dabas dibināta ir diķu rakšana, jo muižas apkārtnē ir mitra un pārpuvota, tajos tiek audzētas arī zivis. Īpatnēji, ka gan pirmais diķis, gan vēlāk raktais tika izlikti ar ozolkoka dēļiem.

Par burvīgu nodevu 18. gs. modei var uzskatīt **“Tējas namiņu”*****, kuru cēla Rozbeķu namdaris Kristofs Gerverts.

1754. gads Ungurmuižā iezīmē zināmu pabeigtību, kad ir pabeigti kungu mājas abi stāvi, uzceltas vai izremontētas nepieciešamās saimniecības ēkas, sakoplojis parks un darbojas 1734. gadā dibinātā muižas skola, kuru hernhūtisma atbalstītājs un veicinātājs uz cēla burtiski blakus kungu mājai. Sākotnēji tajā mācījās 24 zemnieku bērni, bet lielākais skaits reģistrēts 1763. gadā – 91 audzēknis.

Lielstraupes pils*** ansamblis atstāj iespaidu jebkurā gadalaikā. Vasarā tas spoguļojas blakus esošajā diķī. Ziemā sniegs izceļ barokālās mežģīnes un aicina nākt tuvāk. Ieejot bruģētajā iekšējā pagalmā, skatam paveras visas ēkas un vārtu aile, kurai jāiet cauri, lai nonāktu parkā un baznīcā.

Pirmās ziņas par pils celšanu ir no 1263. gada. Par to liecina gadskaitlis virs vārtu velves un turpat esošais Rozenu dzimtas ģerbonis, jo šajā laikā Straupē jau saimniekoja biskapa vasalis Fabiāns fon Rozens. Kāda sākotnēji izskatījās pils, ir vairāk nekā grūti spriest, jo Livonijas kara laikā gan pils, gan pilsēta tika pilnīgi izpostīta. Skaidrs, ka pils tornis savu tagadējo veidolu ir ieguvis tikai pēc 1778. gada, to gan nācās vēlreiz

Tējas namiņš

Dzimta pildīja Baltazara fon Kampenhauzena novēlējumu un dzīvoja Ungurmuižā līdz pat 1939. gadam, ar nelielu pārtraukumu I. pasaules kara laikā, kad Krievijas armijas kazaku daļas izdemolēja kungu māju.

Pēc zemes reformas 1920. gadā Lilijai fon Kampenhauzenai atstāja muižu un 50 ha zemes, bet viņai nebija līdzekļu, lai to izremontētu. Repatriējoties Līlija ģimenes arhivu, gleznas un mēbeles nosūtīja uz Vācijas saviem radniekiem, tā saglabājot vēsturei tik svarīgas liecības.

Lielstraupes pils viduslaiku beigās

Lielstraupes pils
20. gs. sākumā

Lielstraupes pils mūsdienās

atjaunot pēc 1905. gada ugunsgrēka. Dažādas versijas klist par šo ugunsnelaimi, jo tieši pirms tam pils ēkas tika apdrošinātas par tik lielu naudas summu, ka atjaunošanas darbus vadīja gadsimta sākuma izcilākie Rīgas meistari – arhitekts V. Bokslafs un tēlnieks A. Folcs, bet varbūt barons bija vienkārši tālredzīgs. Pēc 2. pasaules kara pili atradās Lielstraupes mašīnu traktoru stacijas administrācija, bet kopš 1963. gada tajā darbojas psihoheiroloģiskā slimnīca. Ārsti Dace un Jānis Strazdiņi pēvēsās pils un baznīcas kā vienota ansambļa sakopšanai.

Pirmā Straupes baznīca tika celta 1206. gadā Baukalnā. Indriķa hronikā rakstīts: “Pēc tam, aizsūtīts pie idumiešiem, viņš kristīja tur daudz letu un idumiešu, uzcēla baznīcu pie Braslas, palika turpat pie viņiem un rādīja viņiem ceļu uz mūžīgo dzīvošanu.” Priestera vārds bija Daniēls un domājams, ka viņa darbība bijusi auglīga, ja jau pēc pirmās neveiksmes, kad 1211. gadā igauņi baznīcu nodedzina, tā tiek atjaunota. Visai drīz ēkai gan nākas ciest atkal – šoreiz no krieviem. Acīmredzot baznīca Baukalnā pastāvēja līdz 13. gs. beigām, kad tika uzcelta tagadējā **Lielstraupes baznīca*****, kuru mēs uztveram kā pils ansambļa sastāvdaļu, taču sākotnēji tā varbūt bija atsevišķi stāvošs būvķermenis. Baznīcā no 17. gs. saglabājušies ērģeļu luktas un kanceles pildīņu gleznojumi, Georga fon Rozena kapa plāksne (1590. g.), kas tiek vērtēta kā viens no izcilākajiem renesanses tēlniecības darbiem Latvijā. Nezināmais autors, iespējams, ir portretējis mirušo. Liela mākslinieciska vērtība ir vitrāžām, kuras pieder jaunākiem laikiem – divas veidotas pēc S. Vidberga zīmējumiem, bet vienas autore ir N. Cēsniene. Līdz Atmodai baznīca

Georga fon Rozena
kapa plāksne

Uzraksts uz kapa plāksnes:
“CHRISTUS IST MEIN
LEBEN STERBEN IST
MEIN GEWIN”

Zvanu tornis
Lielstraupes baznīca

darbojās kā koncertzāle, tagad tā ir draudzes pārziņā un ikviens to var aplūkot, ziedojot kādu artavu remontiem.

Ievēribas cienīgs ir attālāk parkā ierīkots **zvanu tornis**** , kurš veidots tikai no koka. Vairākkārt labots un mainījis vietu, tas te atrodas kopš 1848. gada. **Parkā*** aug vietējās un eksotu koku un krūmu sugas – balzāma baltegle, sniegāju jasmīns u.c.

Tikai viena kilometra attālumā, pārejot Braslas tiltu atrodas **Mazstraupes pils***. Arī šodien tā atstāj cie- tokšņa iespaidu, kas laikam arī bijusi pils sākotnējā funkcija, un tikai muižu veidošanās periodā tā miksti- nājusi skarbos vaibstus. Celta 14. gs. ar biežām laukak- meņu sienām (gandrīz 2 m), un aizsardzības grāvjiem norobežota, tā bija grūti ieņemama. Pils ilgu laiku pie- der Rozeniem, bet beidzamie īpašnieki ir Meijendorfi un par dzimtas savākto bibliotēku un daudzajām kolek- cijām mēs varam tikai nostalgiski nopūsties, jo 1. pasaules kara laikā tas viss aizgāja bojā. Sic transit gloria mundi!

Rozenu dzimtas gerbonis
zīmoga nospiedumā

Mazstraupes pils 20. gs.
sākumā

No 1930. gada pili ir skola, bet parkā aug meža tulpes (*Tulipa sylvestris*).

Mazstraupes pils šodien

Straupes zirgu pasta stacija.
20. gs. sākuma foto

To, ka ceļošana, mainot zirgus, nebija viegla, varam lasīt krievu vēsturnieka un rakstnieka Karamzina ceļojumu piezīmēs:

“...vajadzēja, lai es sado mātu, par nelaimi, braukt no Pēterburgas ar pāmaiņamiem pasta zirgiem un nekur neatradu labus ratus. Viss mani kaitināja. Visur, likās, no manis ņēma vairāk, ka katrā zirgu pārmaiņā turēja parāk ilgi. Bet nekur es nebiju tik sarūgtināts kā Narvā. Tur es atbraucu viss slapjš, viss dubļos; ar grūtībām atradu, kur nopirkt divus lūku gabalus, lai kaut cik paslēptos no lietus, un par viņiem samaksāju kā par divām adām. Ratus man iedeва nederīgus, bet zirgus draņķīgus. Tikko kā nobraucām pusversti pārlūza ass: rati nokrita dubļos un es kopā ar tiem.”

68

Lielstraupes zirgu pasta stacija* atgādina par laikiem, kad ceļoja ar kariatēm. Caur Straupi gāja starptautiskas nozīmes pasta ceļš Rīga – Pēterburga un šai stacijai tika būvētas speciālas ēkas. Sākotnēji tās bija koka celtnes, kuras 18. gs. beigās nomainīja mūra ēku kompleksu.

19. gs. vidū zirgu pastu izkonkurēja dzelzceļš un gadsimta beigās slēdza arī Lielstraupes zirgu pasta staciju, jo arī vietējai pasta satiksmei tā vairs nebija nepieciešama – 1887. gadā atvēra Rozbeķu jauno zirgu pasta staciju.

Vārdam krogs latviešu valodā nav nekāds cēlais skānējums, ja atceramies sievu asaras un vīrus dzērājus, taču iepriekšējos gadsimtos tas ir pildījis funkcijas, kuras tālu pārsniedz vienkāršu iedzeršanu. Tā ir bijusi gan satikšanās vieta, kur uzzināti jaunumi, gan līgumu slēgšanas un sapulču vieta. Tā pildīja arī ceļinieku apkalpošanas misiju. 17. gs. Vidzemes ģenerālgubernatora pavēle skanēja, ka aptuveni ik pēc 10 km jābūt krogam, kur var dabūt naktmājas un paēst. Pārgaujā mēs varam izsekot, kā tad ir pildīta pavēle. Izbraucot no Cēsīm un pārceļoties Gaujai, priekšā ir **Raiskuma krogs***. Ja slāpes parāk nemoka, var doties tālāk. Ceļš ir smags – visu laiku pret kalnu un **Auciema krogs*** ir tieši laikā, lai atpūtinātu zirgu un pats ieturētos. Tā ir koka celtnē, kur pusi ēkas aizņem stadula. Līdz **Ungura jeb Mazajam krogam**** vēl prāvs ceļa gabals. Zirgam naski rikšojot, ap pusdienu ceļa labajā pusē redzama stalta mūra ēka ar sarkanu dakstiņu jumtu. Brīdi pietāsim padzirdīt zirgu un tad varam laist līdz Straupes **Kalnakrogam***, kura jumta stāvā tika izbūvēta skatuve un rādītas pirmās izrādes. Tātad, šis krogs vēl izteiktāk bija arī kultūras iestāde.

Raiskumkrogs

Mazaikrogs

Rozbeķu pilsdrupas* liecina par laiku, kad no ienaidnieka varēja patverties tikai aiz bieziem mūriem. Pils rakstos pirmoreiz minēta 1395. gadā, bet nopostīta zviedru – poļu kara laikā 1601. gadā. Interesenti var izpētīt pils konfigurāciju, kurā labi saskatāma taisnstūrveida celtnē ar diviem torņiem – lielāko dienvidu, bet mazāko rietumu stūrī.

Rozulas bijušo varenību ir grūti saskatīt, jo arī no muižas nekas būtisks vairs nav palicis, taču romantiķiem ieteicams aiziet līdz Braslai, kur par orientieri var derēt sabrukušais medību namiņš Rozulas parkā – nedaudz pa kreisi upes krastā guļ divi lieli **akmeņi***. Vienā no tiem iekalts uzraksts, kurš gan ir aizaudzis ar sūnām. Vai to ir iekaluši vecāki vai kāds cits, bet ikviens rozulietis jums pastāstīs, ka senos laikos latviešu zemnieks un vācu baronese bija iemilējušies, taču precēties viņiem neatļāva. Tad abi mīlētāji nolēma doties nāvē – sasējušies ar divieļiem viņi metās Braslas atvarā...

Rozbeķu pilsdrupas

Pieminekļi un kapsētas

Šīs tautas dziesmas rindas veltītas tiem Straupes draudzes locekļiem, kuri nolika savas galvas Latvijas Atbrīvošanas cīņās un 1. pasaules karā. Plāksne ar 97 vārdiem novietota Straupes baznīcā.

Savukārt Plācī pie pagastmājas novietots **pieminekļis Ziemeļlatvijas atbrīvotājiem*****. Tas ideāli

Pieminekļis Ziemeļlatvijas atbrīvotājiem Plācī

Pieminekļa atklāšana
1931. gadā

Lenču kapsētā

Daibes kapsētā

saaug ar apkārtni un daudzi to pat nepamana. Tomēr tēlnieka Teodora Zaļkalna iecere precīzi ataino to reālo situāciju, kādā bija latvietis, pirms viņš devās neatkarības cīņās – tas ir zemnieks un par savu zemi viņš arī cīnīsies: ja labajā rokā vīram vēl ir arkla groži, tad kreisā jau tur zobena rokturi. Pieminekli atklāja 1931. gadā un tā neskarts, tikai nedaudz apsūbējis, tas stāv koku paēnā.

Raiskumieši savu pieminekli “Par Latvijas brīvību kritušajiem varoņiem” atklāja 1930. gadā. Tas ir daudz vienkāršāks – uz granīta pamatnes paceļas divi četršķautņņu granīta stabi ar veltījuma plāksni vidū.

Straupes ciema **Pārupes kapos*** gandrīz 1 ha platībā stiepjas vienkāršas brāļu kapu rindas ar maziem koka krustiņiem. Priekšā lielāks koka krusts ar metāla plāksnīti - “Šeit dus no 1. pasaules kara latvju bēgļi”. Vāciešiem ienākot Kurzemē, bēgļu gaitās devās aptuveni 70% iedzīvotāju. Daudzi aizplūda tālāk uz Krieviju, bet daļa palika Vidzemē un, sākoties slimībām, tika apglabāti tālu no savām mājām.

Šajā kapsētā ir apskatāmi arī kalti kapu krusti un sētiņas (19. gs.) To gan var teikt arī par citām Pārgaujas kapsētām – gan Straupes **Veco kapsētu***, gan **Raiskuma** un **Daibes*** mūža mājām. Pēdējai gan apskates vērtā būtu arī laukakmeņu mūra kapliča. Visās kapsētās skatāmi granīta kapakmeņi. **Lenču kapsētā*** interesi var saistīt milzīgais, liepu audzes ieskautais akmens ar iekaltiem krustiņiem, kuri novietoti visapkārt akmenim. Tie gan laika gaitā ir stipri dēdējuši un tagad ir grūti saskatāmi.

Dabas objekti

Visskaistākā, viltīgākā, vijīgākā. **Gauja***** – Latvijas otrā garākā upe, kura savā 452 km garajā tecējumā izlikumo cauri Vidzemei un ieplūst Baltijas jūrā pie Carnikavas. Raugoties kartē mēs redzam, ka uz Gauju tiecas daudzas tās baseina upes – sākot ar straujo Amatu un beidzot ar sīkām upišu dzīslīņām, kuras dod savu artavu lielajai upei un tā savukārt jūrai.

Bet Gaujas ceļu noteic senā ieleja, zem kuras ir paslēpta vēl senāka un dziļāka ieleja. Sarkanie un baltie ieži ir nogūlušies pirms 370 000 000 gadu un stāta par dzīvi laikmetos, kad bruņu vairogos tērptās zivis peldēja dziļajā kanjonveidīgajā senajā upē.

Gaujas krastos ir iespaidīgākās klintis un krāces Latvijā.

Ērgļu (Ērģeļu) klintis*** ir viens no populārākajiem tūrisma objektiem gan sava skaistuma, gan pieejamības dēļ. No skatu laukumiņa virs klintīm paveras majestātiska ainava tālu pāri Gaujai, kaut arī klints augstākais punkts ir tikai 26 m augsts. Tās izceļas ar izteiksmīgām dzelzs savienojumu migrācijas izpausmēm. Gandrīz visu krauju izglezno sarežģīts rūsgans zīmējums, kuru veidojusi dzelzs hidroksīda nogulsnešanās, pazemes ūdeņiem sūcoties caur porainajiem smilšakmeņiem.

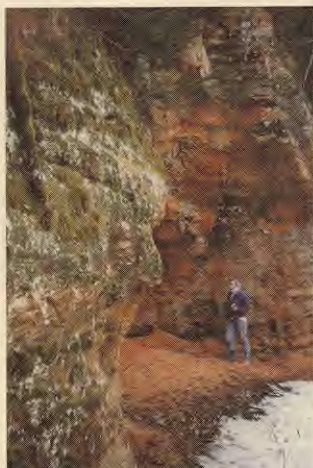

Kienes līcis

*Visas upes klusu tek,
Gauja tek skanēdama;
Gauja tek skanēdama,
Sidrabiņu sijādama.*

Gauja pie Ērgļu klintīm

Sarkanās klintis

72

Ķūķu klintis

Koku pludināšana Gaujā pirms 40 gadiem

Sarkanās klintis^{***} neatrodas pie pašas Gaujas, bet gan pie vecupes 0,5 km no Raiskuma kroga. Tās ir vairākus simtus metru garas un sarkanīgas. Daudzi zinātnāji brauc pēc **Rūcamavota**^{***} ūdens, kurš mutuļo šo klinšu pakājē.

Ķūķu klintis^{***} ir republikā augstākais devona iežu atsegums 43 m augstumā un aptuveni 500 m garumā. Atseguma vidusdaļā līdzās oļiem ir samērā daudz dažādu pārakmeņojumu – bezžokleņu, bruņu zivju, bārkšspuru zivju atliekas.

Ķūķu klintis palaikam maina savu izskatu daudzo noslīdeņu dēļ, kuri rodas nokrišņu un avotu ūdeņiem atmiekšķējot augšdaļas aleirolitus un mālus.

Klinšu vidusdaļā pie ūdens ir 19 m gara ala; kura gan pieejama tikai mazūdens periodos. Tā sākas ar 5x5 m grotu un sašaurinās vidusdaļā, tad atkal paplašinās. 100 m leņpus pirmās alas ir otra, taču nepieejama 10 m gara ala.

Gar Ķūķu klintīm ūdeņi brāžas pār visiem ūdens-tūristiem pazīstamajām Ķūķu krācēm, bet no klintīm paveras viena no skaistākajām Latvijas ainavām.

Ēdarnieku klintis^{*} ir 40m augsta un atrodas nedaudz leņpus Amatas ietekai pie tāda pat nosaukuma mājām. Piekļūšana tām apgrūtināta.

Gūdu klintis^{*} (Gaviļu iezis) – senos laikos, lopus ganot, šeit ganudziesmām bijusi tik skaista atbalss, ka tas iedēvēts arī par Gaviļu iezī. Pie klintīm ir likums un atvars, kas apdraudējis plostniekus, tāpēc tie vienmēr ziedojuši sudraba naudu, lai tiktu tām garām.

Launagiezis^{*} (Ērmaņu iezis) savu nosaukumu iegūvis no debespušu orientācijas, jo to visvairāk apspīd

pēcpusdienas – launaga saule. Tas ir tikai 20 m augsts, taču liela zinātniska vērtība ir šeit savāktajām paleontoloģiskajām kolekcijām. Dabas muzejā glabājas liels pārkratomas devona aļģes gabals. Atceroties bērnību, šeit bieži atgriezies slavenais devona zivju pētnieks Valters Roberts Gross. Viņš ir iemūžinājis arī tuvējās Ērmaņu mājas, nosaukdams to vārdā iepriekš neaparakstītu seno zivi. 1931. gadā, balstoties uz Gaujas un tās pietekās savāktajiem pārakmeņojumiem, V. Gross aizstāvēja doktora disertāciju par bruņu zivi *Asterolepis ornata*.

Pārgaujas lielākā upe **Brasla**** (69 km) sākas Limbažu rajonā, izmet lokus pa Rozulu un pie Straupes sāk veidot stāvas kraujas, nelielas alas – populārākā ir **Adomaiša ala* Buļu iezī***.

Pie Vējiņiem ir sevišķs objekts, kura apmeklēšanai gan ir nepieciešama saimnieka atļauja – **Vējiņu pazemes ezeri*****. Nevienš pirms dabas pētnieka Eņiņa un biologa Urtāna neriskēja list Elles bedrēs, kā kritenes sauca vietējie iedzīvotāji.

Pavisam ir bijušas astoņas bedres, trīs no tām aizbēra 1984. gadā, meliorējot laukus. Gadu vēlāk entuziastu grupa pēc vietējā iedzīvotāja Jūļa Berenta norādījumiem mēģināja atrakt “lūku” uz pazemes koridoru: “Agrāk Dziļajā Elles bedrē gar vienu malu tecēja pazemes strauts. Tad tur kā pa lūku varēja nokāpt lejā un nokļūt alā. Pa šo alu apakš zemes varēja aiziet līdz lielceļam un vēl aiz tā.” Mēģinājums atrakt lūku šeit neizdevās, toties Mazās Elles bedrē, rokot starp smilšakmens sienu un aizbirušo zemi, pavērās tumsas acs. Te tad arī joprojām atrodas kāpnes pa kurām var nedaudz ielūkoties “ellē”.

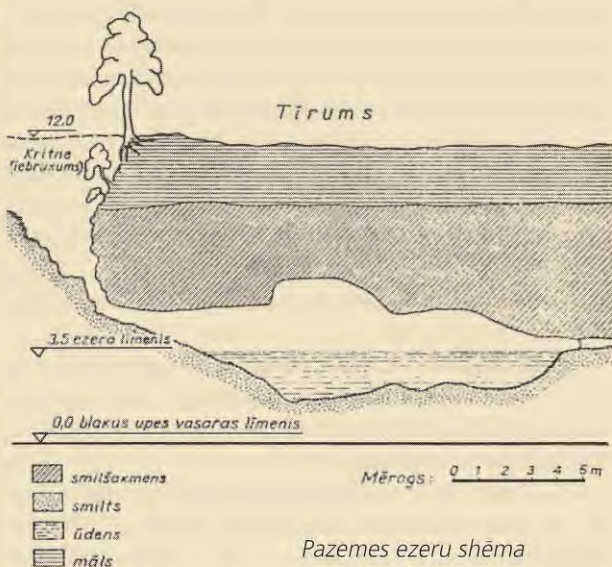
Brūņu zivs

Nostāstu bija daudz. Vējiņu tīrumā aruši. Puisis aizgājis pusdienās, kad nācis atpakaļ, zirgs un arkls bijuši iegāzušies pazemē. Cits stāsts ir par veco Vējiņu saimnieku, kurš mīlējis iedzert un kādureiz nav varējis aiziet līdz mājai, bet nolicies gulēt turpat ceļmalas krūmos. No rīta pamostoties redz, ka guļ dziļā bedrē ar kājām ūdenī.

Vējiņu klintis

Kalna dzirnavās

Pazemes ezeram ir divas daļas – pirmās laukums ir 30 m², bet otrās – 15 m², to dziļums sasniedz 2 m. Alas kupola griestu augstums ir līdz 3 m. Domājams, ka pazemes ezeru sistēma ir daudz lielāka, jo kritenes rāda, ka platība varētu būt vismaz līdz 3 ha.

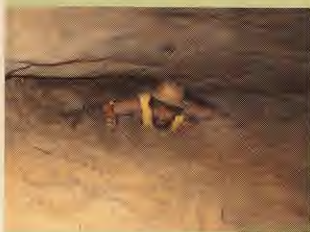
Savukārt ar izeju uz Braslas upi tika atklāta jauna 42 m gara ala, kuru nosauca par Urtānu alu – par godu arheologu ģimenei un alas atklājējam. Pa šīs alas gultni plūst pazemes avota ūdens.

Braslas zivjaudzētava* sākotnēji tika celta kā viena no divām Cēsu apriņķa valsts hidroelektrostacijām. Pašlaik tur audzē foreļu mazuļus. Pie ūdenskrātuves ir skaistas klintis un iekārtota tūristu apmešanās vieta. Tagad uzsākti darbi pie jaunas elektrostācijas būves, kuras modernā tehnoloģija netraucēšot vairot zivju mazuļus. Projektā ir paredzēts arī labiekārtot tūristu apmetnes vietu.

Lenčupe* ir tikai 26 km gara, taču tā savāc ūdeņus no daudzajiem apkārtnes ezeriem, purviem un strautiem un bagātina Gauju. Virspus Siladzirnavām skatāmi daudzi smilšakmens atsegumi, reizumis pat līdz 10 m augsti.

Interesants apskates objekts ir **Kalna dzirnavas**** ar uzpludināto diķi. Melderis, gluži balts noputējis, izrāda miltu un putraimu gaņģus.

Strīkupēs** garums ir tikai 10 km, taču tā ir viena no dzidrākajām upītēm ar aukstu ūdeni pat vissiltākajās vasaras dienās. Upīte plūst pa priežu silu un pie tilta ir izveidojusies viena no Latvijas garākajām alām (46 m), kurā var arī ielīst. Nosaukums **Kalēju ala**** diez vai ir radies no tā, ka tajā it kā dzīvojis kalējs. Pašlaik alā notiek aktīvs sufozijas process un pie ieejas nogrūst arvien vairāk smilšu. Dziļumā ir nemainīga +6° temperatūra.

Kalēju ala

75

Strīkupīte var lepoties arī ar citām alām un smilšakmens klintīm – iepretim Stoķu mājām ir vesela alu sistēma. Lielākā no tām nes **Patkula alas**** vārdu, kurš tur esot slēpies no zviedru vajāšanas.

Lielākais Pārgaujas ezers ar stingru, smilšainu ziemeļu krastu, kur dziļums pieaug pakāpeniski, ir **Ungura jeb Rustēga ezers*****. Tas var uzņemt daudz atpūtnieku, jo ir 2,9 km garš un 1,6 km plats, dziļums līdz 7,5 m, bet platība ir 393,6 ha. Krasta līnija ir 12 km, no ezera iztek Dzirnupīte, kuras uzstādīnājums veido Ungurmuižas dzirnavezeru (platība 12 ha).

Arī **Raiskuma ezers*** ir iecienīta atpūtas vieta, jo vairākās vietās var peldēties. Tas ir 2,2 km garš un 0,6 km plats un sasniedz 10,5 m dziļumu. Ezeru ir iecienījuši arī makšķernieki.

Auciema* ezeru ar Raiskumu savieno grāvis, taču ezers ir sliktāks.

Ungura ezers

Raiskuma ezers

Sāruma ezers

Kvēpenes ozols

Sāruma jeb Sārmes ezers** savu vārdu, iespējams, ieguvis pateicoties saldūdens kaļķu iegulām, kuras padarījušas ūdeni sārmainu. Tas ir 2,8 km garš un gandrīz 1 km plats. Lielākais dziļums ir līdz 6 m. Tajā ir 4 salas – Lielā, Lazdu, Ķirnsala un Niedru sala. Ezera dibens ir līdzens, vietām smilšains ar oļiem. No tā iztek Braslas pieteka Nabe.

Blakus **Riebiņa**** ezeram atrodas **Eiķena*** ezers – tos šķir tikai stāvs paugurs. Abos daudz zivju.

Kā divi brāļi, maksšķerniekus aicina arī **Peksis*** un **Plaudis***, bet vientulības cienītājiem ieteicams meklēt peldvietas pie **Ķiržu**** un **Muižnieku**** ezeriem.

Toties **Pūricas*** ezers ir interesants senvēstures mīļotājiem – 51 vēlā dzelzs laikmeta uzkalniņš veido vienu no lielākajiem lībiešu kapulaukiem Cēsu rajonā.

Lieliska ogošana iespējama gan Lielstraupes un Raiskuma mežos, gan 700 ha lielajā **Daibes purvu masīvā***, kur ir arī bagāta flora un fauna – ligzdo dzērves, melnais stārķis, lapsseņu vanags un citi reti un aizsargājami putni.

Kvēpenes pilskalns*** un tā apkārtnē ietver sevi spēcīgu iedzīvotāju avotu ikvienam, kas tur pabijis isāku vai garāku laika sprīdi, taču, kā ikviena svētvieta, tas prasa pietāti un iedziļināšanos. Nu nenāks pār tevi miers un apskaidriba, ja lēkās kā ķipars zem 6,1 m apkārtmēru sasniedzošā **Kvēpenes ozolā*****. Tavas acis nekļūs redzīgākas un seja skaistāka, ja mazgāsies no klints iztekošā **avotā**** un tam neticēsi. Vienaldzīgi izšļūksi caur **alām*** (eju kopgarums līdz 60 m) un nonācīs pie Gaujas senkrastā augošās **dīžegles***** (3,1 m apkārtmērs un 39 m augstums) pārlaidīsi vienaldzīgu skatienu ainavai.

Pats pilskalns novietots uz 35 m augstas zemes strēles, kuras garums ir 150 m. Lai veidotu aizsardzības sistēmu, strēle pārrakta un izveidoti dziļi grāvji un vaļņi. Plakums nav liels – pils aizņēmusi 36,5 x 10,5 metrus. Senāk Gauja tecējusi gar pašu pilskalna vietu, tagad līdz upei plešas pļavas un smilšu klajumi. Vēsturnieku interesi vienmēr ir saistījušas mūra atliekas aiz otrā vaļņa. Pirmoreiz pilskalnu uzmērīja K. G. Ziverss 1876. gadā un nonāca pie secinājuma, ka tā ir Rūsiņa pils Sotekla. E. Brastiņš, kurš pilskalnu uzmērīja 1927. gadā domāja tāpat, taču pilij nav bijusi priekšpils, tāpēc tai bijusi vairāk stratēģiska nozīme kā Gaujas satiksmes pārvaldītājai.

Mūsdienās Pārgaujā ir trīs agrāri orientēti pagasti. Pēc padomju sistēmas sabrukuma izveidojās daudzas zemnieku saimniecības, kuru vidū izceļas “Kalnmuīža”, “Apses”, “Zaķi”, “Jaunklētnieki”, “Katrinas” un “Zemzari” un daži lauksaimniecības kooperatīvi. Pie Ungura ezera ir lieli kūdras krājumi – tie tiek rūpnieciski izmantoti. Ar neliela apjoma ražošanu var saistīt mežizstrādi, kokzāģētavas, brāļu Šķesteru veiksmīgo darbību tirdzniecībā un ēdināšanā, Jāņa Rukšāna sīpolpuķu audzētavu, zivsaimniecību Pētera Zaļaiskalna zemnieku saimniecībā. Ar lauksaimniecības mašīnu tirdzniecību un nomu nodarbojas sabiedrība “Loka”. Pārgaujas pienu savāc un pārstrādā piensaimnieku kooperatīvā sabiedrība “Straupe”.

Ap Ungura ezeru tiek veidoti atpūtas kompleksi un pilnveidoti jau esošie – iezīmējas skaidras aprises jaunam labiekārtotam atpūtas kompleksam, kur samaksai atbildis arī kvalitāte, bet ne tik dārgi tiek sniegti pakalpojumi visiem braukt un peldēties gribētājiem kempingā “Ungurs”. Stalbes pagasts rūpējas par peldvietu pie **Ruckas*** ezera, bet Straupes – pie **Riebiņu**** ezera. Cēsnieku iecienītā atpūtas vieta – **Driškina***** ezers ir pārslogots, tāpēc priecina, ka nākotnē par labu atpūtas vietu, iespējams, taps Sārumbu ezers. Jāsecina, ka tikai Piebalgas pusē ir vēl tik labi nosacījumi vasaras atpūtai ikvienam ceļotājam.

J. Rukšāna sīpolpuķu audzētavā

Piensaimnieku kooperatīvā sabiedrība “Straupe”

Pārgauja

Pārgaujā, kura ir tik bagāta ar kultūrvēsturiskiem pieminekļiem, laika gaitā ir iedibināta tikai viena tradīcija – Ungurmuižas dzimšanas diena, kura tiek svinēta augustā. Tā nav ļoti skaļa, jo šai muižai tāda arī nepiederētos, taču kamer muzicēšana, ziedi un pārrunas rada, lai arī nedaudz manierīgu, tomēr smalku gaisotni.

Straupes baznīcā notiek koncerti, kuri pulcē klasiskās mūzikas piekritējus, tomēr tie notiek visai reti.

Kā Hanzas savienības locekle Straupe ik gadus piedalās Hanzas pilsētu starptautiskajos saietos.

Vairāk piekritēju ir sportiskām aktivitātēm – it īpaši pēc Stalbes sporta zāles atklāšanas – sevišķi aktīvi ir florbolisti, kuri uz sacensībām aicina arī viesus.

Tomēr viena tradīcija ir nezūdoša – mirušo piemiņas diena. Katrā kapsētā ir noteikts datums, kurš gadu gadiem nemainās, lai arī tālu pasaulē aizklīdušie, vismaz šajā dienā satiktu radus un atminētos aizgājušos.

Kempings "Ungurs"

78

Riebiņa ezers

Naktsmitnes Pārgaujā

Lauku mājas, viesu mājas

8.	"Ozolkalni" , Raiskuma pagasts	Tāl. 4133266		
9.	"Rožkalni" , Raiskuma pagasts	9118831		
10.	"Šķibusti" , Raiskuma pagasts	9342829 7520544		
11.	"Zīpari" , Raiskuma pagasts	4133219		
14.	"Kalna Viboņi" , Straupes pagasts	9210623		
15.	"Šķesteri" , Straupes pagasts	4132214 4132231		
16.	"Upeslejas" , Straupes pagasts	4132251 9441970		
17.	"Vējiņi" , Straupes pagasts	9354189		
30.	"Stūriši" , Raiskuma pagasts	4152226		
31.	"Kalna Dzirnavas" , Raiskuma pagasts	9181606		
33.	"Rūķi" , Raiskuma pagasts	9277189 9112650		

Atpūtas bāzes

7.	"Ķeči" , Raiskuma pagasts	Tāl. 4132170		
44.	"Ungurs" , Raiskuma pagasts	4134402 4120296 9120992		

LĪGATNE

*Līgatne,
Līgatnes pagasts*

0 1 2 3 4 km

MOR

Cēsu rajons nav bagāts pilsētām. Vēl gadus desmit atpakaļ Cēsis bija vienīgā pilsēta šajā teritorijā. 1992. gadā Cēsu lepnajai vientulībai pienāca gals un rajons, līdz ar to arī Latvija, kļuva par pilsētu bagātāks.

Katrai vietai piemīt sava burvība. Tā tas ir arī šeit. Šķēršļots reljefs, kalni un lejas, lapu šalkoņa virs galvas un upītes straumes guldzināšana cauri pilsētai. Tomēr, pirms dodamies to visu aplūkot, nedaudz ieskatīsimies Līgatnes pagātnē...

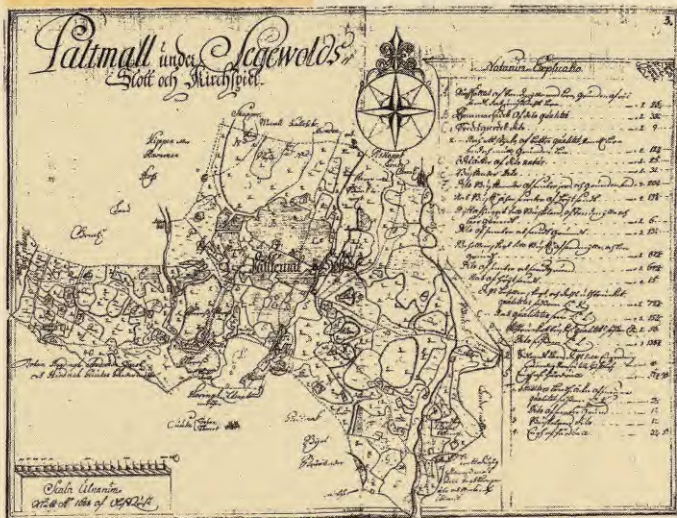
Senākā vēsture īpaši neatšķiras no pārējās Cēsu rajona pagātnes. Cilvēki te uz dzīvi varēja apmesties vienīgi pēc ledus laikmeta beigām. Vienīgais, ko droši varam apgalvot – Gaujas krastos, tātad arī tagadējās Līgatnes apkaimē, meklējamas viņu sākotnējās uzturēšanās vietas. Kas gan cits, ja ne šī lielā upe, vislabāk spētu nodrošināt mūsu senčus ar zivīm!

Tiesa, pašas senākās cilvēku apmetnes te nav konstatētas, tomēr par cilvēku dzīvi šeit liecina senie kapulauki. Pazīstamākie no tiem – Zanderu senkapi Līgatnes pilsētā un Ratnieku senkapi pie tāda pašā nosaukuma ezera. Vācu ienākšanas laikā, 13. gs. sākumā, par sava veida centru varētu uzskatīt **Līgatnes pilskalnu***. Diemžēl ne šeit, ne arī Vildogas upes krastā mežu ieskaustajā **Kalnatītmaņu pilskalnā*** pētījumi nav notikuši un mums grūti spriest par seno pilskalnu apdzīvotāju turību un iespējamo ietekmi sava laika sabiedrībā.

Nav arī īstas skaidrības par šīs teritorijas valstisko piederību pirms vācu ienākšanas. Daži senatnes pētnieki to gatavi pieskaitīt Autīnes valdījumiem, kamēr vairumam liekas pareizāka šā novada piesaiste senajam Satazeles (tagadējā Siguldā) pilsnovadam.

Vācu iekarojumu rezultātā notikušajai teritoriju sadalei starp uzvarētājiem, Gaujas kreisais krasts un tātad arī

Paltmales muižas zemju karte. 1693. g.

Līgatnes novads nonāca Zobenbrāļu (vēlāk – Livonijas) ordeņa varā. Viduslaikos tas piederēja Siguldas pilsnovadam.

Ordeņa varai sabrūkot, sākās Zviedrijas un Žečas Pospolītas savstarpējās cīņas par tagadējās Latvijas teritoriju. Galu galā uzvarēja zviedri un Siguldas pilsnovads kopā ar Līgatni nonāca Zviedrijā vareno augstmaņu Ūksensērnū dzimtas rokās – Siguldu dabūja Gabriels Gustavsons Ūksensērna. Lielās muižu redukcijas rezultātā 1680. gados, Līgatnes novadā pastāvošās Paltmales un Ķempju muižas nonāca valsts īpašumā. Krievijai iekarojot Vidzemi (1710. gadā), tās atkal kļuva par privātipašumiem.

Patiesā un mums tuvākā Līgatnes vēsture sākas tikai 19. gadsimta sākumā. Vēl šobrīd Līgatnes vārds saistās ar baltu papīra lapu. Latvijā ir arī citas vietas, kuru vārdi raisa noteiktas asociācijas, piemēram Brocēnu cements vai Līvānu stikls. Tomēr Līgatnes neapšaubāmā priekšrocība ir tā, ka papīra un Līgatnes savstarpējo attiecību vēsture jau tuvojas otrā gadsimta noslēgumam.

19. gadsimta sākumā Latvijā darbojās vairākas papīrdzirnavas. Vidzemē, piemēram, tādas bija Ulbrokā un Baižkalnā. Tomēr 19. gadsimta otrajā pusē to darbība izbeidzās, bet Līgatnē, pielāgojoties jaunajiem apstākļiem, veiksmīgi turpinājās.

Līgatnes papīrfabrikas** dziļākās saknes var meklēt jau zviedru laikos 17. gadsimtā. Kādu laiku ar papīra ražošanu nodarbojās arī 18. gadsimtā. Tomēr mūsdienīgu fabrikas tālā priekštece darbu sāka 1814. gadā, kad Rīgas tirgotājs Konrāds Štorhs no Paltmales muižas īpašnieka grāfa Brauna ieguva dzimtsnomā zemes gabalu Līgates jeb Līgatnes upītes krastā papīra manufaktūras būvei. Iegūtā vieta lepnī tika nosaukta jaunā īpašnieka vārdā – Konradsrūe. Nākošo divu gadu laikā uzcēla

Līgatne, 20. gs. sākums

CONRADSRUHE

Līgatnē ražotā papīra ūdenszīme. 19. gs.

Līgatnes papīrfabrika. 20. gs. 1. puse

Līgatne

Līgatne 20. gs. sākumā

84

Līgatnes papīrfabrikas strādnieki siena talkā 20. gs. sākumā

Līgatnes papīrfabrikā. 1950. gadi

papīra manufaktūru un dzīvojamās mājas strādniekiem. Štorhs drīz atteicās no tālākās darbības un 1817. gadā visa lieta pārgāja viņa kompanjona Kārļa Kibera rokās. Vēlāk manufaktūra vairākkārt mainīja īpašniekus, līdz 1865. gadā nonāca Rīgas rakstāmpapīra fabriku akciju sabiedrības īpašumā.

Interesantākais papīrfabrikas vēstures posms bija 19. gadsimta beigās un 20. gadsimta sākumā. Tolaik tai bija savdabīgi veidota sociālā iekārta. Katrs

fabrikas strādnieks saņēma bezmaksas dzīvokli ar apgaismošanu un apkuri, kā arī nelielu zemes gabalu sakņu dārzam. Fabrika nodrošināja bezmaksas pamatizglītību tajā strādājošo bērniem, ārsta pakalpojumus u.c. Tiesa, algas fabrikā caurmērā bija par 15 – 20% zemākas kā citur, tomēr, par spīti tam, kadru mainība Līgatnē bija niecīga, bet vairāku gadu desmitu laikā līdz pirmajam pasaules karam vienīgais nopietnais streiks bija 1905. gada revolūcijas laikā, kad visā Krievijas impērijā nestreikoja tikai slinkais. Pirmā pasaules kara laikā fabrika pildīja īpašus valdības pasūtījumus, piemēram ražoja papīru Krievijas Ģenerālštāba karšu iespiešanai.

Starpkaru periodā Līgatnes papīrfabrika bija viena no ievērojamākām smalkā papīra fabrikām Eiropā. Tā izgatavoja papīru Igaunijas naudas – kronas – iespiešanai, ražoja īpašu papīru Tuvo Austrumu arābu seiņu vajadzībām.

Padomju okupācijas laikā fabrika, palielinot ražošanas apjomus, pārgāja uz masu produkcijas, galvenokārt rakstāmpapīra, ražošanu. Pēc Latvijas neatkarības atjaunošanas fabrika cīnās ar lielām saimnieciskām grūtībām un tās nākotne šobrīd ir miglā tita.

Papīrfabriku mūsdienās iespējams aplūkot, iepriekš piesakot ekskursijas pa tālruni.

Kāpēc manufaktūru cēla tik tālu no Rīgas? Zināmā mērā to noteica tolaik Rīgā vēl pastāvošie viduslaiku cunftu ierobežojumi, un, pats galvenais, nepieciešamība atrast vietu, kur jaunā uzņēmuma darbināšanai būtu iespējams izmantot mehānisku dzinējspēku. Tolaik galvenais šāda spēka avots bija tekošs ūdens. To spēja nodrošināt Līgatnes upīte.

Ligatnes* (agrāk arī Ligates) **upes** garums ir 34 km un šajā ziņā tā atpaliek no citām Gaujas pietekām. Būtiskākais tomēr ir tas apstāklis, ka upes izteka ir 206 m, bet ieteka Gaujā vairs tikai 17 m virs jūras līmeņa. Tāpēc Ligatne pieder pie Latvijas straujākajām upēm ar vislielāko kritumu, kas nodrošina lielu straumes ātrumu. 19. gadsimtā uz upes bija piecas dzirnavas un tās ūdensspēks bija pietiekošs Ligatnes papīra manufaktūras darbināšanai.

Interesanti ir pastaigāties pa Ligatnes ielām. Te vēl saglabājušās 19. gadsimta beigās celtās **strādnieku barakas****, kuras diezin vai iekārdinātu 21. gadsimta cilvēku, bet savulaik bija strādnieka ģimenes sapņu kalngals. Joprojām lepmi slejas kādreizējā **fabrikas direktora māja****. Pārsteidzoši vērot smilšakmens klinti Ligatnes upes krastā, ar visai interesanto nosaukumu – **Lustūzis****, kurā izrakti klinšu pagrabi dārzeņu glabāšanai. Patiesībā tādi atrodami katrā no Ligatnes pakalniem, bet zem **Remdenkalna***, ja var ticēt vietējo iedzīvotāju ziņām, to garums sasniedzot pat 3 km, veidojot interesantas katakombas. Daudzus no pagrabiem izmanto vēl tagad, jo tajos ir ideāls temperatūras režīms – kā ziemā, tā vasarā + 6° grādi. Vienojoties ar vietējiem iedzīvotājiem, iespējams dažas alas aplūkot.

Atsevišķās vietās pagrabi ir pamesti (piemēram **Ānfabrikas klinti****), tomēr te jāreķinās ar mākslīgajās alās esošo ūdeni, vietām pat līdz 20 cm dziļumā. Kā jau teikts, tad īpašu burvību Ligatnei piešķir šķēršļotais reljefs, lielais zaļumu, tajā skaitā arī meža gabalu, daudzums un cauri pilsētai plūstošā upe ar tajā uzpludināto diķi.

Interesants ir arī Ligatnes pagasts. Tiesa, no kādreizējām muižām (Ķempju un, jo īpaši, Paltmales) visai maz kas palicis pāri. Vienīgi paties interesents bijušās **Ķempju*** muižas vietā vēl atradis dažas kokos ieaugušas saimniecības ēkas.

Ligatne. 20. gs. sākums

Pagrabi klintī

Visendorfa dzirnavas
19./20. gs. mija

86

Piemineklis
1. pasaules karā kritušajiem
Paltmales kapos

Mūsdienu tūristu var ieinteresēt Augšlīgatne, kura atrodas Vidzemes šosejas malā. Šī Līgatnes daļa pilsētas robežās neietilpst. Žēl, bet dažus gadus atpakaļ beidza pastāvēt šaursliežu dzelzceļš, kurš saistīja Līgatnes staciju ar papīrfabriku. Tagad vienīgi uzmanīgs vērotājs pamanīs tā bijušo stīgu, kas, atgādinot čūskas gaitu, brižiem parādās te vienā, te otrā Augšlīgatnes–Lejaslīgatnes ceļa pusē.

Ārēji maz, bet iekšēji būtiski, mainijušās kādreizējās **Visendorfa dzirnavas***. To kādreizējais īpašnieks, vienlaikus arī žurnālists un grāmatizdevējs bija Henrijs Visendorfs (1861 – 1916), istajā vārdā Indriķis Ķiparts. Šis Paltmales (tag. Līgatnes) pagasta dzirnavnieka dēls bija ieguvis ģimnāzijas izglītību Pēterburgā, studējis tautsaimniecību Kondorsē licejā Parīzē. Viņa uzturētājs bija tēvocis, kurš novelēja savu mantu audzudēlam ar noteikumu, ka tas pieņems tēvoča uzvārdu. Ieguvis mantojumu, viņš 1887. gadā devās uz Pēterburgu, kur atvēra tirdzniecības namu. Viņš centās uzlabot latviešu skolu un bibliotēku stāvokli; izmantojot savas iespējas, vērsās pret latīņu drukas aizliegumu Lietuvā un Latgalē. Henrija Visendorfa vārds latviešu kultūras vēsturē galvenokārt pazīstams ar viņa nozīmīgo līdzdalību Krišjaņa Barona mūža darba “Latvju Dainas” pirmā sējuma izdošanā.

Padomju laiku izskaņā (1980. gadu beigās) bijušajās Visendorfa dzirnavās izvietojās dūnu spilvenu darbnīca. Tomēr tur maz kas vairs atgādina par Visendorfa laiku – ja nu vienīgi bijušo dzirnavu ārējais skats.

Tikai dažus simtus metru Rīgas virzienā no Visendorfa dzirnavām, Vidzemes šosejas malā, atrodas **Paltmales karavīru kapi**** , kuros apbedīti pirmajā pasaules karā un Latvijas brīvības cīņās kritušie. 1939. gadā te uzcelts piemineklis. Tā autors – tēlnieks Kārlis Jansons. Uz pieminekļa uzraksts: “Par Tēvzemi kritušiem 1916 – 1919”.

Vēl varam aplūkot Siguldas – Ķempju draudzes **Ķempju baznīcu**** . Tā pārdzīvojusi visai dažādus un ļoti krasus pagriezienus savā liktenī.

Ķempju baznīcas pirmsākumi meklējami zviedru laikos, kad šajā apvidū minēta sv. Ignača baznīciņa. 1841. gadā to uzcēla no jauna, pie tam citā vietā, nosaucot par

Ķempju baznīcu. 1872. gada 10. maijā tā pirmo reizi izbaudīja debesu dusmas – to pilnīgi izpostīja virpuļviesulis. 1882. gadā baznīcu atjaunoja, t.i., uzcēla pilnīgi no jauna, tāpēc te nav ko cerēt ieraudzīt detaļas, kuru vecums daudz pārsniegtu simts gadu robežu. Padomju okupācijas laikā nāca jauni pārdzīvojumi: draudzi no baznīcas padzina un celtnie strauji gāja bojā. Pēc Latvijas neatkarības atgūšanas draudze veikusi lielu darbu baznīcas sakārtošanai. Baznīcas altāris un kancele veido mākslinieciski vienotu kompleksu, kas Latvijas baznīcās atgadās ne pārāk bieži.

Ķempju baznīca

Ķempju baznīcas altāris.
1930. gadi

Vēl interesantāks būs ceļojums uz **Ķempju dzirnavām*****. Kādreiz sagruvušas, tās, pateicoties Gaujas Nacionālā parka gādībai, tagad savestās kārtībā un atstāj brīnišķīgu iespaidu uz katru apmeklētāju. Upītes ļoti stāvais kreisais krasts liek katram gājējam spert visai prātīgu soli.

Ķempju dzirnavas

Sudas purvs.

Daba

Līgatnes pilsēta un lielākā daļa Līgatnes pagasta atrodas **Gaujas nacionālā parka***** teritorijā.

Parka pirmsākumi meklējami vēl 20. gadsimta 20. gados, kad pirmo reizi Latvijas sabiedrība apsprieda jautājumu par tā izveidi. Par to liecina tālaika pastkartes ar uzrakstiem – “Apmeklējiet nacionālo parku Siguldā!” Otrais pasaules karš un ar to saistītie notikumi atbildīja nacionālā parka dibināšanu uz vēlāku laiku. To nodibināja tikai 1973. gadā, un tas kļuva par pirmo nacionālo parku Latvijā. Tas veidots, lai pasargātu gan dabiskās, gan cilvēku pārveidotās ekosistēmas Gaujas senielejas rajonā no Valmieras līdz Murjāņu tiltam. Šo darbu parks veic jau gandrīz trīsdesmit gadus. Tāpat parka uzdevums ir saglabāt vēsturiskos un kultūras pieminekļus šajā teritorijā. Parka kopplatība – 92 048 ha.

Parks sadalīts 7 zonās, kuru vidū svarīgākās ir ainavu liegumu un rekreācijas jeb atpūtas zonas. Īpaši vērtīgās parka daļas aizņem rezervāti, kur apmeklētājiem ieeja ir aizliegta. Līgatnes pagastā tādi ir **Sudas purva** un **Roču rezervāti**.

Braucot no Rīgas pa Vidzemes šoseju Alūksnes virzienā, jūs, brīdi pa brīdim ceļa kreisajā pusē (bet pie Līgatnes – arī labajā) varat ieraudzīt vēl 1975. gadā veidoto (mākslinieks Osvalds Dinvietis) parka logo “GNP”. Nacionālā parka izdevumos tā pamattonoņos redzamas četras krāsas.

Lai nu paliek rezervāti. Ja tur nevar iet, dosimies citur. Līgatnē mūs vispirms interesē

Līgatnes mācību un atpūtas parks***. Kas jūs saista...!?

1. ...Neskatās dabas taka caur Paparžu gravu? Latvija tomēr ir civilizācijas salīdzinoši maz postīts pasaules nostūris. Šeit Jums ir iespēja pavērot, kāda bija Latvijas daba pirms cilvēku darbības sākuma.

2. ...Botānikas taka? Ja esat dabas cienītājs, tad tieši šeit Jūs ieraudzīsiet to, ko citur Latvijā grūti vai pat neiespējami atrast.

3. ...bet ja līdzī ir bērni? Tos varētu ieinteresēt Pasaku taka. Bet vai tad

pieaugušie arī reizi pa reizei negribētu iegriezties pasaku valstībā un, kaut brīdi, atcerēties bērnības sapņus? Vai vēl atceraties “Maiju un Paiju”?

4. ...Dabas taka? Lūk tieši šeit brīvdabas voljeros Jūs varat ieraudzīt to, ko citādi redzat izbāztu Dabas muzejā vai arī mīdoties zooloģiskā dārza krātiņos.

Līgatnes mācību un atpūtas parkā

Meža cūkas nav tik briesmīgas, kā izskatās, tomēr sastapšanās uz šauras taciņas ir ļoti nevēlama. Varam aplūkot stirnas, lāčus, vilkus, lūšus (ja Jūsu ierašanās brīdi nenoslēpjas), aļņus – parastos Latvijas mežu iemītniekus, kuri var satraukt tikai svešzemnieku sirdis, jo Latvijas iedzīvotājiem tie vairāk vai mazāk pazīstami.

Jenotsuns, Tālo Austrumu briesmonis, ir neveiksmīgas dzīvnieku introdukcijas paraugs. “Pateicoties” šim dzīvniekam, tādi zemē ligzdojoši Latvijas putni, kā, piemēram, laukirbe, mednis un rubenis, iekļuvuši saudzējamo dzīvnieku “Sarkanajā grāmatā”.

Staltbriežus varat satikt arī Latvijas mežos. Cits jautājums – vai tie nāks preti tieši tad, kad Jūs gribat tos ieraudzīt meža biežoknī?

Ja neapskatisiet šeit sumbrus, būs jābrauc uz Baltkrieviju, kur tos dabiskā veidā var ieraudzīt tikai Belovežas gāršā uz Polijas robežas.

5. ...Ā! Jūs saista slinkums? Cauri parkam ved arī autotūristu ceļš!

6. ...slinkums vēl nav atkāpies? Varat uzkāpt 22 m augstajā skatu tornī Cepurišu kalnā un visu iepriekšminēto mēģināt saskatīt no augšas. Tiesa, daudz kas paliks neredzēts...

7. ...gribat nomainīt automašīnu pret jājamzirgu? Pie Titmaņiem ir jājamzirgu nomas punkts.

Gaujas Nacionālais parks ir iestājies Eiropas dabas un nacionālo parku federācijā un piedalās dažādās mācību un speciālistu apmaiņas programmās. Šobrīd ar Dānijas palīdzību Gaujas Nacionālajā parkā tiek izstrādāts jauns dabas aizsardzības plāns.

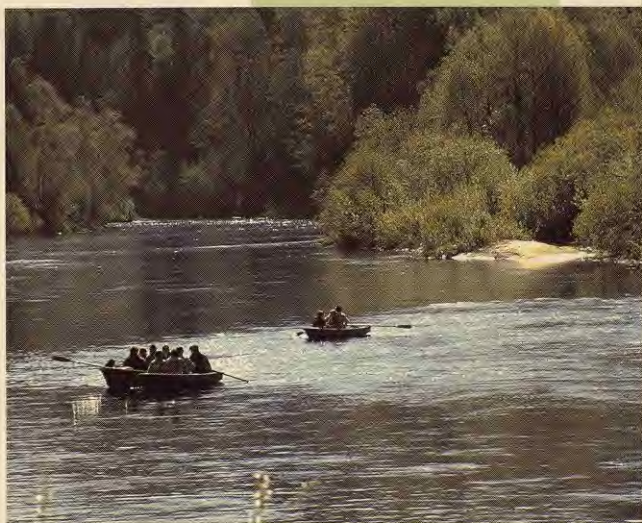
Visplašāko informāciju par Gaujas Nacionālo parku Jūs varat saņemt Siguldā, kur darbojas GNP informatīvā izstāde un informācijas centrs. Arī Līgatnē darbojas vietējais Informācijas centrs, kur varat iegūt visu nepieciešamo informāciju.

Gaujas krasti Līgatnes pagasta robežās ir ļoti bagāti apveltīti ar smilšakmens iežiem. Tā vispār ir Gaujas vidusteces un šā reģiona pieteku īpatnība – lieli un plašie devona smilšakmeņu atsegumi. Tomēr tos labi iespējams apskatīt tikai braucot laivā pa Gauju. Pirmais Līgatnes pagasta robežās ir **Spriņģu iezis***, kurš stiepjas gar upi apmēram 600 m garumā, bet kura lielākais augstums sasniedz apmēram 20 m. No krasta puses tam piekļūt gandrīz neiespējami. Tālāk seko **Jumpravu iezis***.

Smilšakmens klintis ir ne tikai Gaujas krastos, tās var atrast arī pie Gaujas pietekām, piemēram Līgatnes. Te pazīstamākā būs jau minētā 17 m augstā Ānfabrikas klints Līgatnes pilsētā. Nedaudz augšpus pilsētai, Līgatnes upītes kreisajā krastā ir strautiņš ar **smilšakmens un dolomīta alām**** tā krastos. Ar Zanderu māju saimnieka laipnu atļauju varat nokāpt pie upītes un tās aplūkot.

Gauja

Mežonīgāku skatu cienītāji var apmeklēt Skaļupītes krastus, kur atrodas Līgatnes **Elite***. No kreisās puses upītē ietek strautiņš, kura izveidotā grava joprojām saglabā pirmatnēju, cilvēka rokas neskartu iespaidu. Elite jāmeklē apm. 0,5 km uz austrumiem no Viķiem vai arī apmēram tādā pašā attālumā uz rietumiem no Dravantiem. Jābrīdina laikus – te neiznāks svētdienas pastaiga un bez kārtīgiem zābakiem kājās un pienācīga tūrista apģērba Ellitē labāk nelist!

Ļoti interesants ir **Titmaņu iezis***, jo atšķirībā no iepriekšminētajiem, tas neatrodas kādas upes krastā, bet gan kādu puskilometru no Gaujas, meža vidū. Iezi ir vairākas alas, bet pieklūšanu tam apgrūtina te esošie ezeriņi ar dūksnainiem krastiem, kas atgādina par tiem laikiem, kad Gauja tecēja šā ieža pakājē. Gaujas iežu svitu Līgatnes pagastā noslēdz samērā nelielais **Elpu iezis*** (50 m garš un līdz 9 m augsts). Tālāk, līdz pat Siguldai, nekādu iežu Gaujas krastos vairs nav.

Saistošs var būt brauciens laivās pa Gauju. Domājot par ūdenstūristiem, upes krastā ierīkotas ūdenstūristu apmetnes. Katru gadu tūkstošiem ļaužu izbauda ceļošanas prieku Gaujā.

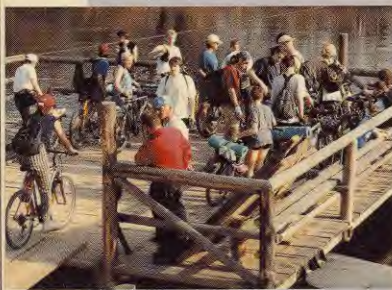
Lielas šķiet tūrisma perspektīvas, kur jau tagad izveidotas krietnas iestrādes, bet nākotnē tās vēl iespējams paplašināt. Kādreizējā “Rīgas Auduma” īpašnieka Hirša Ratnieku mājās Vildogā Latvijas Universitāte veido interesantu 20. gadsimta 30. gadu beigu lauku dzīves un saimniecības muzeju.

Pie Līgatnes pāri Gaujai ved vienīgā saglabājusies **Gaujas pārceltuve – prāmis*****. Kādreiz šāda veida ierīce bija galvenais pārcelšanās līdzeklis pāri Latvijas upēm. To konstrukcija varēja būt dažāda. Senākos laikos tas bija vienkārši liels baļķu pļosts, bet 19./20. gadsimtā to parasti būvēja tādu, kāds tas redzams Līgatnē. Prāmi veido divas pēc katamarāna principa paralēli novietotas koka laivas, kuras savieno dēļu klājs. Pāri upei pārstieptā trose neļauj prāmi aiznest uz leju, bet no krasta uz krastu to pārvieto straumes spēks.

Vairākas pārceltnes kādreiz bija Cēsu apkaimē. Mūsu dienās prāmis galvenokārt kalpo tūristu pievilināšanai un vietējo iedzīvotāju vajadzībām. Tas ceļ pār Gauju arī vieglās automašīnas. Lielkravas automašīnām un autobusiem gan šīs iespējas būs liegtas: no Rīgas braucot, Gaujas labajā krastā var nokļūt to šķērsojot pār Murjānu, Siguldas vai Cēsu tiltu.

Pārceltuve – prāmis

Tālāku ceļu baudījušus apmeklētājus varētu ieinteresēt nakšņošanas iespējas. Šim nolūkam var pakalpot **kūrortviesnīca "Līgatne"**, kas izvietojusies "Skaļupēs" (aristokrātiskāk "Skāļupēs"). Tā atrodas bijušajā Latvijas PSR augstākās vadības un Latvijas Komunistiskās partijas Centrālās komitejas atpūtas bāzē, kas eventuāla kara gadījumā, bija paredzēta kā ārpus Rīgas patvertne Gaujas krastos.

Naktsmitnes Līgatnē

Lauku mājas, viesu mājas

6.	"Avoti", Līgatnes pagasts	Tālr. 9182818		
51.	"Vilciņi", Līgatnes pagasts	4131132		

Viesnīcas

36.	"Līgatne", Skaļupes Līgatnes pagasts	4131321		
-----	---	---------	--	--

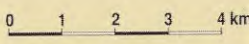
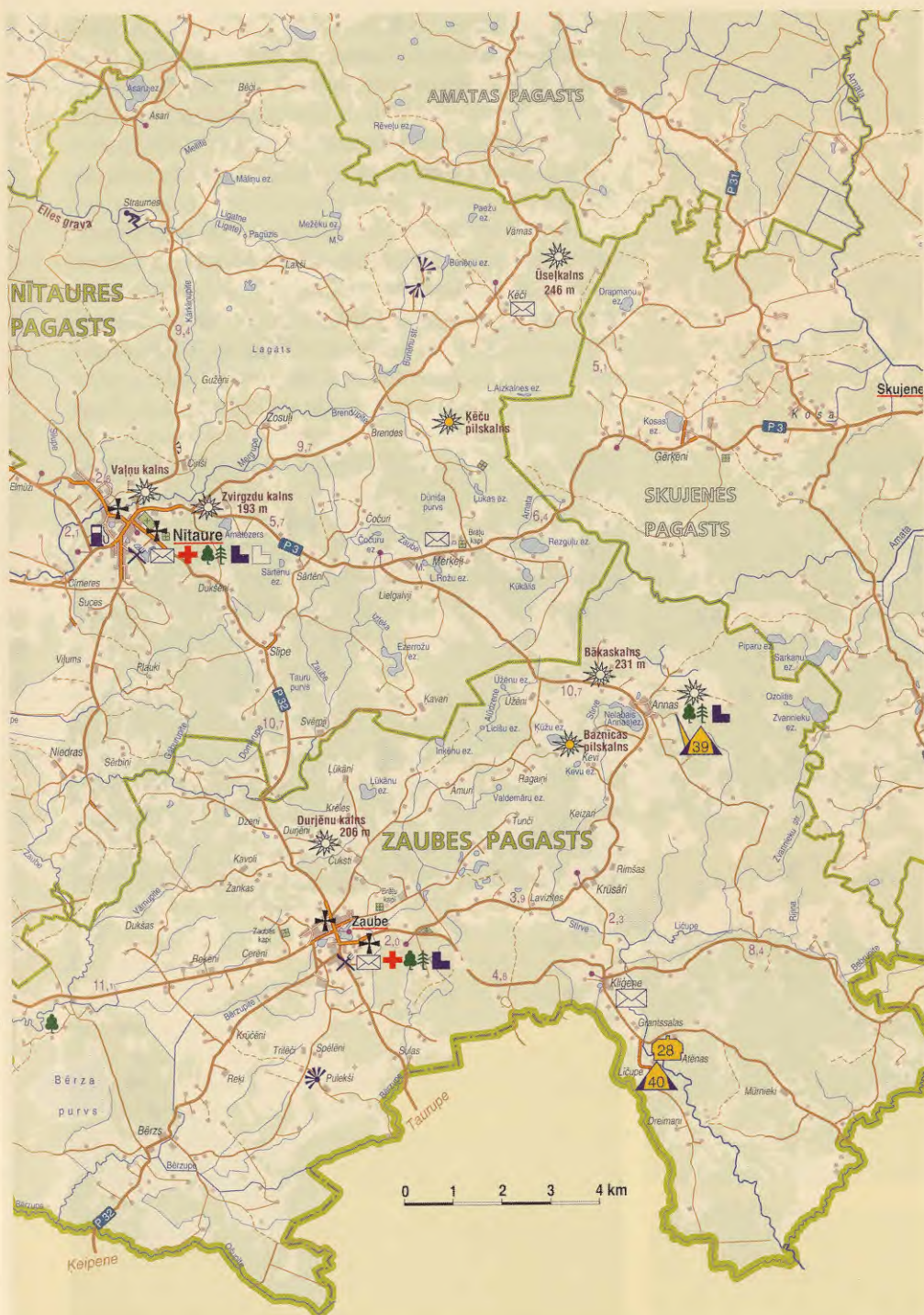
Kempingi, atpūtas kompleksi

49.	"Gančauskas", Līgatnes pagasts	9471691 9453752		
52.	"Zanderi", Līgatnes pagasts	9165555		

ZAUBES PUSE

*Nītaures,
Mores,
Zaubes pagasti*

Zaubes puse... Tā bieži vien Cēsis mēdz apzīmēt Mores, Zaubes un Nītaures pagastus. Šie pagasti ir tālākie no rajona centra dienvidrietumu virzienā, bez tam viss šis novads kādreiz piederējis Rīgas apriņķim un Cēsu rajona sastāvā nonācis tikai ap 1960. gadu. Tāpēc vēl tagad šis nostūris šķiet mazliet nošķirts no Cēsim.

Novads sen apdzīvots un par to liecina te atrodamie senkapi. Piemēram varam minēt **Asaru senkapus** Nītaurē un **Lejaslūkanu** – Zaubē. Šajā pusē atrodami arī vairāki pilskalni. Pazīstamākais ir **Valņu kalns**** Nītaurē, tepat meklējams arī **Ķēču pilskalns***. Vissenākos laikus atgādina arī senču kulta vietas, piemēram kādreizējais **Kriģaļu vella akmens***. Tiesa, tas saglabājies tikai daļēji, jo saspridzināts, ceļot Kriģaļu dzirnavas. To, kas vēl palicis pāri, var redzēt netālu no Gobu mājām.

13. gadsimtā viss Zaubes gals nonāca Livonijas ordeņa rokās, kurš uzcēla pils Nītaurē un Zaubē (viduslaikos un vēlāk, līdz pat 1920. gadiem to pazina ar Jaunpils vārdu). Tās nebija uzskatāmas par ordeņa stiprākajiem nocietinājumiem un tika stipri postītas jau Livonijas kara laikā, bet to, kas vēl bija palicis pāri, iznīcināja zviedru un poļu cīņas 17. gadsimtā. Šobrīd no **Zaubes pils*** palikušas pāri vairs tikai drupas, bet no **Nītaures pils**, kur savulaik bijušās pils drupās, izmantojot no tām iegūtos materiālus, uzcelta luterāņu baznīca - tikai daži akmeņi.

Atmiņas par viduslaikiem glabā arī senās soda vietas. Nītaurē tādas meklējamas **Karātavu kalnā*** pie tagadējās aptiekas un **Raganu kalnā*** pie

Nītaures luterāņu baznīca
20. gs. sākumā

Mergupju mājām. Tāpat šajā reģionā saglabājies diezgan daudz viduslaiku apbedījumu: **Mergupju un Škobru kapsētas** Nītaurē, **Bēzrmuižas** un **Roķēnu kapsētas** Zaubē un citas.

Vācu ienākšana Baltijā saistījās arī ar kristīgās ticības pieņemšanu, tāpēc bija nepieciešams celt baznīcas. 13. gadsimta vidū celta baznīca Zaubē, bet vecākā baznīca Nītaurē celta 1270. gadā.

1770. gadā, pēc Nītaures muižas īpašnieka V. Fermora pavēles, celta tagadējā **Nītaures luterāņu baznīca****. Pirmajā pasaules karā baznīcu, kuras tornis kalpoja par orientieri ienaidnieka artilēristiem, saspridzināja, bet 1928. gadā to atjaunoja. Savukārt mūra **Zaubes luterāņu baznīca*** celta 1854. gadā.

Zaubes luterāņu baznīca

Nītaures skats
20. gs. sākumā

19. gadsimta 40. gados Vidzemes zemnieku vidū izplatījās baumas, ka tie, kuri pāries "ķeizara ticībā" (sakarā ar toreizējo Vidzemes piederību Krievijai tā apzīmēja caru), varēs iegūt īpašumā zemi. Šī ziņa izsauca plašu savīļojumu un vairākās vietās sākot ar 1841. gadu notika latviešu zemnieku masveida pāreja pareizticībā. Nītaurē, Zaubē un Morē (arī blakus esošajā Skujenē) vairāk kā puse zemnieku pārgāja pareizticībā. Ap 1847. gadu konversijas kustība beidzās. Pārlicinājušies, ka ticības maiņa neko nav devusi, daļa konvertītu vēlējās atgriezties luterticībā, bet tas vairs nebija iespējams. Līdz pat 1904. gadam cariskās Krievijas likumdošana novēršanos no valsts oficiālās ticības uzskatīja par tās zaimošanu, vēl vairāk – pat par

98

Nitaures pareizticīgo
baznīca

Nitaure. Bijusi Jēzus
Augšamcelšanās
Pareizticīgo baznīcas skola

nodevību, kura sodāma, kā minimums, ar izsūtījumu uz Sibīriju. Cenšoties nostiprināt tik negaidīti iegūtās pozīcijas, cara valdība visai enerģiski uzsāka pareizticīgo baznīcu celtniecību tajos Vidzemes novados, kur bija lielāks pareizticību pieņēmušo skaits.

1860. gadu sākumā celta **Nitaures pareizticīgo baznīca**** (par tās projekta autoru uzskata vienu no pirmajiem latviešu arhitektiem Jāni Baumanī), bet 1866. gadā tapa **Zaubes pareizticīgo baznīca***. Īpaši interesants ir Nitaures arhitektoniski vienkāršais komplekss, kur vienlaikus ar baznīcu celta arī mācītājmuiža un kapliča. Ja Nitaures pareizticīgo baznīcā manāma spēcīga t.s. “krievu bizantiešu” stila ietekme, tad Zaubes baznīca ārēji uzrāda visai maz pareizticīgo dievnamiem raksturīgu iezīmju. Mūsu

dienās visas baznīcas joprojām darbojas, izņemot Zaubes pareizticīgo dievnamu, kurš stāv slēgtām durvīm.

Katrs pagasts, pilsēta, valsts lepojas ar novadniekiem, kuru slava aizskanējusi tālu pāri dzimtā novada robežām. Protams, arī Zaubes puse nav uzskatāma par izņēmumu.

Kurš gan nezina Džeimsu Bondu? Zaubes pagasts var lepoties ar īstu, nevis izdomātu, spiegu. Te dzimis Jānis Bērziņš (īstajā vārdā Pēteris Kuzis, 1889 – 1938). Piedalījies jau 1905. gada revolūcijā un Krievijas pilsoņu karā, viņš no 1924. līdz 1938. gadam bija Sarkanās armijas izlūkošanas pārvaldes priekšnieks. Par aktīvo darbību sociālistiskās dzimtenes labā viņš saņēma biedra Staļina “pateicību” – lodi pakausī.

Savā ziņā, par J. Bērziņa vis-a-vis uzskatāms ģenerālis Rūdolfs Bangerskis (1878 – 1958), kura bērnība aizritējusi Zaubes pagasta Bungās. Bijis cara Krievijas armijas virsnieks, krievu – japāņu kara (1904 – 1905) un 1. pasaules kara dalībnieks, latviešu strēlnieku bataljona un pulka komandieris. Krievijas pilsoņu kara laikā viņš komandēja armijas grupu admirāļa Kolčaka armijā Sibīrijā. 1921. gadā atgriezies Latvijā, komandēja divīziju, vairākkārt bija Latvijas Kara (t.i. Aizsardzības) ministrs. No 1943. līdz 1945. gadam viņš bija Latviešu Brīvprātīgo SS leģiona ģenerālinspektors, SS grupenfirers.

Mores pagastā sācies viena no ķīmijas zinātnes pamatlicējiem Latvijā, ķīmijas profesora Augusta Kešāna (1881 – 1954) dzīves ceļš. Lidztekus tiešajam

darbam zinātnē, viņam ir lieli nopelni ķīmijas zinātniskās terminoloģijas izveidē latviešu valodā.

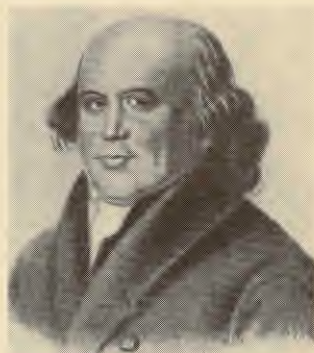
Zināmu dzīves periodu ar šo novadu bija saistīts arī Garlībs Helvīgs Merķelis (1769 – 1850), kurš no 1793. līdz 1796. gadam bija mājskolotājs Zaubes Annas muižā. Šajā laikā viņš sarakstīja savu pazīstamāko darbu "Latvieši..." (Die Letten...), kurš iznāca Vācijā 1796. gadā. Grāmata, kura atmaskoja vācu muižnieku izveidoto dzimtbūtniecisko verdzību, toreizējā Eiropā atstāja sprāgušas bumbas iespaidu: bija taču pieņemts uzskatīt, ka vācieši Baltijai atnesuši augstāku kultūru... Ar šo darbu, kurā G. Merķelis asi vērsās pret dzimtbūšanu, viņš sevi uz mūžīgiem laikiem ierakstīja latviešu tautas vēsturē.

Kādu laiku šajā pusē dzīvojis arī latviešu valodnieks Juris Plāķis (1869 – 1942, nobendēts padomju koncentrācijas nometnē), kurš no 1898. līdz 1902. gadam bija skolotājs Mores pagastskolā. Vēlāk, kopš 1921. gada, Latvijas universitātes profesors, veica pētījumus fonētikā, latviešu un lietuviešu salīdzināmajā gramatikā.

Kā skolotājs Nītaures pagastā strādājis arī pazīstamais latviešu gleznotājs Kārlis Miesnieks (1887 – 1987) un dzejnieks Mākonis (īstajā vārdā Jēkabs Kalniņš; 1879 – 1918).

Nītaures muižas pārvaldnieka ģimenē dzimis Kārlis Jansons (1896 – 1986), viens no pazīstamākajiem un slavenākajiem latviešu tēlniekiem. Viņa darbi – Atbrīvošanas piemineklis Jelgavā (Lāčplēsis un Melnais bruņinieks), "Vienoti Latvijai!" (Latgales Māra) Rēzeknē, Latgales partizāņu piemineklis (Balvu Staņislavs) – ievērojami ne tikai ar savu māksliniecisko spēku, bet arī ar dziļi patriotisko saturu. Ne velti padomju okupācijas vara tos visus iznīcināja un, Latvijai 1991. gadā atgūstot neatkarību, tos visus nācās atjaunot, tiesa, pagaidām neatjaunots vēl ir Latvijas Republikas pirmā prezidenta Jāņa Čakstes piemineklis.

Reģionam nelaimīgs bijis 20. gadsimts. Jau 1. pasaules karš to pamatīgi postīja. 1917. gada beigās, pēc tam, kad vācu karaspēks ieņēma Rīgu, frontes līnija stabilizējās Nītaures rajonā, kur ciņas turpinājās. Kaujās kritušos turpat tuvumā apglabāja un par notikumiem šajām ciņām atmiņas glabā karavīru kapi Zaubes kapsētā un Nītaurē. Vietējo iedzīvotāju stāvokli labi raksturo fakts, ka 1. pasaules kara laikā pilnīgi nopostīja 75% Mores pagasta māju.

Garlībs Merķelis

Zīmējums G. Merķeļa darbā "Latvieši..."

Zaubes puse

Leģionāra kaps pie Rogaiņiem

100

Nītaurē

Annas muižā

1944. gada septembra beigās Zaubes – Mores apvidū notika smagas kaujas starp sarkano armiju un vācu vērmahtu, kura pusē Morē cīnijās Latviešu Brīvprātīgo SS leģiona 15. divīzija “Letland”. Šajās cīņās no abām pusēm kopskaitā krita ap 4000 karotāju, pie tam lielākā daļa vācu pusē kritušo bija latviešu leģionāri.

Apkārtņē ir vairākas vācu un krievu, kā arī latviešu leģionāru kapsētas. Diemžēl cīņas nebeidzās ar kara pēdējo šāvieni – kritušos padomju karavīrus apglabāja pie Nītaures baznīcas, iznīcinot 1. pasaules kara latviešu strēlnieku brāļu kapus. Uzliekot pieminekli otrajā pasaules karā kritušajiem, par iepriekšējā kara dalībniekiem netika minēts ne pušplēsts vārds... .

Padomju okupācijas laikā vācu karavīru un latviešu leģionāru kapus izpostīja. 1990. gadā sākās leģionāru kapu atjaunošana un tur uzstādīja tēlnieka Andreja Jansona veidoto piemiņas akmeni ar uzrakstu: “Es ticēju – tēvzeme brīva reiz būs...”. 1990. gada decembrī to uzspridzināja krievu okupanti – Latvijas neatkarības pretinieki. 1991. gada 28. septembrī A. Jansona atjaunoto pieminekli atklāja vēlreiz.

Muižas

Zaubes gala muižu liktenis nav no laimīgajiem. 20. gadsimtā tām trīs reizes nācās pārdzīvot briesmu dienas – 1905. gada revolūcijas un divu pasaules karu laikā. Mores muiža guļ drupās, tāds pat liktenis piemeklējās kādreiz skaisto **Akenstakas muižu**^{*}, kur pāri palicis vien **ainavu parks**^{*} un dažas saimniecības ēkas. Arī citur vairs tikai dažas ēkas cenšas atspoguļot muižu seno godību. Vērts iegriezties **Annas**^{**} un **Akseles pusmuižās**^{**}, kur saglabājušās pārvaldnieku mājas ļauj gūt priekšstatu par kādreizejo “lopu muižīņu” plānojumu.

Maz ko var ieraudzīt arī Zaubes pagasta muižās. Bijušās **Zaubes muižas**^{*} teritorijā saglabājušās dažas saimniecības ēkas. Arī **Annas muižā**^{*} no mājām maz kas palicis, toties te

uzmanību var piesaistīt vecā parka stādījumi un tajā pastāvējušais ceļu tīkls. **Nitaures muižas**** dzīvojamā ēka (pils) faktiski ir vai vienīgā saglabājusies kungu māja šajā reģionā. Tomēr arī tā vairs nav pilnīgi sākotnējā izskatā. Celta 1890. gadā, nodedzināta 1905. gadā, tā pēc tam atjaunota. Tālākas pārbūves veiktas 20. gadsimta 20. – 30. gados, kad ēku pielāgoja skolas vajadzībām. Šobrīd kādreizējā kungu mājā joprojām darbojas Nitaures pamatskola.

Daba

Novada raksturu vislabāk atklāj Mores pagasta vārds. Bijis daudz strīdu par tā nosaukuma rašanos, tomēr laikam vispareizākais skaidrojums, ka pamatā meklējams vācu vārds *das Moor* - purvs. Patiešām, kā Morē, tā arī pārējos Zaubes gala pagastos sastopam daudz mežu un purvu. Mores pagastā iestiepjas arī daļa no Sudas – Zviedru purva, kurš aizņem vai trešo daļu pagasta teritorijas. Atšķirībā no Ligatnes pagastā esošās purva daļas, kur tas ir rezervāts, Mores pusē jūs varat sēņot un ogot.

Starp purviem atrodas morēnu grēdas, kuras kalpo apdzīvoto vietu izveidei un ļauj organizēt satiksmes ceļus. Pateicoties purviem un mežiem, novads ir visai bagāts ar ūdeņiem. Šeit savu ceļu sāk daudzas mazas upītes. Mergupe, Bērzupe, Stirve plūst uz Ogri, bet Ligatne savus ūdeņus aiznes uz Gauju.

Ezeri visai bieži ir purvu ieskauti un sliktānainiem krastiem apveltīti. Tiesa, daudzi no tiem pietiekoši bagāti zivīm, tomēr vēlams uzzināt, vai ezera saimniekam nav iebildumu pret to, ka jūs viņa ūdeņos mērcat savu zivju ķeršanas rīku. Lielāka daļa ūdenskrātuvju mūsu dienās pieder privātpersonām. Pašvaldību rīcībā ir **Asaru ezers**** Nītaurē (ir peldvietas), divi mākslīgi uzstādīnāti ezeriņi un **Annas ezers** Zaubē.

Lielā novada bagātība ir vecie muižu parki. To vidū viens no pazīstamākiem ir lielais **Zaubes muižas parks*** ar **Zaubes ozolu**** (dižozols), kura apkārtmērs – 7,7 m. Savukārt vecajā Annas muižas parkā joprojām aug **Merķeļa ozoli*** kā atgādinājums par viņa kādreizējo uzturēšanos šajā vietā. Parki ir arī ap kādreizējo **Mores muižu***, **Akenstakā*** un citur.

101

Zaubes ozols

Briežu dārzā

Ko gan var iesākt apvidū, kurš pietiekoši tālu no lielajiem ceļiem un no kurienes nokļūšana Latvijas vienīgajā lielpilsētā Rīgā ir diezgan apgrūtināta? Paliek iespēja izmantot pirmatnējo dabas skaistumu, kurš, Latvijas lauksaimniecībai aizvien vairāk izputot, iegūst jaunas iespējas pirmatnējās ainavas izveidei uz aizaugošo tīrumu rēķina. Tomēr būtu nepareizi visu mālēt tikai melnās krāsās: daļa Nītaures pagasta (t.s. Ķēču gals) kopā ar Skujenes un Amatas pagastiem ietilpst plānotajā “Zaļajā lokā” kur pamazām izvēršas ekoloģiski tīras produkcijas audzēšana. Blakus esošajos Zaubes Kalnbērziņos nodarbojas ar šķirnes gaļas lopu nobarošanu, bet Morē joprojām cieņā ir piena ražošana.

Kaut pamazām un ļoti lēnām, arī te sāk veidoties tūrisma infrastruktūra. Veiksmīgs piemērs, ko šādā pusmežonīgas dabas gadījumā iesākt, ir Paeglišu ģimenes veidotais **Mores briežu dārzs**. Tajā audzē staltbriežus tūristu acu priecēšanai. Te uzcelts skatu tornis un drīzumā būs vēl otrs, lai paplašinātos iespēja pavērot dzīvniekus to pirmatnējā vidē. Savukārt apkārtējais klusums un koncentrēšanās iespējas piesaista sportistus, kuru rīcībā ir Zaubes sporta bāze “Ličupe”. Jūs, tūristus, gaidīs kādreizējā **Ķēču muižā***, kur saimnieks labprāt izrādīs vecās muižas pašreizējo godību un tai apkārt esošo parku. Tāpat tūristi var ieskatīties arī **Kārtužu muižā*** un tās parkā, kuras īpašnieks šobrīd velta daudz pūļu šejienes sakopšanai.

Tāpat kā citur, arī Zaubes pusē mūsdienās nodarbojas ar kokapstrādi. More pamanījusies ieiet arī starptautiskajā aprītē, jo Pļavās darbojas dāņu uzņēmēja

Sporta bāze “Ličupe”

Gunnara Nordstrēma kamīna malkas ražotne. Tās produkciju lielos apjomos eksportē ārpus Latvijas.

Bieži ļaudim no malas liekas, ka koku sagāde mežā ir vienkārša lieta: paņem tik "Huskvarnu" un – aiziet! Izrādās, ka tas tā nebūt nav un, lai mācītu tur saimniekot un pareizi rīkoties, Zaubes pagastā darbojas Pētera Kaļeņņikova mežistrādes skola.

Nītaurē atjaunotas **Krīgaļu dzirnavas**** Lai gan mūsdienās cieņā ir cita tehnika, tās redzamas darbībā. Blakus esošajā Mores pagastā Zemzaros darbojas elektriskās dzirnavas.

Par spīti daudzām grūtībām, arī šis puses ļaudis netaisās padoties. Visos pagastos joprojām darbojas pamatskolas, kuras vēl nesūdzas par skolnieku trūkumu. Ja tā, tad šim novadam vēl ilgi lemts pastāvēt.

Naktsmitnes Zaubes pusē

Lauku mājas

28.	"Atēnas", Zaubes pagasts	Tāl. 4146224		
-----	------------------------------------	-----------------	--	--

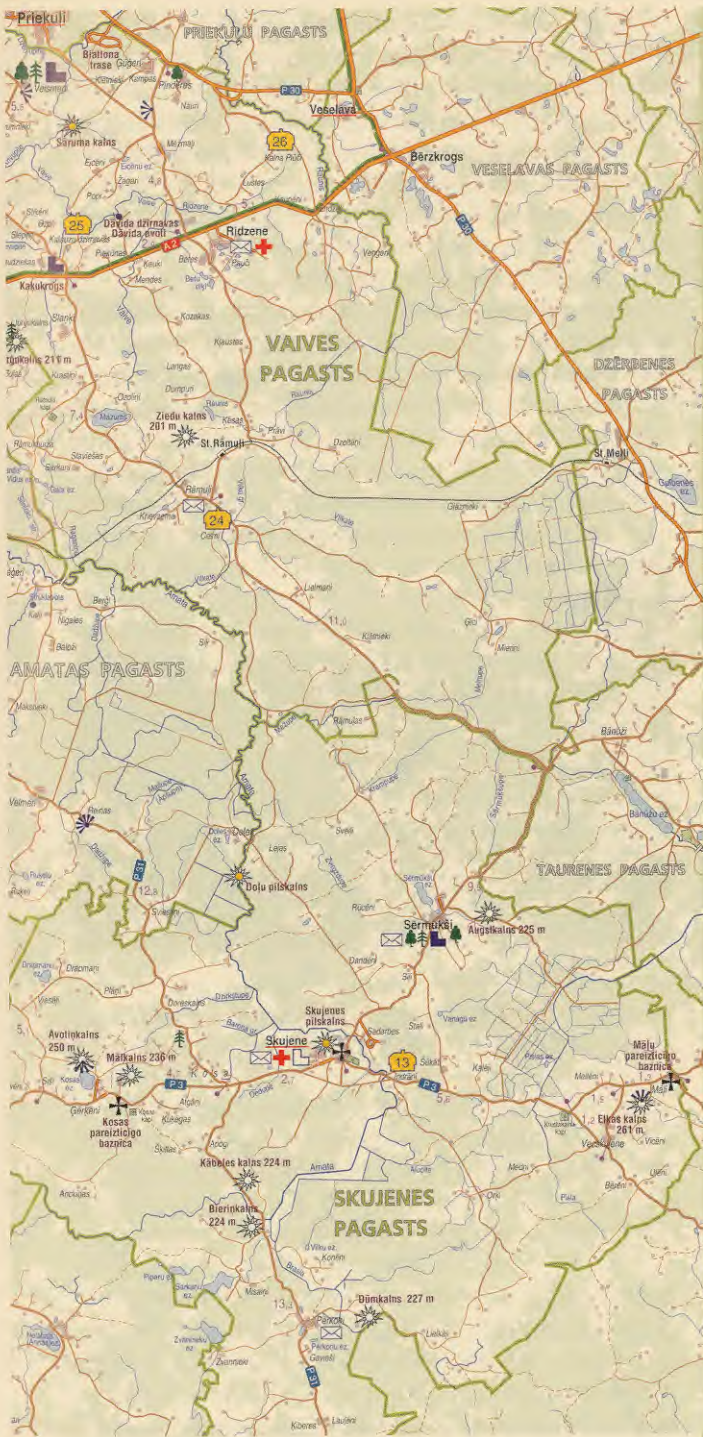
Atpūtas kompleksi

39.	"Annas", Zaubes pagasts	7126355 4146356		
40.	"Ličupe", Zaubes pagasts	4146226 4146227		

GAR AMATAS KRASTIEM

*Amatas novads,
Vaives,
Skujenes pagasti*

Gar Amatas krastiem

Ceļš Āraišu pusē

106

Ceļš uz Ģikšiem

Jau senās teikās ir minēta pils:

“Toreiz, kad ezeri pa gaisu lidojuši un Ārais vietu meklēja – tur, lejā, bija pils. Āraisim ieplaka iepatikās, ezers laidās lejup. Vēl daudzus gadsimtus ļaudis varēja vērot ezera dzelmē nogrimušās mājas. Labi saskatāmi bijuši baļķu vainagi un stūri iecirsts cirvis, kas neesot rūsējis”.

Starp Cēsīm un Līgatni atrodas teritorija, kurā ietilpstošie pagasti – Vaive, Amatas novads un Skujene telpiski ir saistīti ar vitālāko Cēsu rajona upi – Amatu. Vieni šī teritorija asociējas ar lielisku ūdenstūrisma vietu, kur Amata sniedz neapraķstāmu izjūtu gammu, citiem ar Vidzemes šosejas malā esošajiem aicinājumiem apskatīt Āraišu ezerpili. Tiešām, Āraišus un Amatu Latvijā pazīst, bet šeit apskates vērtas ir arī citas, mazāk pazīstamas vietas.

Teritorijai ap Amatas upi ir sena, notikumiem bagāta vēsture. Par Drabešu apkārtnes senatni liecina pagastā esošie daudzie senkapi un apmetņu vietas – Kalnastišu apmetne, Kalnamežiņu apmetne, Lejaspeļu senkapi u.c. Nozīmīgākā vēstures liecība par seno latgaļu dzīvi 9. – 10. gs. ir Āraišu ezerpils, kā arī latgaļu valstiskuma centrs – Autines pilskalns Vaives pagastā.

Par 14. gs. Livonijas ordeņa laika notikumiem var pastāstīt Āraišu mūra pils un baznīca, kā arī Skujenes vecā pils vieta.

Skujenes apkārtnes iezīme ir senās pareizticības tradīcijas, kas aizsākušās 19. gadsimtā. Kosā un Kļavkalnos mājas piederēja cara armijas virsniekiem. 6 – 10 ha lielus zemes gabalus par brīvu piešķīra zaldātiem, kas cara armijā bija nodienējuši 25 gadus. Izplatījās baumas, ka zemi piešķīrs arī pareizticībā pārgājušiem kalpiem, tādēļ Skujenes draudzē no 1845. gada līdz 1847. gadam pareizticībā pārgāja 2800 zemnieku. Zemnieki tādā veidā cerēja atbrīvoties no muižnieku virskundzības.

Tūrisma objekti

Latvijā Drabešu un Āraišu vārds noteikti saistās ar ezera ūdeņiem pieplakušo koka būvju siluetu, jo **Āraišu ezerpils***** ir kļuvusi par populāru tūrisma vietu un savdabīgu Latvijas senvēstures vizualizāciju. Tas ir unikāls valsts nozīmes arheoloģijas piemineklis: 9. – 10. gs. seno latgaļu dzīvesvietas paliekas. Pašlaik ezerpils daļēji ir jau rekonstruēta un apmeklētāji var aplūkot atjaunos aizvēsturiskos latgaļu koka mājokļus.

Pirmos izrakumus šajā vietā 1876. un 1877. gados veicis Cēsu grāfs K. G. Zīverss, vēlāk Berlīnes profesors R. Virhovs. Kopš 1965. gada arheoloģisko izpēti vada

J. Apals. Desmit izrakumu sezonās (1965. – 1969., 1975. – 1979.), pazeminot ūdens līmeni par 1 metru, izpētīja trīs ceturtdaļas senās ezerpils platības. Slapjajā kultūrslānī labi saglabājušos koka celtņu palieku zinātniskās analīzes ļāva izdalīt piecas apbūves kārtas. Rekonstrukcijai par pamatu tika pieņemta pirmā – vis-senākā apbūve. To ieskāva aizsargbūves, kas sākās no vārtiem pie izejas saliņā. Starp ēku rindām izveidotas ļoti šauras ieliņas – vietām tikai 80 cm platas. Izrakumos tika atrastas un izpētītas 151 koka celtnes paliekas, atrastas 3700 senlietas, vairāk nekā simt tūkstoši trauku lausku. Izmantojot arheoloģisko izrakumu datus un etnogrāfiskās paraleles ar seno darba rīku kopijām, uzbūvētas 14 senās celtnes, kas par 80% atbilst oriģinālam.

Āraišu pils iedzīvotāji bijuši zemkopji, lopkopji, amatnieki, tie arī medīja, zvejoja un nodarbojās ar meža

dravniecību. Apkārtnes mežos mituši pat sumbri un tagad jau izmirušie tauri un meža zirgi – tarpani. Senie latgaļi tomēr visvairāk medījuši bebrus, kuru ādas bijušas augstvērtīgs maiņas produkts.

Ap **Āraišu ezeru**** koncentrējas vairākums Āraišu apkārtnes tūrisma objektu – senā latgaļu ezerpils, mācītājmuiža, baznīca, vācu mūra pils drupas. Ezers ir izcili ainaviska un iecienīta atpūtas vieta. Ezera platība sasniedz 32,6 ha, dziļums vidēji 4m. Kopš 1983. gada te izveidots Āraišu muzejparks.

Par seno latgaļu valstiskuma ziedu laikiem pārliecināti var pastāstīt Vaives pagastā esošais **Sārums pilskalns****. Tas ir senlatviešu valstiskā veidojuma Autines centrs un valsts nozīmes arheoloģiskais piemineklis. Sārums pilskalns, kuru sauc arī par

Āraišu ezerpili

Karavira apuce. Āraišu ezerpils

Āraišu ezerpils, baznīca un mācītājmuiža

Par Āraišu ezera izcelšanos un nosaukuma iegūšanu vēsta sena teika. Tajā stāstīts par ganu meitu, kura ganījusi ganāmpulku un divus ažus. No gaisa lejā nācis ezers un ganu meita saukusi: "Ārā aži, ārā aži!" - bet tie tikai badījušies un abi noslīkuši. Tajā vietā tapis ezers, un visa apkārtnē dabūjusi vārdu Āraiši.

Sena teika stāsta, ka no Āraišu pils pa ezera apakšu uz Cēsu pili ejot apakšzemes eja un Āraišos esot atradušās vecās Cēsis. Cita teika stāsta, ka uz Āraišu ezera pussalas agrāk atradusies latviešu pils, kurā dzīvojis virsaitis Ārais. Kad izcēlies karš, tad arī Āraisim bijis jākaro ar vāciešiem. Tie viņa kara pulkus sakāvuši. Palicis tikai Ārais. Vācieši iebrukuši pussalā un gribējuši virsaiņi sagūstīt. Taču viņš nikni aizstāvējies, līdz beidzot nometis zobenu un ielēcis ezerā. Vēl kādā citā teikā stāstīts, ka vācieši, bēgot no savas pils lielā steigā iemetuši ezerā zelta galdu, jo cerējuši atgriesties. Ari baznīcas traukus mācītājs sametis ezerā tai iepretim.

Āraišu pilsdrupas

Upurkalnu, atrodas Sārumu māju robežās, Vaives upītes plašajā gravā uz Vaives labā krasta, pie ceļa, kas ved uz Veismaņu muižu, Vaives un Kapupītes satekā. Tas ir viens no lielākajiem un visilgāk apdzīvotajiem Vidzemes pilskalniem. Latviešu Indriķa hronikā pils minēta 6 reizes, pie pils minēta arī pilsēta. 13. gs. sākumā Autines pili valdījis latgaļu cilšu vecākais Varidotis. Autines valsts labprātīgi pievienojusies Livonijai jau 13. gs. sākumā un 1206. gadā kristīta katoļu ticībā. Kopumā Sārunkalns bijis apdzīvots no 1. g.tk. p.m.ē. līdz pat 13. gs. m.ē. Arheoloģiskajos izrakumos, kas notikuši dažādos laikos, atklāts vairāk nekā 5 m biezs kultūras slānis.

Ne tik lielas slavas apdvestu pilskalnu varam skatīt arī Skujenes pagastā – tas ir **Doļu pilskalns***, kurš atrodas Amatas upes likumā kreisajā krastā nepilnu kilometru uz D no Doļu mājām. No trim pusēm to aizsargā stāvās nogāzes, bet no sauszemes puses – 2 grāvji un valnis. Patlaban upe atvirzījies par 5 – 6 m no pilskalna pakājes. Kultūras slānis pilskalnā 0,5 m biezs. Pilskalns ir apaudzis ar lapu kokiem un eglēm.

13. gs. Āraišu apkārtnē parādījās citi kungi un valdnieki. Amatas novadā vislabāk saglabāties Livonijas ordeņa laika mantojums noteikti ir **Āraišu mūra pils ar priekšpili****, kas līdz mūsu dienām vēl redzama pils mūra sienu apveidu veidā. Pilsdrupas ir valsts nozīmes arheoloģiskais piemineklis.

Kastellas tipa pils atrodas Āraišu ezera rietumu krasta pussalā un aizņem pussalas austrumu daļu pie ezera, bet priekšpils – rietumu daļu. Pili no priekšpils atdala dziļš aizsarggrāvis. Ari priekšpils nocietināta ar valni un grāvi, kas visā platumā pussalu atdala no krasta. Pilij ir kvadrāta forma, kas orientēta debespūšu virzienā. Aizsargsienas garums katrā pusē – 81m. Tā celta uz dabiska lēzena paugura ārējās malas. Aizsargmūris ir 2m biezs.

Āraišu pils ir pastāvējusi no 14. gs. līdz 17. gs. sākumam. Hronikās, sakarā ar Livonijas kara notikumiem 16. gs. otrajā pusē, Āraišu pils minēta vairākkārt. Cara Ivana Bargā karaspēks ieņēmis Āraišu pili 1577. gada augusta beigās. Šis notikums daļēji saglabāties arī tautas atmiņā – vietējie iedzīvotāji zinājuši stāstīt, ka cara lielgabalu baterijas apšaudījušas pili no "Krievu kalniņa", kas atrodas pie "Buliņu" mājām. Tiesām, lielgabalu akmens lodes savā laikā atrastas gan tūrumā

pie "Pūcēm", gan ezera krastā. 16. gs. otrajā pusē vecajos mūros pastāvējusi vēl kāda koka dzīvojamā ēka, bet 17. gs. dokumentos tiek minētas vairs tikai pilsdrupas. Laika gaitā pils pakāpeniski nojaukta, laužot akmeņus dažādu apkārtejo ēku - baznīcas, muižas u.c. remontam un celtniecībai. Ir ziņas, ka arī Cēsu šosejas būvei ir lietoti akmeņi no ordeņa pilsdrupām.

Tā paša Livonijas laika spožuma un kara posta liecinieces ir arī **Skujenes pilsdrupas***, kuras gan nav tik labi saglabājušās kā Āraišu pils. Tās atrodas Skujenes centrā, kalnā aiz stāvām nogāzēm un grāvjiem. To DA pusē norobežo grava, pa kuru tek Amata. Dabiska grava ir arī ZA pusē, abas pārējās norobežo gandrīz 20 m plats un 3 – 5 m dziļš mākslīgi rakts grāvis.

Līdz mūsdienām no viduslaiku pils mūriem nekas nav saglabājies. Drupas novāktas, būvējot Skujenes muižas ēkas. Pils teritorijā redzamās drupas ir divu muižas ēku paliekas. Ir izteikti minējumi ka Skujenes pils (vāc. Schujen) tikusi uzcelta jau 13. gs. (1250. g.), kaut gan rakstiskos dokumentos pils pirmo reizi minēta tikai 1440. gadā. Pili atradusies arī kapella. Livonijas kara laikā, 1559. gada pavasarī, iznīcinot 500 vīru lielo garnizonu, to ieņēma un nodedzināja Ivana Bargā karaspēks. Kopš šiem postījumiem pils vairs netika atjaunota.

Kur ir pils, tur noteikti jābūt arī baznīcām. Identiski tas ir arī Āraišos un Skujenē. **Āraišu baznīca***** gadsimtiem ilgi bijusi visas plašās apkārtnes garīgais centrs un dažādu vēsturisko posmu interjera, sakrālo priekšmetu un arhitektūras formu glabātāja. Tā ir valsts nozīmes arhitektūras piemineklis.

Skujenes pilsdrupas

Āraišu baznīca

Par cilvēka iemūrēšanu baznīcā vēsta arī teika:

“Kad Āraišu baznīcu mūrējuši, tad nevarējuši nevienu cilvēka dabūt, kuru iemūrēt sienā. Mūrnieku priekšstrādnieks nolēmis šā: “Kuru es pirmo satikšu, to iemūrēšu sienā”. Meistaram ejot, pirmā skrējusi viņa meita. Meistars saķēris meiteni un uzlicis uz pamata. Kad meitene bijusi jau līdz kaklam iemūrēta, tā teikusi: “Tēt, es tevi vēl drusku redzu! Tēt, es tevi vēl drusku redzu!” Priekšstrādnieks ar asarām acīs uzmetis pēdējo kaļķu lāpstu”.

Skujenes baznīca

Āraišu baznīcas celšanas gads nav zināms. Gadskaitlis “1225”, kas piestiprināts virs ieejas, nav dokumentāli pamatots. Āraišu draudze pirmo reizi vēstures avotos minēta 1445. gadā, kad Livonijas ordeņa mestrs Heidenrihs Finke apstiprināja divu muižu, kuras atradās “Skujenes un Āraišu draudzēs”, pirkšanas un pārdošanas aktu.

Patreizējā izskatā Āraišu baznīca pastāv no 1791. gada. Sākotnēji tā bijusi divdaļīga celtne bez zvanu torņa. 18. gs. beigās pārbūvē uzcēla torni. Tā celtniecības gaitā noārdīja arī mūra stabus, kas atradās virs baznīcas durvīm uz vecās rietumu zeltmeņa sienas. Nojaucot vidējo stabu, atrada iemūrēta cilvēka atliekas – skeleta kaulus un rūtinais drēbes nospiedumus uz šaurās staba iekšējās sienām.

Baznīcas interjera sastāvdaļas galvenokārt pārstāv minētās 18. gs. pārbūves laika galdniecības darinājumi (soli, kancele), kā arī atsevišķi iekārtas priekšmeti no 19. gs. otrās puses. Vēl baznīcā apskatāma V. Kriegera altārglezna (to dāvinājis draudzes priekšnieks, Drabešu muižas īpašnieks Johans fon Blankenhagens) un ērģeles, kuras 1904. gadā būvējis Krēšliņš Jēkabpili. Baznīcā pie sienas piestiprināta Somijas granīta piemiņas plāksne 1. pasaules karā un Brīvības cīņās kritušajiem 67 draudzes locekļiem, kas atklāta 1937. gadā.

Skujenes baznīca** ir jaunāka,

bet ar tikpat garu vēsturi. Tā celta no 1839. līdz 1841. gadam vecās baznīcas vietā. Uzceltajai baznīcai tornis ticis iebūvēts jumta konstrukcijā. Draudze ar tādu torni nav bijusi apmierināta, tādēļ 1901. gadā būvuzņēmējs Meņģelis uzcēlis baznīcai lielu piebūvi un jaunu torni. Draudze pati gādājusi par materiāliem – akmeņi pievesti no saimniecībām. 1902. gadā noritēja lieli baznīcas iekšējie un ārējie remonta darbi. Ērģeles baznīca ieguva 1903. gadā un savā laikā tās skaitījās vienas no labākajām lauku draudzēs. Altāra gleznas vietā baznīcai ir krucifiks, ko darinājis nezināms mākslinieks 1772. gadā. Zvans 1. pasaules kara laikā 1915. gadā aizvests uz Krieviju un

vairs neatgriezās savā vecajā vietā. Tas bijis neliels, sudraba, ar mazu plisumu sānos. Veci ļaudis runāja, ka tas iegādāts zviedru laikos, bet lielajā Ziemeļu karā noņemts un pie Kosas pagasta Dolēm nogremdēts Amatas atvarā. Kad laiki nomierinājušies, izvilks un uzstādīts atpakaļ baznīcā. 1932. gadā draudze iegādājās jaunu zvanu.

Pie dievnama kādreiz atradās no velēnām veidots simbolisks altāris Latvijas Atbrīvošanās cīņās kritušajiem karavīriem. Šodien tas ir grūti samanāms, toties saglabājušies trīs toreiz stādītie ozoli, kas simbolizēja Skujenes draudzes trīs pagastus – Kosas, Sērmūkšu un Skujenes.

Skujenes pagasts ir bagāts ar baznīcām. Tā teritorijā ir vēl divas baznīcas, kas radušās 19. gs. latviešu brīvības alku un iekšējā protesta rezultātā – pāriešana pareizticībā latviešu zemniekiem solīja zemi un līdz ar to arī brīvību no ienīstajiem kungiem.

Kosas Sv. Nikolaja pareizticīgo baznīca*** ir viena no tām retajām lauku pareizticīgo baznīcām, kurai ir patstāvīga draudze, kaut arī pašlaik dievkalpojumi nenotiek priesteru trūkuma dēļ. Šeit visus padomju laikus ir notikuši dievkalpojumi. Arhitektoniski Krievzemei raksturīgās dievnamu celtniecības būvformas šeit ir lokalizējušās – ir atmesta siko detaļu pārsātinātība. Blakus sakoptajai baznīcai atrodas vecais Kosas skolas nams, kas pašlaik stāv neizmantots. Kosas pareizticīgo skola kādreiz izcēlusies ar labu materiālo nodrošinājumu un plašu bibliotēku. Netālu no baznīcas ir Kosas pareizticīgo kapsēta.

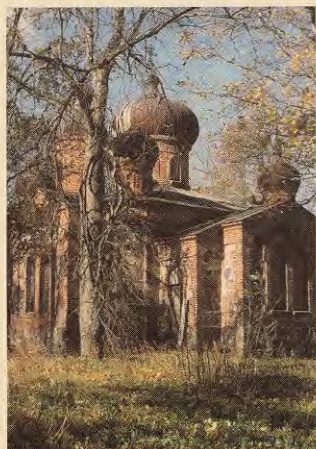

Par Skujenes baznīcas celšanu un vārda rašanos teika stāsta:

“Sensenos laikos tagadējās Skujenes teritorijā nolēmuši celt baznīcu. No tālienes sabraukuši četri amatnieki. Kad baznīcas darbi tuvojušies noslēgumam, amatnieki sākuši domāt apdzīvotai vietai nosaukumu. Nevieni no izdomātajiem viņiem nav paticis. Tad nu amatnieki nolēmuši – kurš cilvēks pirmais nāks pa ceļu, tā vārdā nosauks vietu. Diena bijusi drēgna un lietaina. Pa ceļu neviens nav gājis. Beidzot baznīcas virzienā kāds nācis. Viens no amatniekiem izsaucies: “Re, kur Skujene nāk!” Tā nu amatnieka Skujas sieva iemūrēta altārī, bet vieta dabujusi savu vārdu.”

Kosas pareizticīgo baznīca

Māļu pareizticīgo baznīca

Māļu pareizticīgo baznīcai* laika ritums ir izrādījies postošs un pašlaik tā ir katastrofālā stāvoklī. Baznīca celta 1871. gadā, tās projekta autors ir pazīstamais latviešu arhitekts J. F. Baumanis un to cēlis Cēsu būvmeistars Meņģelis.

Pie baznīcām tradicionāli bijuši arī mācītāju īpašumi. Vienu šādu lieliski saglabātu mācītājmuižu iespējams apskatīt **Āraišu mācītājmuižā***. Muižas apbūves komplekss ir valsts nozīmes arhitektūras piemineklis (18. – 19. gs.). Tā dibināta 1678. gadā, kad Āraišu draudzi atdalīja no Cēsu draudzes un mācītājam piešķīra veselu arķlu zemes muižai un 5 zemnieku mājas.

Mācītājmuižas kaimiņos, kalna galā redzamas **Drabešu muižas**** ēkas, kuru apbūves komplekss veidojies 19. gs. sākumā, nomainot 18. gs. celtās koka ēkas. Pašlaik Drabešu muižas centrā saglabājušās 12 ēkas. Blakus muižai novietojusies Drabešu internātpamatskolas lielā ēka (celta 20. gs. 60. gados).

Drabešu muižas galvenā fasāde veidota klasicisma formās ar 4 kolonnu portiku. Drabešu muižas pili esošas 2 krāsnis un 1 krāsns – kamins ir valsts nozīmes mākslas pieminekļi (18.gs.otrā puse).

Savu nosaukumu muiža ieguvusi no kāda poļa Drobiša, kura īpašumā 17. gs. tā kādu laiku atradusies. 1905. gada revolūcijas laikā muižas ēku nodedzināja, taču līdz 1. pasaules karam ēku atjaunoja pārbūvētā veidā. Agrārreformas laikā muižas zemi sadalīja, bet muižas centru piešķīra Cēsu apriņķa valdei, kas te ierīkoja bērnu namu, vēlāk skolu. Pēc 2. pasaules kara te darbojas Drabešu internātpamatskola.

Par Drabešu bērnu nama un pamatskolas pārzini no 1925. līdz 1927. gadam strādājis dzejnieks Aleksandrs Čaks. Uz ceļa pusi no Drabešu muižas 1980. gadā iestādīta A. Čaka piemiņas birzs.

Pie pils esošais Drabešu muižas parks veidots uz lēzena paugura un ir Drabešu muižas ainaviska sastāvdaļa (valsts nozīmes dabas aizsargājamais objekts).

Parku 19. gs. sākumā ierīkojis Drabešu muižas bijušais īpašnieks Blankenhāgens. Tajā no visām pusēm ievēd ozolu alejas. Sākotnēji, iespējams, tas bijis renesanses stila parks ar terasētu nogāzi un plašu skatu perspektīvu uz Āraišu ezeru un lapegļu grupām. Vēlāk pārveidots brīva plānojuma parkā.

Drabešu muiža

No Drabešu muižas apbūves kompleksa ēku skaita ziņā neatpaliek gan krietni mazākā **Spāres muiža****, kas pašlaik arī pilda skolas funkcijas. Mūsdienās redzamā apbūve veidojusies 19. gadsimtā un 20. gadsimta pirmajā ceturksnī. Ar nebūtiskām izmaiņām saglabājušās gandrīz visas 25 ēkas, kas izvietotas divos pakalnos, kuru vienu no otra šķir Pērļupītes pieteka Olupīte. ZA uzkalna augstākajā daļā celta kungu māja. Spāres muižas kompleksā ietilpst - magazīna, ledus pagrabs, stallis, šķūnis, putnu māja, kalpu māja, pārvaldnieka māja, klēts un citas ēkas.

Spāres muiža

Spāres muiža dibināta 16. gadsimtā. Pirms 1588. gada tās īpašnieks bija Lēmans Sparre, no kura uzvārda muiža ieguvusi savu nosaukumu. Kungu māja 1905. gadā nodedzināta. Spāres parks (5 ha) iekļauts valsts nozīmes īpaši aizsargājamo dabas objektu sarakstos.

Pie Spāres skolas atrodas 1. pasaules karā kritušo krievu karavīru brāļu kapi. Spāres muižas kungu mājās atradās krievu armijas lauka lazarete. No ievainojumiem šeit mirušos 24 karavīrus guldīja kopīgā kapā. Betonā atlieto piemiņas zīmi atklāja 1935. gadā. Pieminekļa priekšējā fasādē betonā iedziļināts riņķa krusts, kurš simbolizē laika ritumu un ar to saistīto mūžību.

Kārļu muiža izsenis bijusi izslavēta kā dārzkopības skola un slavena kokaudzētava. Muižas īpašnieks grāfs Ziverss bija viens no aktīvākajiem Ķeizariskās dārzkopības biedrības valdes locekļiem – izcils dārzkopības zinātnieks un praktiķis. Ziversa mācību iestādi 1890. gadā Krievijas impērijas lauksaimniecības ministrija apstiprināja par divgadīgu dārzkopības skolu, tātad Kārļu skola bija pirmā dārzkopības skola ne vien Latvijā, bet arī visā Baltijā.

20. gadsimta sākuma revolucionārie notikumi nav taupījuši Kārļu muižas kungu māju, tādēļ šeit nav iespējams apskatīt pašas muižas ēku, toties ir saglabājušās muižas centra ēkas.

Tikpat bēdīgi kā Kārļu muižai revolucionārajos laikos klājies arī **Sērmūkšu muižai***, kuras kungu māja nodedzināta 1905. gadā. Tās vietā 1936. gadā tika uzcelta skola (pašlaik - Sērmūkšu pamatskola). Skola ainaviski iekļaujas muižas parkā (platība 2,4ha).

Āraišu vēdzirnavas

19. gs. lauku pagastu dzīves neatņema sastāvdaļa bija dzirnavas, kuras līdz mūsdienām gan parasti ir saglabājušās drupu veidā, bet ir arī viens izņēmums. Tās ir **Āraišu vēdzirnavas****, kuras pieskaitāmas pie 19. gs. vidū celtajām holandiešu tipa vēdzirnavām. Dzirnavnieka mājas un pašas vēdzirnavas ir valsts nozīmes arhitektūras pieminekļi (19. gs. vidus). Tās minētas 1882. gada adrese grāmatā un darbojušās līdz pat 1. pasaules karam. Dzirnavas celtas no apmesta laukakmeņu mūra, kura diametrs pie pamata apm. 11 m, bet virsotnē apmēram 6 m. Celtnes augstums apmēram 12 m.

Ja pieminam dzirnavas, tad Vaives pagastā un visā apkārtnē leģendārākās ir **Dāvida dzirnavas**, kur satopami vieni no lielākajiem Latvijas **avotiem** un augstākajiem Latvijas **ūdenskritumiem*****.

Dāvida dzirnavu avoti ir aizsargājams ģeoloģiskais objekts. Šeit no Pļaviņu svītas iežiem izplūst 34 avoti. Nogāzē sazarodamies, tie veido krāčveida ūdens-

kritumu (augstums ~7 m). Tikpat augsti kritumi ir citiem avotiem. Pazemes ūdens gan ir dzidrš un tīrs, tikai dzelzs oksīdu nogulas ir nokrāsojušas avotu gultnes sarkanas. Dāvida dzirnavu avoti izveidojuši 2 nelielas saldūdens kalķiežu atradnes.

S tarp avotu kritumiem un dzirnavām stāvajā gravas kraujā ir milzīgu laukakmeņu mūris – bez kādām saistvielām sakrauta vertikāla, blīva akmeņu siena pāris metrus augstumā un ap simts soļu garumā. Šo darbu veicis talantīgais latviešu amatnieks Dāvids, kas savā laikā bijis pazīstams būvmeistars un dzirnavnieks un vēlāk pieņēmis uzvārdu Mollers. Viņš dzimis 1756. gadā Veismaņu pagasta Ūbelēs. Bērnībā vietējais barons Veismanis zēnu satīcis mežā, būvējot dzirnaviņas. Tad nu barons, nojauzdams nākamā talanta spējas, licis viņu mācīt galdniecības lietās. Visu mūžu viņš baroniem cēla gan dambjus uz Daugavas, gan dzirnavas, gan zirgu stacijas, gan skaistus kungu namus un tikai 70 gadu vecumā Dāvids varēja iedrošināties lūgt baronam, lai tas viņam pārdot mazvērtīgu gravu, kas bijusi čūskām un krūmiem pārpilna. Tā, tikai sirmgalvja vecumā, Dāvidam radās iespēja celt dzirnavas sev. Dzirnavas darbojušās gan ar Vaives upes ūdeni, gan ar avotu spēku. Dāvids šos ūdeņus savāca paplašinātā akmens tekne tieši pret dzirnavu ratu, pareizi aprēķinādams, ka nevis ūdens masas daudzums, bet straumes ātrums un krituma ievērojamais augstums dos lielāko spēku. Dāvida dzirnavas deva savam saimniekam labus ienākumus, jo strautu vienmērīgā plūsma neizsīka ne karstās vasarās, ne aukstās ziemās.

Par Dāvida dzirnavām populārākas ir kļuvušas **Ieriķu dzirnavas****, par ko jāpateicas vērienīgiem atjaunošanas un labiekārtošanas darbiem.

Dzirnavas pie Ieriķu muižas dibinātas jau 17. gs. vidū. 1681. gadā datētā muižas karte apliecina dzirnavu esamību. Dzirnavās 17. gs. beigās darbojās viens gaņģis, kas tomēr mala maz un izdevumi dzirnavu uzturēšanai daudzkārt pārsniedza to reālo atdevi. Dzirnavu nelielā noslodze bijusi saistīta ar nepietiekamo ūdens daudzumu, it īpaši ziemas periodā. 1923. gadā kā dzinējspēku joprojām izmantoja ūdeni, dzirnavas darbināja apmēram 8 zirgspēku jaudas turbīna. Šajā laikā Ieriķu dzirnavas ražoja elektrību ar kuru apgādāja apkārtnes mājas 3,5 verstu attālumā. 1987. gadā dzirnavās izcēlās ugunsgrēks. Pašlaik šeit redzamas tikai mūra sienas,

Dāvida avoti

Ieriķu dzirnavas

Ieriķupīte

Vāveres krogs

taču pamazām noris dzirnavu atjaunošana. Ieriķu dzirnavas pie-skaitāmas pie tām Latvijā sastopamajām dzirnavām, kur ūdensrats bijis novietots atsevišķā piebūvē vienā ēkas galā.

Ieriķu dzirnavu ratu dzen tuvējās Ieriķupītes ūdeņi, kas veido krāšņos **Ieriķupītes (Grūbes) ūdenskritumus**^{***}. Šeit upītes gultnē izveidojušies pavisam septiņi dažādi ūdenskritumi. Nelielā Ieriķupīte savus ūdeņus ietecina Kumadā, kas pēc pāris kilometru tecējuma ietek straujā Amatā.

Pirmais ūdenskritums, kas ir visaugstākais no septiņiem un ir ievērojami pārveidots, atrodas 20 metrus leļpus Vidzemes šosejas. Tā augstums 2,4 m, platums 7,5 m.

Krietni liela nozīme visas apkārtnes un pat Cēsu pilsētas dzīvē kādreiz bijusi **Kārļu dzirnavām**^{**}, kas izveidotas uz Amatas upes 1 km no Kārļiem un 9 km no Cēsīm. Kārļu elektrostacijas ūdenskrātuve ir valsts nozīmes dabas aizsargājamais objekts (8,3ha).

Lielā ūdenskrātuve izveidota 1925. gadā, būvējot Kārļu HES. Tā deva elektrisko strāvu Cēsu pilsētai un apkārtnē. Spēkstacija bija iekārtota pēc kalnu spēkstaciju principa. No augstu krauju ieskauta aizsprosta ezera ūdeni pa 700 m garu koka cauruli novadīja līdz spēkstacijas turbīnai. Šajā Kārļu dzirnavu posmā Amatā ir liels kritums – 11 m uz vienu kilometru. Sausā laikā Kārļu hidroelektrostacija pa lielākai daļai nestrādāja ūdens trūkuma dēļ. Dzirnavās 1934. gadā nodibināja Zemkopības ministrijas zivju audzētavu. 1963. gadā spēkstaciju likvidēja un tās teritoriju nodeva Kārļu zivju audzētavai. Zivju audzētava Kārļos pastāv arī šodien.

Vidzemes neatņemama iezīme ir 19. gs. gar kādreizējo Pleskavas šoseju būvētie krogi, kuru ēkas, braucot pa lielceļu, ik pa laikam pavid aiz kāda likuma. Arhitektoniski tiek izceltas **Vāveres kroga**^{*} ēkas, kuras veido netradicionālas konfigurācijas kroga ēku kompleksu, kas ir valsts nozīmes arhitektūras piemineklis (19. gs. pirmā puse).

19. gs. krogu arhitektūras paraugs neapšaubāmi ir arī Drabešu pagasta **Smilšu krogs**^{*}. Tas celts ap 1856. gadu un laika gaitā maz pārbūvēts.

Latviskas vides un mentalitātes rādītāja ir arī kapu kultūra. Vieni no vecākajiem kapiem Drabešu pagastā ir **Āraišu vecie kapi****, kuri atrodas kādus 200 m no Āraišu mācītājmuižas. Kapi ar akmens sienu un kapliču šajā vietā ierikoti 1780. gadā. Uz kapsētu ved aleja, veidojot tās plānojuma centrālo asi.

Šajos kapos var apskatīt ievērojamā būvuzņēmēja Jāņa Meņģeļa (1829 –1903) kapa pieminekli. Tas veidots no granīta, nolauzta ozola stumbra veidā uz kura atveidotas četras zaru vietas. Vēl kapi ievērojami ar tur redzamajām vairākām 19. gs. smilšakmens kapu plāksnēm.

Vēl kāds senu kapu piemērs ir **Vanagkalna kapi***. Pēc vēsturiskām ziņām izriet, ka Vanagkalna kapsēta izveidota 1838. gadā, kad Drabešu muižas īpašnieks Pēters fon Blankenhagens atdevis kapsētas ierīkošanai no Drabešu muižas zemes labu gabalu gar lielceļa malu. Draudze gar ziemeļu pusi ierīkojusi akmens sētu, pārējās malās – koka sētu. Kapliču 1881. gadā cēlis ievērojamais būvuzņēmējs J. Meņģelis.

Šajos kapos apglabāts 1905. – 1907. gada revolūcijas cīnītājs J. Bērziņš, kā arī apbedīti 1. pasaules karā bojā gājušie karavīri un Kurzemes un Zemgales bēgļi. Brāļu kapi atrodas teritorijā starp šoseju un individuālajiem apbedījumiem. Kapu kopiņas izlidzinātas, teritorija aizaugusi ar zāli.

Latvijas brīvības cīņu notikumi ir risinājušies arī pašreizējā Drabešu pagasta teritorijā, un šīs cīņas nebija bez upuriem. Kritušo varoņu piemiņai ir veidotas piemiņas zīmes Ieriķos un pie Līvu bijušā pagastnoma.

Ieriķu nezināma karavīra kapi** atrodas Vidzemes šosejas malā. Pie nezināma Latvijas armijas karavīra kapa ir uzcelts ap 2 m augsts dabiskas klints veida piemineklis. Pieminekli pēc sava meta cēlis A. Kaņeps 1934. gadā. Padomju režīms 1984. gadā to novāca, taču pēc četriem gadiem, Atmodas laikā, pieminekli atjaunoja tēlnieki M. Baltiņa un A. Jansons.

Piemineklis Cēsu pulka skolnieku rotas 1919. gada 6. jūnija kaujas piemiņai* atrodas pie bijušā Līvu pagastnoma. Skolnieku rotas pirmajā kaujā slavenajās Cēsu kaujās 1919. gada 6. jūnijā pie Līvu pagastnoma krita Valmieras reālskolnieks Edgars Krieviņš, vairākus rotas karavīrus ievainoja.

Āraišu veco kapu kapliča

Nezināmā karavīra kaps pie Ieriķiem

Cēsu pulka skolnieku rotas piemineklis

Piemineklis pēc K. Dzirkaļa meta veidots no Allažu šūnakmeņa. Virs šūnakmens pamata paceļas trīs ar līnijām atdalīti četršķautņņu šūnakmens bloki. Pirmā, augstākā daļa simbolizē latviešu tautas garīgo pacēlumu laikā pirms 1. pasaules kara. Tās priekšpusē ir bronzas zobens ar smaili uz leju, asmeni zem roktura rotā trīs zvaigznes. Vidējā daļa simbolizē 1. pasaules karā starp naidīgām varām samalto, pasaulē izklidušo latviešu tautu. Trešā daļa, savās proporcijās vislidzsvartākā, simbolizē tautas nesatricināmību nākotnē. Šeit piestiprinātā bronzas plāksne vēsta: "Cēsu pulka skolnieku rotas pirmo kauju piemiņai 6. jūnijā 1919." Pieminekli atklāja 1930. gada 29. maijā. Padomju laikos pieminēkli nopostīja, taču 1989. gadā tēlnieki A. Jansons un M. Baltiņa (arhitekts I. Timmermanis) to atjaunoja.

Daba

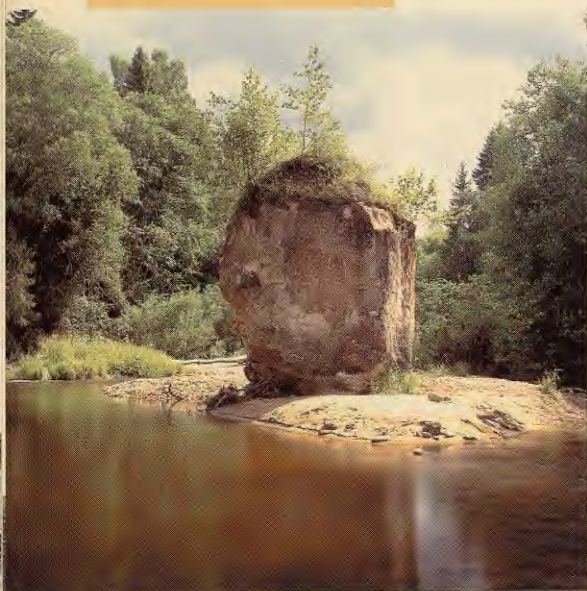
Visu trīs pagastu (Amatas novada, Skujenes un Vaives) teritorijas ir cieši saistītas ar **Amatas upi*****. Tā ir garākā upe, kas tek tikai pa Cēsu rajonu un ir viena no straujākajām Latvijas upēm ar ainaviski krāšņu senleju.

Amata iztek no Rezuļu ezera Vidzemes Centrālajā augstienē 213 m virs jūras līmeņa. Visā 67 km garajā tecējumā līdz ietekai Gaujā upes kritums ir 193 m (vidēji 3 metri uz 1 km). Traukdamās uz Gauju, sava tecējuma lejasdaļā tā izskalojusi dziļu gultni – Amatas senleju, atsedzot līdz 45 m augstus smilšakmens un dolomīta krastus. Krāšņākie ieži Amatas krastos – Ainavu krauja, Zvārtas iezis, Dzilnu un Incēnu ieži. Lielākās

Amatas krāces – Lustūža, Smides, Dolomīta krāces. Amatā pavisam ietek 25 upītes un strauti.

Amatas ieleja leņpus Vidzemes šosejai strauji padziļinās. Šeit upe iegrauzas dolomītos, kurus izskalojot, veidojas lieli atsegumi. Viens no tādiem ir **Dolomītu krauja**** , kas atrodas Amatas labajā krastā augšpus

Akmenssala Amatā

Kārļu ūdenskrātuves aizsprosta. Dolomītu krauja ir valsts nozīmes aizsargājamais ģeoloģiskais objekts (0,3 ha). Atsegums ir 25 m augsts, tā augšdaļā zem plānas kvartāra nogulumu segas atrodas 5 – 6 m biezs augšdevona Pļaviņu svītas dolomītu un dolomītmerģeļu slānis.

Pie Kārļiem senleja pakāpeniski kļūst dziļāka, bet tās krasti lēzenāki. Sākot ar Kārļu zivjaudzētavu atsegumos jau pārsvarā ir devona smilšakmens, bet virs tā plānā kārtā atrodas dolomīti. **Ainavu krauja****, kas atrodas iepretim Kārļu zivjaudzētavai, ir viens no augstākajiem iežu atsegumiem Latvijā. Tā ir valsts nozīmes aizsargājamais ģeoloģiskais objekts. No kraujas paveras brīnišķīgs skats uz Amatas senleju. Kraujas garums – aptuveni 0,5 km, kurā atrodas divi atsegumi (lejākais atsegums ir līdz 45 m augsts). Kraujas apakšējo daļu līdz 2,4m augstumam veido pelēcīgi un sārti smilšakmeņi, bet augšdaļu veido dolomīti, dolomītmerģeļi un smilšakmeņi ar kalcīta vai dolomīta cementu.

Amatas kreisajā krastā starp Pērļupes un Kumadas ieteku atrodas **Dzilnas iezis****, kura augstums sasniedz 40 m un tā garums ir apmēram 300 m. Tas ir pakaveida iežu izbrukums Amatas un Gaujas svītas smilšakmeņos un māla nogulumos. Ieža apakšdaļu ārda Amatas straume, avotu izplūdumi.

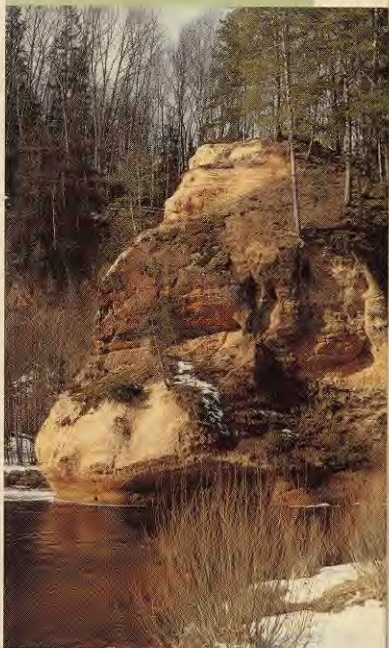
Viens no iespaidīgākajiem Amatas upes krastos esošiem smilšakmens atsegumiem ir **Zvārtas iezis*****. Tas ir augšdevona Gaujas svītas sarkanā smilšakmens atsegums. Iezis paceļas, kā šaura, vertikāla šķautne, kas sasniedz 46 m augstumu un tā virsma ir noaugusi ar skuju un lapu kokiem. No tā paveras brīnišķīgs skats uz apkārtni. Agrāk Amata meta slaidu loku gar pašu iezī, bet daudzkārtējie nobrukumi lika padomāt par skaistā dabas veidojuma saglabāšanu. 1939. gadā šajā posmā upi iztaisnoja, izrokot kanālu, kas tagad pārvērties par akmeņainu upes gultni, turpretim istā gultne atgādina atteku. 200 m no Zvārtas ieža atrodas tā saucamais Mazais Zvārtas iezis (augstums 25 m).

Amatas labajā krastā iepreti Zvārtas iezim atrodas **Miglas iezis***. Tas ir augšdevona Gaujas svītas smilšakmens kupolveida atsegums (augstums 8 – 12 m). Miglas ieža piekābē ir Amatas vecupe, avots.

Ar Amatas baseinu saistīts arī **Kalnasmīžu dižavots**** – viens no lielākajiem avotiem Latvijā. Tas atrodas Amatas labajā krastā, starp “Kalnasmidēm”

Skats no Ainavu kraujas 1930. gados

Zvārtas iezis

un Rīgas–Valkas dzelzceļa līnijas tiltu. Izplūstošais saldūdens veido 3 m platu, apm. 0,25 m dziļu un 80 m garu strautu.

Pie Amatas pietekas Skujupes, 1 km uz dienvidiem no Skuju mājām atrodams **Skujupes upurakmens***. Tas ir valsts nozīmes aizsargājams dabas objekts. Tā apkārtmērs 13 m, augstums – 2,8 m, garums – 4,65 m, platums 3,65 m. Tas ir šķautņains, sarkanīgs, apdēdējis rupjgraudains rapakivi granīts, apsūņojis un ieaudzis zālē. Tautā saglabājušies nostāsti, ka pie šī akmeņa kristīti bērni.

Amatas novada ziemeļu daļu norobežo visgarākā Latvijas upe – Gauja. Gauja ir samērā strauja, tā šīnī posmā veido daudzus lielākus vai mazākus meandru lokus. Upes gultni veido irdenas smiltis un grants saneši, kas pārvietojas līdz straupei.

Gaujas kreisajā krastā, Simtēnu māju zemē atrodas **Simtēnu (Dzirnes) ala****, kura tiek uzskatīta par vienu no iespaidīgākajām Latvijas alām. Alas tilpums – 110 m³. Simtēnu ala izveidojusies augšdevona Gaujas svitas sarkanajos un baltajos smilšakmeņos, kas mijas dažāda platuma joslās. Simtēnu alā atrastas lāseņu garoziņas un stalaktīti, kas smilšakmeņu alās parasti nemēdz veidoties. Simtēnu alu 1939. gadā nejauši atklāja Roberts Dzirne. Alas apkārtnē atrasta senas apmetnes vieta - Simtēnu senkapi.

Gaujas krastos iespējams apskatīt smilšakmens atsegumus, piemēram, apmēram 1 km augšpus

Skats no Elkas kalna

Amatas grīvas esošo **Briedišu iezi***, kura izmēri gan nav tik iespaidīgi kā citiem Gaujas senlejas atsegumiem. Tā garums – 100 m, augstums – 6 m. Lielāks atsegums redzams iepreti Ēdarnieku kraujai, kur atrodas **Leimaņu klintis***. To garums – 350 m, augstums – 9 m. To var raksturot kā sārtu, augšdevona Gaujas svītas smilšakmeņu atsegumu Gaujas kreisajā krastā lejpus Amatas ietekas.

Skujenes pagasta lepnums neapšaubāmi ir no stāstiem apvītais **Elkas kalns***** (Elku, Māļu kalns), kurš ir augstākais Cēsu rajona paugurs. Te bijusi sena kulta vieta. Morēnas paugura augstums virs jūras līmeņa ir 260,5 m. Tas ir 1 km garš un 800 m plats. No virsotnes paveras skats uz Vidzemes augstienes ziemeļrietumu daļu: redzama Brežģa kalna virsotne, Amatas ielejas meži. Elkas kalnā uzcelts televīzijas translācijas tornis.

Šeit iztek avoti no kuriem sākas Gauja – par to liecina arī akmens ar uzrakstu. Kalna galā ir izrakta liela bedre, kuru pat sausākajās vasarās avoti piepilda ar ūdeni un izveido diķi, kam ir noplūde uz Ģībēnu mārkli. No Ģībēnu mārkli iztekošo strautu, kas aizvijas līdz tuvējam Zobola ezeram, uzskata par Ežupītes un Gaujas sākumu. Gauju šajā posmā sauc gan par Ežupīti, gan par Ārni. Elku kalnu var uzskatīt par ūdensšķirtni Gaujas un Daugavas baseiniem.

Jurģukalns augstuma ziņā gan nevar sacensties ar Elkas kalnu, taču šeit atrodas Cēsu apkārtnē pazīstamais **Jurģukalna dendrārijs***. Tā ir kokaugu kolekcija, ko 1931. gadā savas dzimtas lauku mājās ierīkojis Auseklis Ramats (1911 – 1992) kā Jurģukalna Ramatu zinātnisko dendroloģisko dārzu. Stādījumi izvietoti 6–8 ha platībā. Kara gados un pēckara periodā lielākā daļa stādījumu aizgāja bojā. Tomēr vēl palikušajiem stādījumiem ir liela zinātniska un praktiska vērtība (kokaugiem ir zināma vieta, no kurienes saņemtas sēklas). Sevišķi izcila dendroloģiska nozīme ir Japānas lapegles audzei un rindu stādījumiem, vērtīga ir arī no Japānas ievestās Veiča baltegles audze – vienīgā Baltijā. Vēl šeit aug tādi retumi kā platskujainā Sitkas egle (no Ziemeļamerikas Klusā okeāna piekrastes), Rumēlijas priede (no Balkāniem), Menzisa duglāzija, Lausona paciprese, Engelmaņa un melnā egle, klinškalnu priede un citas sugas. Pēckara gados A. Ramats daļu reto kokaugu iestādījis arī Cēsis, Beverinas ielā 10.

Teika stāsta, ka senatnē šajā vietā dzīvojuši ragana Elka, kas darījusi cilvēkiem daudz posta. Dievs, to redzēdams, uzsviedis viņai sauju smilšu. Tā radies Elkas kalns.

121

Gaujas sākuma akmens

Kosas ezers

Gar Amatas krastiem

"Pie Dzirnakmeņa"

122

Ceļš pie Āraišiem

*Āraišos notiek daudz
interesantu pasākumu*

Šodienas Amatas reģions savās ikdienas un saimnieciskās dzīves problēmās un panākumos būtiski neatšķiras no pārējiem Cēsu rajona pagastiem. Ekonomiski spēcīgais Amatas novads zīmīgs ar saviem lielajiem kokapstrādes uzņēmumiem - SIA "EKJU", SIA "Katrīnkalns". Šeit nozīmīga nozare ir arī zivaudzēšana, kuru realizē v/u "Kārļi". Ceļinieka ērta apstāšanās vieta ir Ieriķu degvielas uzpildes stacija, kur iespējams pavadīt laiku kafējnicā "Pie Dzirnakmeņa" un nokāpt pie Ieriķupites dzirnavām un ūdenskritumiem. Kokapstrāde, tirdzniecība un lauksaimniecība ir tās saimnieciskās nozares, kurās nodarbināts vairākums šī reģiona pagastos strādājošo. Mūsdienu lauku sapnis par nākotni saistās ar skolām, kuras, kopā ar bibliotēkām un kultūras namiem, uztur pagastos kultūras dzīves elpu. Starp lielākajām šī reģiona skolām jāmin Drabešu internātpamatskola un Spāres skola, kur pašlaik norit plaši celtniecības darbi.

Nozīmīgākajā vēstures un arheoloģijas pieminekļi Āraišu ezerpili daudz tiek darīts, lai vēsturi iedzīvinātu un padarītu interesantāku ikvienam apmeklētājam.

Jau vairākus gadus te notiek "Bišu dienas", tagad šai tradīcijai pievienojusies vēl viena – "Vikingu diena", kura pulcināja vairākus tūkstošus skatītāju,

Tūristu grupām tiek piedāvāta tematiska ekskursija "Laika grieži Āraišos". Savukārt ezera otrā krastā – Āraišu baznīcā – notiek koncerti un tematiski pasākumi.

Naktsmitnes Amatas novadā, Skujenē un Vaivē

Lauku mājas

13.	"Indrāni", Skujenes pagasts	Tālr. 4159373		
23.	"Saulgozes", Drabešu pagasts	4193332 6539246		
24.	"Celmi", Vaives pagasts	4156237 6541266		
25.	"Kalauzu Dzirnavas", Vaives pagasts	4150224		
26.	"Kalna Plūči", Vaives pagasts	4192345 9674025		
46.	"Krasti", Drabešu pagasts	4194245 9251206		
47.	"Vārpaines", Drabešu pagasts	9342752		
60.	"Ezerklabi", Amatas pagasts	9266445		
61.	"Eglaines", Drabešu pagasts	9172332		

Viesnīcas, jauniešu viesnīcas

35.	"Melturi", Drabešu pagasts	4196710 9267224		
40.	Spāres skola, Amatas pagasts	4194326 9343853		

Kempingi, atpūtas kompleksi

50.	"Pie Dzirnakmeņa", Drabešu pagasts	4194355		
45.	"Laimes Līdzda", Drabešu pagasts	4157200 9424941		

...tur, kur Rauna...

TUR KUR CĒSIS, TUR KUR RAUNA...

*Raunas,
Liepas,
Mārsnēnu,
Veselavas,
Priekule
pagasti*

124

Viens no pirmajiem latviešu profesionālajiem žurnālistiem Jēkabs Zvaigznīte, atcerēdamies savu pirmo braucieni uz Raunu nepilnu divpadsmit gadu vecumā, rakstīja:

“Kas par prieku kalnā uzbraukušam, kur visu ieleju varēja pārredzēt, kur baznīca, skola un mācītāja muiža stāv un kur Raunas upite liku lokiem burbulēdama savu skaidru ūdeni pa zvīrgzdu un akmeņu grunti uz leju laiž. Tik jaukas ielejas, kur tik daudz vērā liekamas lietas kopā bij, vēl nebiju redzējis. Tad tā bija tā Rauna, par kuru tik daudz un dažādi biju dzirdējis. Tie bij tie lielie mūri un tur bij tas pagrabs...”
(Laikraksts “Pēterburgas Avīzes” 1862. g.)

Raunas centrā

Cēsu rajona ziemeļu daļa ietver sevī Raunas, Mārsnēnu, Liepas, Veselavas un, vairāk vai mazāk nosacīti, arī lielu daļu Priekuļu pagasta Vaives upes labajā krastā. Tomēr, ja nu reiz esam nolēmuši uzskatīt Cēsis par atsevišķi aplūkojamu objektu, tad mums nav citas iespējas, kā Raunas reģionā iekļaut arī Priekuļus. Tiesa, saimnieciski gan Liepa, gan Veselava, bet, jo īpaši Priekuļi, tiecas Cēsu virzienā. Ievērojamu šīs teritorijas daļu (neskaitot Liepu un Priekuļus) saista kādreizējā piederība Raunas draudzei. Tūristam viss šis novads ar skaistajiem, bieži mežiem apaugušajiem Vidzemes pakalniem, straujajām un parasti gravās slēptajām upītēm un smilšakmens klintīm to krastos šķitīs pietiekoši vienots.

Protams, ka arī te sastopamas atšķirības. Cēsu–Jaunraunas–Raunas ceļā tiešām mūsu uzmanību piesaistīs tālie skati no kalnu virsotnēm. Mārsnēnu apkaimē, kura jau atrodas ārpus Vidzemes Centrālās augstienes robežām, ir lidzena.

Katrā novadā atrodams kāds centrs, kurš it kā sevi fokusē visai plašu apkaimi un kalpo par sava veida vitrīnu visam novadam. Kā jau teikts, daži pagasti te diezgan cieši piekļaujas Cēsim. Ārpus Cēsu ietekmes loka vienīgais lielākais un nozīmīgākais reģiona centrs ir **Rauna*****. Tā atrodas tāda paša nosaukuma upītes krastā, vismaz piecu lielāku ceļu krustpunktā un kalpo par dabisku centru, īpaši tūrisma jomā.

Rauna šodien atgādina mazu pilsētīņu. Oficiāli tai pilsētas tiesību nav, te ir pagasta centrs, bet ne jau tas ir galvenais. Raunas pagātne un skaistās dabas ainas ir pietiekoši liela bagātība, lai tūrists vēlētos tajā iegriezties un, pilnīgi iespējams, ne reizi vien...

Novads bijis apdzīvots jau kopš mūžseniem laikiem. Šodien par to liecina vecie kapulauki un arheoloģiskajos izrakumos vai vienkārši zemes darbos atrastās senlietas. Raunas apkaimē arheoloģiskā izpēte 1927. gadā A. Karnupa vadībā notikusi Upmaļu senkapos Raunas–Cēsu ceļa malā tikai pāris kilometrus no Raunas centra. Raunas pagastā vēl zināmi Vilciņu, Mūru un Alksnišu senkapi. Visplašākie pētījumi gan notikuši Priekuļu pagastā esošajā Kampu – Ģūģeru kapulaukā

1988. un 1990. gadā, tos vadīja Zigrīda Apala. Daļa izrakumos iegūto senlietu aplūkojamas Cēsu Vēstures muzejā.

Senkapi sastopami arī citos pagastos – Plēpju un Salu kapulauki Mārsnēnos, Lielkāju senkapi Veselavā un Brasliņu senkapi Liepā. Tomēr diezin vai vērts tos sīkāk uzskaitīt – mūsdienās senkapu vietas parasti ir lidzenas kā galds un nespēj piesaistīt apmeklētāju ievēribu.

Par senatni atgādina kādreizējās kulta vietas, arī **Silabulu pēdakmens**** (Velnakmens) Veselavas pagastā.

Šodienas tūristam Raunas pagātne sākas ar latviešu senču slaveno ciņu vietu **Tanīsa kalnu*****. 13. gs. sākumā šeit slējās viena no varenākajām mūsu senču pilīm – Satekla (Sotekla), kurā valdīja seno latgaļu virsaitis Rūsiņš. Sākotnēji viņš bija viens no galvenajiem Zobenbrāļu ordeņa sabiedrotajiem. Ciņu gaitā pārliecinājies, ka ienācēju galvenais mērķis ne tik daudz ir vietējo ļaužu kristianizācija, cik šo zemju iekarošana, viņš nostājās pret vācu iebrucējiem un bija viens no 1212. gada Autines latgaļu sacelšanās vadītājiem.

Tanīsa kalns ir viens no lielākajiem un visvairāk nocietinātajiem seno latgaļu pilskalniem. Tas atrodas Raunas upes labajā krastā, vietā, kur tajā ietek Ličupe. Te, blakus divu upju satekai (no kurienes radies senās pils nosaukums), izveidojusies dabiska zemesmēle un Raunas krastā esošais kalns slejas 24 m augstumā pār upi. Aizsardzības ziņā izdevīgā vieta jau sen piesaistījusi cilvēku uzmanību un, kā konstatēts arheoloģiskajos izrakumos, te ļaudis dzīvojuši jau 6. gs. pirms Kristus dzimšanas. Vēlāk kalna nogāzes vēl mākslīgi pastāvinātas un te uzcelta seno latgaļu koka pils. Plaši būvdarbi tur notikuši 12. gs. Pretēji daudzām citām senču pilīm, Satekla turpināja pastāvēt arī pēc Baltijas iekarošanas un pamesta ne agrāk kā 14. gs.

Pilskalam ir ļoti liela nozīme Latvijas arheoloģijas vēsturē, jo pateicoties 20. gs. divdesmitajos gados notikušajai polemikai jautājumā par noslēpumainās Beverīnas pils atrašanās vietu, te 1927. un 1930. gadā notika pirmie plašie arheoloģiskie pētījumi neatkarīgajā Latvijā. Toreiz tie izsauca milzīgu interesi sabiedrībā un 1927. gadā profesora Franča Baloža vadītos izrakumus apmeklēja Latvijas Republikas otrais prezidents Gustavs Zemgals un Izglītības ministrs Rainis.

Silabulu pēdakmens

Tanīsa kalns

Ciņu laikā pret saviem bijušajiem sabiedrotajiem, Rūsiņš, nodevīgas bultas ķerts, krita Satezeles pilī, mūsdienu Siguldas apkaimē. Par notikušo stāsta Livonijas Indriķa hronika:

“...Tikām Rūsiņš no pils augšas uzrunāja Cēsu mestru Bertoldu, ...savu draugu, tas ir biedru... (...draugum suum, id est consocium...)...; noņēmis no galvas bruņu cepuri, viņš izlicās no aizsargsienas... Te pēkšņi viņu ķēra galvā kāda stopnieka bulta; viņš nokrita un pēc tam nomira.”

Raunas pilsdrupās

Raunas pilsdrupas
1930. gadā

Latvija ir bagāta pilskalniem. Mūsu aplūkojamais novads uzskatāms par izņēmumu – to te faktiski nav. To visu atsver viens pats Tanīsa kalns, kuru pieņemts uzskatīt par pilskalnu etalonu. Varenības un skaistuma ziņā ar Tanīsu, bet tomēr paliekot tā ēnā, varbūt nedaudz spēj sacensties vienīgi Sārumu pilskalns Vaives krastā, kur kādreiz slējusies slavenā Autīne.

13. gs. sākumā šo teritoriju iekaroja vācu krustneši. Lielāko daļu ieguva Rīgas biskapi, vēlāk – arhibiskapi, bet Gaujai pieguļošās zemes – tagadējie Liepas un Priekuļu pagasti – nonāca Livonijas ordeņa īpašumā un tika piesaistīti Cēsu pilij.

Jau dažus gadu desmitus vēlāk Raunā sākās mūra pils celtniecība. Ļoti drīz tā kļuva par vienu no galvenajām arhibiskapa rezidencēm. Arhibiskapi te parasti dzīvoja ziemā – laikā no Miķeļiem līdz Sveču dienai.

Raunas pils^{***} sākumi meklējami 1262. gadā, kad pēc pirmā Rīgas arhibiskapa Alberta II Zauerbera (valdīja no 1253. – 1273. g.) rīkojuma sākās pils būvdarbi. Sākotnēji tā bija taisnstūra celtne (47x35 m), kuru veidoja trīs korpusi, bet pieeju no ziemeļu puses noslēdza siena. Lielī pārbūves darbi notika arhibiskapa Jaspera Lindes (valdīja no 1509. – 1524. g.) laikā. Pili ievērojami paplašināja. Viens no šajā laikā uzceltajiem torņiem ieguva arhibiskapa vārdu un saucās par “Garo Kasparu”. Pils lielajā svētku zālē bija uzgleznoti visu Rīgas bīskapu un arhibīskapu portreti ar nelielu epigrammu latīņu valodā katram no tiem.

Attiecības starp arhibīskapu un Livonijas ordeni bieži vien bija tik saspīlētas, ka abas naidīgās puses tās noskaidroja ar ieroču palīdzību. Pils postīšanu 1556. gadā uzsāka ordeņa karaspēks, bet Livonijas kara (1558 – 1583) laikā šo darbu aktīvi turpināja Maskavas cara Jāņa Briesmīgā karavīri. Pili, kura no 1582. gada piederēja Polijas – Lietuvas valstij, bet kopš 17. gs. sākuma – zviedriem, jaunie īpašnieki gan centās remontēt un uzturēt kārtībā. Tomēr 1657./58. gadā pils smagi cieta kārtējās poļu – zviedru – krievu savstarpējās cīņās un vairs netika atjaunota. 1683. gadā Zviedrijas karalis pavēlēja Raunas cietoksni svītrot no savas valsts nocietinājumu sarakstiem un iznīcināt pili visu, kas tur atgādina cietoksni. 17. gs. beigās Raunā noārdīja visus priekšpils torņus un saglabājās vienīgi

Raunas skats. 1930. gadi

pils galvenie korpusi. Jāatzīst, ka Raunas pilij nav veicies – tās pastāvēšanas laikā ienaidnieks to ieņēmis 9 reizes: divreiz ordeņbrāļi, vienreiz krievi, trīs reizes poļi un trīs reizes zviedri.

Raunas pili valdījušo vīru vidū īpaši jāizceļ jau minētie – pils dibinātājs Alberts II Zauerbērs; Jaspers Linde, kura mūža nogale sakrita ar reformāciju un ev. luterticības ieviešanu Baltijā; poļu - lietuviešu laiku stārstas Pēteris Veselovskis, no kura uzvārda izveidojies tagadējā Veselavas pagasta nosaukums; zviedru ģenerālis Svante Banners, kuram 1625. gadā Raunu dāvināja Zviedrijas karalis Gustavs II Ādolfs (Banneru dzimtas īpašumā Rauna palika līdz 1657. gadam).

Arhibīskapa dzīves vietā obligāti bija jābūt baznīcai. Pili bija kapela, bet Raunas pilsētiņas un apkārtnējo zemnieku garīgajai aprūpei bija nepieciešams atsevišķs dievnams. Tāpēc apmēram vienā laikā ar pili būvēta arī Raunas baznīca. Ap baznīcu un pili izveidojās neliela pilsētiņa. Viduslaikos tā esot bijusi diezgan liela un aizņēmusi teritoriju no Lorenčiem līdz Mukauskā, vietām, kuras atrodas apmēram 4 kilometru attālumā viena no otras. Rauna būtiski atšķiras no tradicionālajām viduslaiku pilsētām – tai apkārtnē nebija mūru. Ap pilsētnieku mājām bija sakņu dārzi, kas arī izskaidro pilsētiņas neparasti lielos izmērus.

Arī **Raunas baznīca***** esot celta Rīgas arhibīskapa Alberta II Zauerbēra laikā, 1262. gadā. Kopā ar Raunu tā pārdzīvojuši dažādus laikus, vairākkārt stipri postīta un vairākkārt pārbūvēta. Pēdējā pārbūve pazīstamā latviešu arhitekta Paula Kundziņa (1888 – 1983) vadībā notika 1930. gadu beigās. Apmeklētājus parasti ieinteresē cilnis “Ādams un Ieva” virs baznīcas rietumu portāla, kurš veidots 16. gs.

Raunas baznīca

Cilnis “Ādams un Ieva”

ORATIO DOMINICA
XL. Linguarum.

Hebraice, Syriace, Arabicæ, Ethiopice, Græcæ, Græcæ, hodiernæ, Latinæ, Italianæ, Gallicæ, Hispanicæ, Portugallicæ, Særdorum oppidanosarum, Særdorum, et cetera civitates habitantium, Germanicæ, Sævicæ, Danicæ, Anglicæ, Scoticæ, Anglo-Sæsonicæ, Cantabrigiæ, Frisicæ, Gothicæ, Islandicæ, Bæstovicæ, Geldricæ, Germanicæ, antiquæ, Islandicæ, Sclavonicæ, Polonicæ, Bohemicæ, Crainsicæ, Muscoviticæ, Dalmaticæ, Rhetorum, Lusitanicæ, Hungaricæ, Turcicæ, Lapponicæ, Ethionicæ, Lettonicæ, Prusicæ antiquæ.

Collata.

JOH. REUTER, Med. Doctor
& Ronneburgensium olim Pastor.

i. Caritatis. II. v. 10.
Hæc est in lingua Græcâ
Hæc est in lingua Latine.

ROSTOCHII,

Typis JOHANNIS KILII, Acad. Typogr.

ANNO M. DC. LXXV.

Jāņa Reitera publicētā
tēvreizū krājuma 40 valodās
titullapa. 1675. g.

Z K
SCHLOS
RONNEBURG

Kleina papirmanufaktūrā
ražotā papīra ūdenszīme

Raunā notika nedēļas
tirgi un gada tirgi trīs
reizes gadā. 19. gs. vidū
Rauna kļuva par vienu
no slavenākajiem māj-
rūpniecības centriem.
Īpaši pazīstami kļuva
Raunas audeži un pod-
nieki. Līdz pat mūsu
dienām kļīst nostāsti par
to, ka slavenie Piebalgas
audeži savu skaisto
darinājumu rakstus ir
nozaguši Raunā.

Raunas draudzē bija sešas katoļu kapelas, kuras bija celtas senajās pagānu kulta vietās. Mūsdienų rajona teritorijā atradās Austriņu kapela Mārsnēnos, Jaunraunas – Ignačkalnā, Veselavas – Miķeļkalnā, Pēterkalnā netālu no Rozes muižas Krieviņiem un pie Baižkalna Striķeļiem. Protams, ka no senajām kapelām nekas vairs nav saglabājies.

16. gs. sākumā Baltiju aptvēra Reformācijas kustība un arī Raunā ienāca luterticība. Tomēr vēl vairāk kā gadsimtu vietējo ļaužu apziņā divainā veidā savijās luteriskās un katoliskās tradīcijas.

Raunas reģiona ļaudīm nācās pārdzīvot arī smago vācu muižnieku varas jūgu, kurš īpaši neizturams kļuva 18. gadsimtā. Tā sekas – zemnieku dumpji. Īpaši plašus apmērus ieguva t.s. “galvasnaudas nemieri” 1784. gadā, kurus apspiest nācās karaspēka vienībām.

Vairāki šejienes luterāņu mācītāji bijuši savulaik diezgan populāras personas un atstājuši savas pēdas vēsturē. Viens no viņiem – Jānis Reiters (1632 – 1695) bijis mācītājs Raunas baznīcā no 1655. līdz 1666. gadam. Viņš bija pirmais, kurš sāka tulkot Biblii latviešu valodā. Viņa tulkojums nav saglabājies, jo gāja bojā 1672. gadā Rīgas ugunsgrēkā. Nostāšanās savu tautas brāļu pusē un zemnieku aizstāvēšana pret muižas varmācību noveda pie J. Reitera padzišanas no Raunas, bet mūža beigās viņš bija spiests aizvadīt tālu no dzimtenes – Ingrijā jeb Ingermanlandē (Somijā).

16. – 18. gs. kari pilsētiņu pilnīgi nopostīja un tagadējās Raunas apdzīvotās vietas sākumi meklējami 19. gs., kad pie Raunas muižas izveidojās jauns miestīņš. 19. gs. sākumā Rauna sāka veidoties par lauku rūpniecības centru. 1810. gadā Rīgas I gildes tirgotājs un bankieris E. Kleins uzcēla Raunā cukurfabriku, bet piecus gadus vēlāk viņš Baižkalnā dibināja papīra manufaktūru. Tās galvenais uzdevums bija papīra ražošana cukura iesaiņošanai. Cukuru pārdeva ne tikai Latvijā, bet izveda arī uz Prūsiju. 1821. gadā Baižkalna degvīna rūpniecā, kura arī piederēja Kleinam, sāka darboties pirmā tvaika mašīna Latvijā.

Kleina uzņēmumi, kuri bija tapuši Napoleona karu izraisīto satricinājumu apstākļos, miera dienām iestājoties, vairs nebija spējīgi konkurēt ar Rietumeiropas rūpniecības iestādēm. 1821. gadā E. Kleins bankrotēja, viņa īpašumus izpārdeva un tie, pa lielākai daļai, savu darbību izbeidza. Raunā turpmāk darbojās laukiem

raksturīgās rūpniecības iestādes – dzirnavas, kokzāģētava, vērptuve.

Reģionam ir ievērojama loma latviešu tautas garīgās kultūras vēsturē. 18. gs. tas kļuva par vienu no hernhūtisma (brāļu draudzes) darbības centriem. Vēlāk, 19. gs., šis apvidus, pateicoties brāļu draudžu mājniecības darbam, līdztekus Piebalgai bija izglītotāko Vidzemes novadu vidū. Nav uzskatāms par nejaušību tas, ka šis reģions devis izcilas personības latviešu garīgajā dzīvē.

Blakus Raunai esošajā Cimzas (jeb Cimzes) pusmūžā dienas gaismu pirmo reizi ieraudzīja Jānis Cimze (1814 – 1881) – pirmās latviešu profesionālo pedagogu mācību iestādes – Vidzemes skolotāju semināra dibinātājs (1839.) un pārzinis. Liels ir viņa devums arī latviešu muzikālās kultūras attīstībā, jo J. Cimze bija pirmais, kurš vāca un harmonizēja latviešu tautas dziesmas koru vajadzībām. Viņam bija visai nozīmīga loma pirmo vispārējo latviešu dziesmu svētku norisē (1873.). Raunā, iepretim baznīcai, dižā novadnieka piemiņai uzstādīts viņa krūstēls.

Raunas reģions var lepoties arī ar pirmo zināmo latviešu dzejnieci. Bormaņu Anna (1785 – ?) bija saistīta ar brāļu draudžu kustību un sacerēja garīgās dziesmas. Trīs no tām Jaunpiebalgas mācītājs Girgensons 1809. gadā iekļāva savā grāmatā “Kristīgas dziesmas Vidzemes baznīcā un mājās dziedamas”.

Raunas pusē, Lisēniešu Pekša mājās, dzīves ceļš sācies arī Pēterim Šmitam (1869 – 1938) – sinologam un austrumu valodu speciālistam. Latvijā viņš galvenokārt pazīstams kā latviešu folkloras, īpaši pasaku, pētnieks.

Raunas Paurnieši ir dzimtene latviešu komponistam Emilim Melngailim (1874 – 1954).

Liepa iegājusi Latvijas kultūras vēsturē ar Kalāču mājām. **Kalāči**^{***} – dzejnieka Eduarda Veidenbauma (1867 – 1892) dzīves un darba vieta. Pateicoties padomju okupācijas laiku propagandai, daudzi viņu vēl tagad uzskata par revolūcijas sludinātāju. Patiesībā E. Veidenbauma spalvai pieder ne tikai revolucionārā, bet arī filozofiskā, sadzīves un pat reliģiskā dzeja.

Piemineklis Jānim Cimzem Raunas centrā

“Kalāčos”

Dzejnieka klētīņa "Kalāčos"

Eduarda Veidenbauma kapa
piemineklis Liepas kapos

132

"Auduļi" – rakstnieka Pāvila
Roziša bērnības mājas

Mājā šobrīd ierīkots E. Veidenbauma memoriālais muzejs (darbojas kopš 1959. gada), bet blakus esošajā bijušās kūts vietā uzceltajā izstāžu zālē apmeklētāji var iepazīties ar visdažādākā rakstura izstādēm. Kalāču dārzā ir E. Veidenbauma piemineklis, kura autors ir Laimonis Blumbergs. 1955. gadā izgatavotais piemineklis uzstādīts muzeja dārzā 1961. gadā. Dzejnieks atdusas Liepas kapos, kur viņam no Daugavas Staburaga klints izkalts skaists **kapa piemineklis****.

Tā autore – Inta Kamara, piemineklis celts 1967. gadā. Tikai dažus kilometrus no "Kalāčiem" ir "**Auduļi**"*. Tās ir rakstnieka Pāvila Roziša (1889 – 1937) bērnības mājas, bet pats viņš dzimis Liepas pagasta "Purpilpos". Savukārt tur, kur E. Treimaņa-Zvārguļa vārdiem runājot, "Rauna ar Gauju tiekas", – Raunas kreisajā krastā pie tās ietekas Gaujā, atrodas "**Leukādijas**"* – dzejnieka Eduarda Treimaņa-Zvārguļa (1866 – 1950) 20. gs. sākumā celtā māja, kurā viņš nodzīvoja lielāko mūža daļu. Pazīstams 19./20. gs. mijā kā sadzīves dzejnieks un kupletists, viņš, 1905. gada revolūcijas ietekmēts, iekļāvās arī politikā. 1907. gadā viņš kļuva par Krievijas 2. Valsts domes deputātu (šajā svarīgajā amatā, sakarā ar 2. Domes padzišanu, gan sabija tikai 72 dienas). 1910. – 1911. gadā izcieta 6 mēnešu cietumsodu Cēsu cietumā par E. Veidenbauma marksistiskās ievirzes darbu "Gabals iz tautsaimniecības" publikāciju. Vēlāk Zvārguļa loma un ietekme mazinājās un mūsdienās viņu zina ne pārāk labi. Dzejnieks apglabāts savas mājas dārzā.

1919. gada vasarā risinājās viens no galvenajiem notikumiem Latvijas brīvības cīņu laikā – Cēsu kaujas. Parasti mūsu uztverē tās saistās ar Cēsīm, tomēr patiesībā kaujas lauks bija daudz plašāks un ne velti mūsu kaimiņi igauņi, kuru bruņotajiem spēkiem bija ļoti nozīmīga, patiesībā – izšķiroša loma šo cīņu gaitā, tās pazist kā Cēsu – Raunas kaujas. Par tām atgādina pieminekļi un karavīru kapi.

Brīvības piemineklis un Varoņu aleja***

Raunā. "Koklētāja" – tā tautā vienkāršoti sauc pieminekli, kas veltīts pirmā pasaules karā un Latvijas brīvības cīņās kritušo Raunas draudzes locekļu piemiņai. Pieminekli, kura devīze "Tautu izglāba dziesmu gars!" cēla 1932./33. gadā. Tā autors – izcilais latviešu tēlnieks Kārlis Zemdega. Piemineklis celts no vietējā granīta. No tāienes tas atgādina ne kokli, bet durkļa

asmeni. Uzraksts uz pieminekļa – Latvijas nacionālās himnas pirmā rinda – “Dievs, svēti Latviju!”. Piemineklis atklāts 1933. gada 20. jūlijā. Padomju okupācijas laikā iznīcinātais uzraksts tagad atjaunots.

Piemineklis sākotnēji bija novietots uz plašas trispkāpju terases. Tā daļēji gājusi bojā sakarā ar ceļa izbūvi no Raunas Vidzemes šosejas virzienā. Aiz pieminekļa šalc ozolu aleja, kura atgādina par cīņās kritušajiem. Tā atgādina karavīru ierindu. Ozolus pils aizsarggrāvja malā iestādīja 1932. gadā un zem katra no tiem ieguldīta pudele, kurā ielikta zīmite ar kāda kaujās kritušā Raunas draudzes locekļa vārdu, uzvārdu un citiem datiem.

Cēsu kauju galvenais smagumpunkts bija Liepas apvidū. Cīņas iznākumu faktiski izšķīra tas, vai vācu landesvēram izdosies noturēt ieņemto Liepas kalnu, vai arī to ieņems latviešu un igauņu apvienotie spēki.

Atbrīvošanas piemineklis** Liepā (celtniecība sākta 1929. gadā, atklāts 1935. gadā) celts Latvijas brīvības cīņās kritušo latviešu un igauņu karavīru piemiņai. Pieminekļa autors – Augusts Julla.

Pieminekli, kurš kalts šūnakmenī, atveidots zemnieks, uzlicis kreiso roku arklam, bet labajā, augšup vērstajā rokā ir zobens. Uz pieminekļa uzraksti latviešu un igauņu karavīru piemiņai: “1919. 22. VI LATVIET, TEV TĒVZEMES BRĪVĪBU VAROŅI SNIEDZA KĀ BALVU, KAD ŠAI VIETAI TUVOJIES TU, ZEMU LIEC SAVU GALVU” un “IGAUNI! PIEMIŅA JUMS: TALKĀ NĀCĀT MUMS”. Šo tekstu autors ir Eduards Treimanis-Zvārgulis.

Latvijas likteņi 20. gadsimtā bijuši ļoti sāpīgi un pārbagāti daudziem sarežģījumiem. To pierāda arī Liepas pagasta Atbrīvošanas pieminekļa autora mūžs.

Augusts Julla (1872 – 1958) dzimis un lielāko mūža daļu nodzīvojis Liepas pagasta Jullās. Mākslinieks – autodidakts. 1922. gadā dibinājis Cēsu arodskolu, bijis tās pirmais direktors. Vācis latviešu tautas lietišķās mākslas paraugus; pats kļuvis pazīstams kā keramiķis un tēlnieks. 1949. gadā krievu padomju okupācijas vara, baidoties no 76 gadus vecā mākslinieka, latviešu patriota, viņu izsūtīja uz Sibīriju. Pēc atgriešanās Latvijā 1956. gadā, dzimtajās mājās viņam apmeties neļāva, tur esošie mākslas darbi un darba rīki bija izpostīti un izvazāti. Miris Raunas pagasta Mūros 1958. gadā.

Brīvības cīņās kritušos karavīrus bieži vien aizveda apbedīt uz viņu dzimtajām vietām, tomēr daļu apglabāja

Piemineklis Latvijas brīvības cīņās kritušajiem Raunā

Atbrīvošanas piemineklis Liepā

Piemineklis cīņās pret
landesvēru kritušajiem
Jaunraunas kapsētā

Piemineklis Latvijas
atbrīvošanas cīņās
kritušajiem Igaunijas
karavīriem
Veselavas kapsētā

uz vietas. Cēsu kauju dalībnieku, Latvijas armijas 2. (vēlāk 5.) Cēsu kājnieku pulka karavīru, brāļu kapi ir Jaunraunas kapsētā, bet Veselavas kapos atrodas mūža miera vieta kritušajiem igauņiem.

Jaunraunas kapsētā* apglabāti 6 cīņās pret landesvēru kritušie Latvijas karavīri. Piemineklim līdzekļus savāca toreizējā Jaunraunas pagasta sabiedrība, bet tā autors ir Rīgas akmeņkalis Teicis. Piemineklis ir no granīta, stilizēta ozola stumbra veidā, kura strupi nocirsto virsotni vainago pietēstus ozola zarus imitējošs krusts. Pieminekļa stumbrā ieslipēta plāksne ar tekstu: "PAR LATVIJAS NEATKARĪBU KRITUŠIEM 1919. G. 22. VI V CĒSU KĀJNIEKU PULKA KAREIVIEM JAUNRAUNAS PAGASTS". Pieminekli atklāja 1924. gada 24. augustā.

Pie Veselavas krita 16 igauņu karavīri, bet četrus no tiem aizveda uz Igauniju. **Pieminekļa** celšana **Veselavas kapsētā**** notika pēc vietējo zemnieku iniciatīvas. Pagasta sabiedrība saziedoja Ls 500. Pieminekļa meta autors bija Veselavas pagasta Ķikuru māju saimnieks K. Biernis, bet to betonā veidoja amatnieks D. Gruzde, bet granīta plāksni izkala Cēsu akmeņkalis A. Sproģis. Plāksnē teksts: "LATVIJAS ATBRĪVOŠANAS CĪŅĀS KRITUŠIEM IGAUNIJAS KARAVĪRIEM 1919. GADĀ Veselavas pagasta sabiedrība". Obeliska apakšējā daļā betonā iegravēts teksts: "KĀPĀT UZ SĀRTA, NESĀT BRĪVĪBU". Pieminekli atklāja 1923. gada 5. augustā. Tā atklāšanā piedalījās Latvijas Republikas pirmais prezidents Jānis Čakste un Igaunijas sūtnis Latvijā Jūlijs Seljamā. Tas ir pirmais piemineklis Cēsu kauju atcerei. Padomju okupācijas laikā pieminekli neiznīcināja un tā atjaunošana 1990. gadu sākumā aprobežojās ar izdzisušo burtu iekrāsošanu un kapa vietas sakopšanu.

1959. gadā Raunā viesojās Padomju Savienības Komunistiskās Partijas un PSRS līderis Nikita Hruščovs un toreizējās Vācijas Demokrātiskās Republikas līderis Valters Ulbrichts. Šie notikumi, saistīti ar labāko govju pārdzišanu no visām rajona fermām uz Raunu un Priekuļiem un ielas virzienā vērsto sienu un jumtu krāsošanu, aizmugures fasādes atstājot nekrāsotas, vēl tagad ir dzīvi vecākās paaudzes ļaužu atmiņās.

Muižas un krogi

Šajā novadā bijusi vesela virkne muižu. Tomēr te nav tik slavenu celtnu kā Rundāles vai Mežotnes pils, Siguldas vai Stāmerienes muižas. Lielākā daļa Raunas reģiona muižu celtas 19. gs. sākumā klasicisma stilā, bet vēlāk celtajās stipri jūtamas eklektisma iezīmes. Ne visas ir saglabājušās līdz mūsu dienām. Diemžēl arī esošās bieži vien ir bez saimnieka, vai arī to īpašnieku materiālā rocība ir tik šaura, ka viņiem nav iespējams uzturēt ēkas pienācīgā kārtībā. Tādēļ diezgan vai tās patiks parastam tūristam un to apmeklēšanu drīzāk iesakām ļaudīm, kuru intereses saistās ar muižu vēstures un arhitektūras pētniecību.

Viena no skaistākajām un pieejamākajām vēl esošo vidū ir **Jaunraunas muiža**^{*}, kura atrodas Cēsu–Raunas ceļa malā. Muižā 20. gs. astoņdesmitajos gados sāktā restaurācija diemžēl palikusi pusratā, tādēļ 19. gs. sākumā klasicisma stilā celtā muižas kungu māja ir avārijas stāvoklī. Savulaik Jaunraunas muižas īpašnieki – baronu Panderu dzimta bija iecienīta vietējo zemnieku vidū, jo neizvairījās no saskarsmes ar vienkāršiem ļaudīm, kā arī sniedza palīdzību pagasta sabiedrībai ar dažādiem dāvinājumiem. Panderi jau 19. gs. sešdesmitajos gados pārdeva zemniekiem muižas mājas, bet Jaunraunas kapsēta atrodas viņu dāvinātajā zemē.

Raunas pievārtē labi saglabājusies **Baižkalna muiža**^{**}, kā arī **Marijkalna**^{*} un **Cimzas pusmuižas**. Bez pēdējās neiztiek neviens sevi cienoša grāmata par Latvijas arhitektūras vēsturi, jo te atrodas slavenā klasicisma stilā celtā mūra **Cimzas muižas magazīna**^{**}.

Interesants ir arī **Veselavas muižas**^{**} komplekss, kurš saglabājies gandrīz visā pilnībā. Muižas eklektiskā kungu māja celta 19. gs. 40. gados. Tā atgādina U burtu un atrodas uz savdabīga ovāla salas veida zemes gabala, ko no visām pusēm ieslēdz mūsdienās faktiski izsusējis grāvis, tā imitējot viduslaiku nocietinātās pils. Pāri grāvim uz muižu ved divi mūra tilti. Veselavas Kampenhauzeniem zemnieku vidū nebija laba slava – muižas īpašnieki ļoti bargi izturējās pret saviem ļaudīm. 1841. gadā te norisinājās plaši zemnieku nemieri. Pierādījums saspīlētajām attiecībām ir arī māju pārdošanas gaita šajā muižā. Pirmās zemnieku mājas muižnieks pārdeva tikai 20. gs. sākumā.

Jaunraunas muiža

Cimzas muižas magazīna

Veselavas muiža

Liepas muiža

Skangaļu muiža

Rozes muižā –
maizes ceptuve "Rozes"

Jānamuiža

Tāpat ļoti interesants ir **Liepas muižas*** komplekss. Tā savā mūžā bieži mainījusi īpašniekus. Diemžēl mūsdienās tai nav saimnieka un muižā ieejot, pretī uzvēdi pamestības un lēnas bojā ejas gaisotne.

Maz kas palicis pāri no senās **Rozes muižas**, tomēr tā ieguvusi otro elpu. Kādreiz sabrukušajā muižas iesala kaltē pie bijušajām dzirnavām atsākusies jauna dzīve, jo te ierikota nu jau visā Vidzemē slavenā **maizes ceptuve "Rozes"****, kur ražo garšīgo Raunas maizi.

Spilgts atdzimšanas paraugs ir **Skangaļu muiža****. Līdz pat otrajam pasaules karam tā piederēja Knirimu dzimtai. Viena no Skangaļu Knirimu jaunkundzēm ieprecējās zviedru aristokrātu Palmju dzimtā. Pasaules slavu ieguva viņas dēls Ūlofs Palme (1927 – 1986), Zviedrijas premjerministrs no 1969. līdz 1976. gadam un no 1982. gada līdz savai nāvei. Latvijai atgūstot neatkarību, Palmes atguva Skangaļus. 1994. gadā viņi muižu atdāvināja Pestišanas armijai, kura atjaunoja padomju okupācijas armijas nosaimniekotās ēkas un tur ierīkoja skolu rūpju bērniem. Skola iesvētīta un savu darbību uzsākusi 1997. gadā.

Savukārt traģisks stāvoklis ir Priekuļu pagastā esošajā **Veismaņu muižā***. No kungu mājas palikušas nožēlojamas atliekas, bet kādreizējās muižas saimniecības ēkas tikai relatīvi uzskatāmas par labākā stāvoklī esošām. Muiža nonākusi kādreizejo īpašnieku mantinieku rokās, kuru mērķis ir tās atjaunošana. Tomēr tas prasīs lielus līdzekļus. Kas iznāks – to rādīs laiks.

Labāk paveicies **Jānamuižai***. Noslēpusies aiz tagadējās lauksaimniecības skolas jaunās ēkas, tā lielā mērā saglabājusi savu sākotnējo izskatu. 20. gs. sākumā

muiža piederēja tirgotājam Andrejam Kampem, kura lielāko ziedojumu latviešu tautas labā ir redzējis katrs, kurš ieskatījies vienīgajā fotoattēlā, kurš saglabājies no 1918. gada 18. novembra. Nacionālā teātra zāles izrotāšanai, sakarā ar Latvijas Republikas pasludināšanu, nepieciešamos naudas līdzekļus deva tieši viņš. Tas maksāja ļoti dārgi – 1919. gadā, pēc komunistiskās P. Stučkas valdības tribunāla sprieduma, A. Kampi nošāva kā darba tautas ienaidnieku... .

Kādreiz ļoti nozīmīgie krogi, kuri bija svarīgi gan kā ceļotāju naktsmitnes, gan sabiedriskas pulcēšanās vietas, tagad reti kur saglabājušies. Pazīstamākais mūsu reģionā laikam gan ir **Bērzukrogs*** Vidzemes šosejas un Cēsu – Madonas ceļa krustojumā. Varbūt šodien tas ne tik ievērojams ar savu arhitektūru, bet kļuvis slavens visā Latvijā kā ar valsts lauksaimniecības politiku neapmierināto Vidzemes zemnieku pulcēšanās un protestu vieta. Galvenie nemieru organizatori Vidzemē ir vietējie zemnieki Andis Kāposts un Andris Actiņš.

Ceļa otrā pusē saglabājusies vecā **Veselavas zirgu pasta stacija****. Tā darbojās vēl 19. gs. otrajā pusē, kad tās darbību izbeidza daudz modernāku sakaru līdzekļu ieviešana.

Daba

Cauri Vidzemei plūstošā Gauja ir viena no īpatnējākām Latvijas upēm. Vispirms – tā ir Latvijas lielākā upe, kas visā garumā plūst mūsu valsts robežās. Otrkārt – to pamatoti atzīst par straujāko un viltīgāko no lielajām Latvijas upēm. Lielā mērā šo slavu tai nodrošina Gaujas pietekas. Mūsu aplūkojamā reģionā tās visas tek no Vidzemes centrālās augstienes, tās bagātas ar avotiem un ir visai straujas. Kādreiz pieteku straumju spēks grieza daudzu ūdens dzirnavu ratus, bet tagad tas jau pagātnē.

Rauna** ir viena no visašākajām un lielākajām Gaujas pietekām. Tā sākas pie Raunas un Dzērbenes pagasta robežas esošajā Raunas ezerā, kurš atrodas nedaudz augstāk par 200 m virs jūras līmeņa. Raunas garums ir tikai nepilni 50 km. Tāpat kā vairums šā novada straumju, tā pa lielākai daļai tek dziļā lejā. Ne jau velti tieši pār Raunu apmēram 1 km augšpus tās

Bērzukrogs

Veselavas zirgu pasta stacijas ēkas

*Raunas upe
pie Raupēnu tilta*

*Dzelzceļa tilts pār
Raunas upi*

ietekas Gaujā Rīgas–Valkas dzelzceļa līnijā uzbūvēts **Raunas tilts****, kas ir augstāka šāda veida būve Baltijas valstu dzelzceļos. Tikai vietumis, un arī tad galvenokārt lejtecē, upes krasti ir daudz maz lēzeni.

Vēl interesantāks apmeklētājiem var būt **Raunis***** jeb Raunītis. Upīte tek dziļā ielejā un tajā nokļūst tikai tie, kuriem nav slinkums uzvilkt ūdenszābakus, vai arī, kuriem auksts ūdens un asi oļi zem basajām kājām šķiet Dieva dāvana. Ceļa grūtības pa upes gultni atalgo neaizmirstamie un Latvijai diezgan neparastie mežoniņas un cilvēku darbības maz skartas dabas skati.

Raunas un tās pieteku krastos, brīdi pa brīdim, slejas smilšakmens klintis. Vienuviet tās ir sarkanas, citu vietu baltas, bet visur tās atgādina par mūsu zemes seno pagātni. Vietām (īpaši Ārupītes un Dzirnupītes krastos) sastopami arī saldūdens kaļķi un šūnakmeņi.

Tomēr visiespaidīgākais šāda veida dabas objekts ir Raunas krastos esošais **Raunas Staburags*****. Kopš Daugavas Staburaga bojā ejas Pļaviņu HES ūdenskrātuvē, tas ir lielākais avotkaļķu daiļrades spēju varenības apliecinātājs Baltijā.

Raunas Staburags

Tiesa, avotkaļķus varam ieraudzīt arī citur. Viena no šīm vietām atrodas Priekuļu pagastā pašā Cēsu pievārtē **Libānu – Jaunzemju gravā****. Te redzama viena no lielākajām saldūdens kaļķu atradnēm Latvijā. Ja jau esam te nonākuši, vērts paiet uz priekšu austrumu virzienā, jo tālāk izvēršas **Kazu grava**** – interesanta ieleja vairāku kilometru garumā ar visai stāviem krastiem. Gravas platums ir līdz puskilometram, bet vietām tās dziļums tuvojas 100 metriem.

Ne mazāk interesanta ir otra Raunas pieteka – **Vaive****. Tāpat kā Rauna un Raunis, arī Vaive ir strauja un kādreiz griezusi vairāku dzirnavu ūdensratus. Joprojām saglabājušās **Vaives dzirnavas**** netālu no Priekuļiem, tomēr ar izpostītu dambi, kuru pārrāva plūdi 1998. gadā.

Raunas un tās pieteku apmeklējums atstās neaizmirstamu iespaidu. Grūti pieejamo gravu dēļ tie izveidojušies dabiski rezervāti, kur cilvēku darbības pēdas vēl visai maz jūtamas.

Liepā, tieši aiz Atbrīvošanas pieminekļa, atrodas padziļa ieleja, kurā noslēpusies **Liepas elite****. Šis interesantais smilšakmens veidojums jau sen piesaistījis ļaužu uzmanību: “Divpadsmit verstes no Cēsīm ir Liepu=krogs. Kādu pusversti atstatu no kroga uziesi vecu alu. Sieviešiem reti vien gadās savu dzimteni atstāt, bet vīriešu varbūt maz būs vien visā Vidzemē, kas šo alu kādreiz ne būtu apmeklējuši. Šo alu ļaudis jau no senlaikiem par “velna cepli” iesaukuši. Vella ceplis ilgi vairs nestāvēs, bet drīz sakritis. Virszeme jau vairs nau tik stipra, zeme nobirst. Bērnu bērni par šo vella cepli var būt pat nezinās...”. (Laikraksts “Mājas Viesis” 1864. g. 13. janvāri).

Tas, kurš tagad pabūs Ellites apkaimē, ātri secinās, ka rakstītājs nav pārāk kļūdījies. Daļa alas jau sen nobrukusi. Maz kas vairs palicis no vecās godības, tomēr arī tagad tā var saistīt mūsu ievēribu. Tiesa, var strīdēties par to, vai būtu pareizi atrunāt jaunavas no Liepas Ellites apmeklēšanas, jo, kā sena patiesība vēsta, tad nelaimīga un tautu aizmirsta jaunuve, kas Ellites avotā mazgājusēs, ātri vien pie vīra tikt varot...

Libānu – Jaunzemju gravā

Lielā Ellite

*Raunas
pagasta padomes ēka*

Mārsnēnu pagasta padome

Rauna joprojām piesaista ar savu burvīgo lauku mazpilsētiņas atmosfēru. Šobrīd tā turpina attīstīties kā tirdzniecības centrs. Šejienu veikaliņi un dažādas apkalpojošas iestādes dod darbu aizvien lielākam cilvēku skaitam. Vairāki gateri un kokzāģētavas darbojas Raunas pievārtē Cimzā. Raunas pagastā darbojas keramikas ceplis, kura produkciju var aizvest sev līdzī tūristi. Savukārt kādreizējais lieluzņēmums "Raunas lauktehnika" gatavo dekoratīvus metāla izstrādājumus dārzam un mājai.

Pēdējā laikā aizvien vairāk tiek domāts par tūristu piesaistišanu. Lauksaimnieciskās darbības intensitātes mazināšanās ļauj plašāk izmantot novadu bagātības rekreācijas vajadzībām. Pamazām veidojas lauku tūrisma infrastruktūra, rodas uzņēmīgi lauku ļaudis, kuri savās mājās sāk iekārtot tūristu naktsmitnes.

Rauna ir nozīmīgs kultūras centrs. Te darbojas vidusskola, kultūras nams, vairāki pašdarbības kolektīvi.

Liepa pirmām kārtām pazīstama ar apdares materiālu rūpnīcu "Lode". Te produkcijas izgatavošanai lieto augstvērtīgu Gaujas krastu mālu, kuram līdzvērtīgu Eiropā neatrast. Rūpnīca pierādījusi tiesības uz pastāvēšanu, spējot pārkārtoties straujajos pārmaiņu laikos, un, no kādreizējās dreņu cauruļu rūpnīcas, pārtapusi skaistu apdares ķieģeļu, fližu un dakstiņu ražotājā. Rūpnīcas produkciju patērē ne tikai Latvijā, bet arī plaši eksportē. No citām ražotnēm var minēt kokzāģētavu. Liepas pagasta saimnieciskajai dzīvei savu zīmogu uzspiež Cēsu–Valmieras šoseja un Rīgas–Valkas dzelzceļa līnija. Daļa iedzīvotāju meklē darbu ārpus pagasta, galvenokārt Cēsis. Liepa patlaban nedaudz aizkavējusies tūrisma infrastruktūras veidošanas ziņā (ja neskaita Ed. Veidenbauma muzeju "Kalāčos"), tomēr attīstības iespējas te ir neapšaubāmas.

Mārsnēniem novēlēts liktenis pazust lielāko kaimiņu Raunas un Liepas ēnā.

Gandrīz vienīgās saimnieciskās aktivitātes vērojamas pagasta centrā, kur darbojas pāris veikali. Sabiedrisko un kultūras dzīvi uztur tautas nams, bibliotēka, pamatskola. Ļoti dzīva ir mārsnēniešu, īpaši skolēnu, aktīvā piedalīšanās pašdarbībā, pie tam – ne tikai sava pagasta vai Cēsu rajona robežās.

Veselavas dzīves ritmu lielā mērā nosaka pagastam cauri ejošā Vidzemes šoseja, kā arī Cēsu–Madonas ceļš. Veselavieši vienmēr iesaistīti dažādās sabiedriski politiskās aktivitātēs. Tā tas bija 1841./42. gada zemnieku nemieros, 1905. gada revolūcijas laikā un arī pēdējo gadu zemnieku protestos pret Latvijas valdības lauksaimniecības politiku. Mūsdienā saimnieciskā un, kā jau minēts, arī sabiedriskā dzīve saistās ar minēto ceļu krustojumu – te izvietojušās tirgotavas, ir degvielas uzpildes stacija. Vidzemes šosejas un Cēsu–Madonas ceļa krustojuma malā iestādītā bērzu birzīte ir kā sava veida apliecinājums latviešu zemnieku spītam – mēs esam, mēs būsīm un mēs paliksim.

Patiesībā nupat minētie Dr. Kārļa Ulmaņa vārdi lasāmi uz Birutas Grisles veidotā akmens Vadoņa birzē Priekuļos.

Kārļa Ulmaņa piemiņas akmens Priekuļos

Skats no Bridegu kalna

*Baltijas mašīnu
izmēģināšanas stacijā
1922. gadā*

Kārļa Ulmaņa pieminēšana Priekuļos nav nejaušība: 1917. gada beigās un 1918. gada sākumā viņš, toreiz vēl ne politiķis, bet atzīts agronoms un lauksaimniecības speciālists, dzīvoja šeit. Pie viņa kādreizējās dzīves vietas 1990. gados uzstādīts piemiņas akmens.

Šo pagastu mūsu dienās var uzskatīt par sava veida Cēsu priekšpilsētu, tomēr tam ir sava, tikai Priekuļiem raksturīga seja, un ar citām vietām to nesajaukt. Kur citur bijusi MIS, kas spējusi piesaistīt sabiedrības ievēribu vai veselu gadsimtu? Tāda ir vienīgi Baltijas Mašīnu izmēģinājumu stacija, kuras uzdevums, kopš dibināšanas brīža 1911. gadā, bijis dot savu slēdzienu par pašu zemē un ārzemēs ražotās lauksaimniecības tehnikas pielietojamības iespēju Latvijas laukos. Kaut agrākais nosaukums zudis, tomēr vēl tagad ik gadus latviešu zemnieki dodas uz Priekuļiem, lai iepazītu jaunumus, kurus varētu izmantot savās saimniecībās.

Priekuļu Selekcijas un izmēģinājumu stacijas galvenais uzdevums ir jaunu labības un kartupeļu šķirņu izveide. Tomēr pat vislabākais sēklas materiāls maz ko dos, ja nebūs cilvēku, kuri to spēs izmantot savā darbā. Tādēļ Priekuļos atrodas pat veselas divas skolas nākošo lauksaimnieku sagatavošanai – Valsts Priekuļu lauksaimniecības tehnikums (dibināts 1911. gadā) pagasta centrā un lauksaimniecības skola Jāņamuižā (dibināta 1944. gadā).

*Priekuļu lauksaimniecības
skola. 1920. gadi*

Raunas pagastā

Naktsmitnes Raunas, Liepas, Veselavas un Priekuļu pagastos

Lauku mājas

12.	"Lubūži" , Raunas pagasts	Talr. 4100354		
27.	"Vējaines" , Veselavas pagasts	4192235		
32.	"Saulītes" , Veselavas pagasts	9459841 9114581		
37.	"Sillakas" , Liepas pagasts	9188367		
42.	"Ķingas" , Priekuļu pagasts	4121990		
45.	"Krūmiņi" , Liepas pagasts	4195429 9148467		

Viesnīcas, viesu mājas, jauniešu viesnīcas

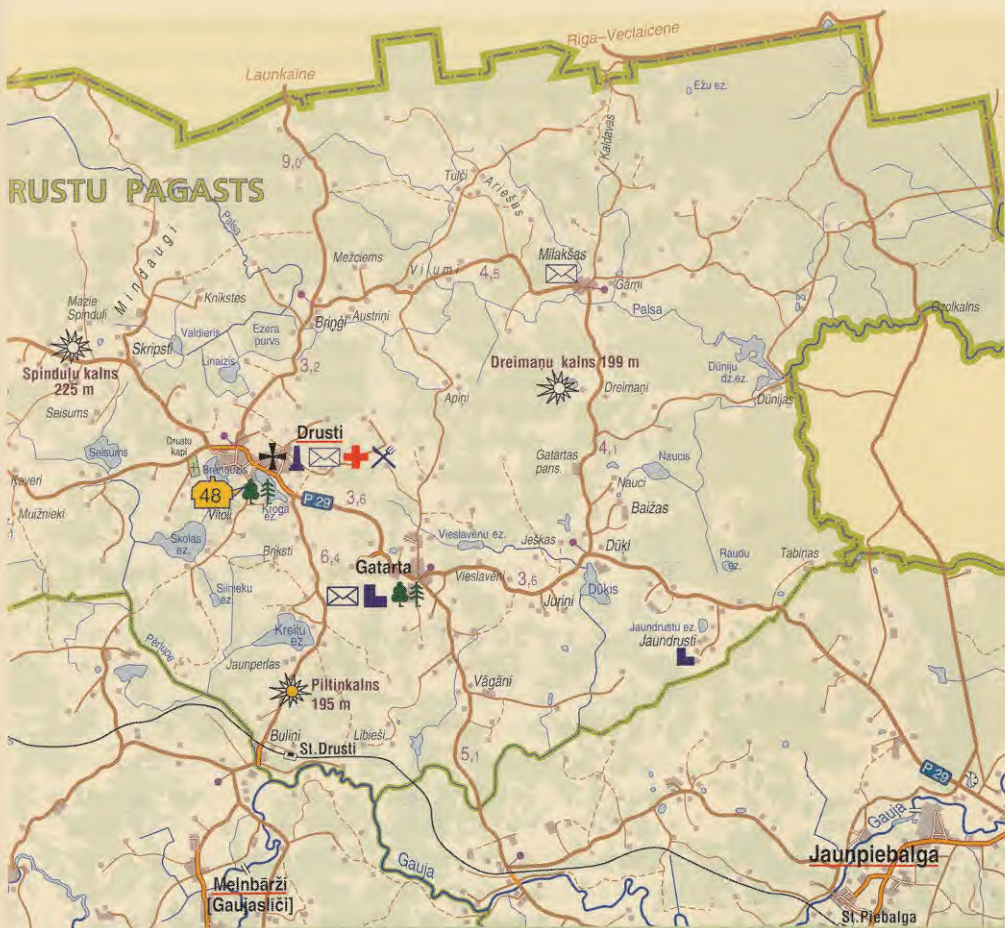
34.	"Jana - L" , Raunas pagasts	4177156 9135107		
38.	"Priekuļi" , Priekuļi, Dārza iela 12	4130457		
53.	Veselavas internāts , Veselavas pagasts	4192270 9466997		

Atpūtas bāzes

41.	"Vidstieņi" , Priekuļu pagasts	4154245		
-----	--	---------	---	---

Piebalgas vārti

PIEBALGAS VĀRTI

*Dzērbenes,
Taurenas,
Drustu pagasti*

VECPIEBALGA
PAGASTS

Greiveri

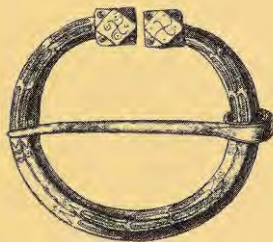
Cēsu rajonu apmeklējošos tūristus ļoti bieži interesē tā austrumu malā esošā Piebalga. Tā vienmēr saistījusi ļaudis ar spējo kultūras un saimniecības uzbangojumu 19. gs. un visā Latvijā slavu guvušajiem Piebalgas prātiem. Piebalgas diženuma žilbinātais ceļotājs trauc tās virzienā un pat nepamana, ka ceļā ir ne mazāk interesantas vietas un lietas.

Tauresnes, Dzērbenes un Drustu pagastiem liktenis lēmis dzīvot it kā Piebalgas slavas paēnā. Tomēr strikti nodalīt Piebalgas likteņus no nupat minētajiem pagastiem pagrūti. Negribas piekrist, ka Vidzemes godība sākas un beidzas ar Piebalgu.

Tāpat kā pārējā Vidzeme, tai skaitā arī tagadējais Cēsu rajons bijis apdzīvots jau daudzus gadu tūkstošus pirms Kristus. Mēs maz ko zinām par senākajiem šā novada iedzīvotājiem, tomēr pilnīgi skaidrs, ka jau 2. gadu tūkstoši pirms Kristus šeit uz dzīvi apmetās somugru ciltis. Ap Kristus dzimšanas laiku aplūkojamā reģiona teritorijā sākuši veidoties somugriem raksturīgie apbedījumi – akmeņu krāvumu kapi. Tādi bijuši pie Jauntēvēniem un Skripstiem (Drustu pag.), Lejasli biešiem un Zaļkalniem (Tauresnes pag.). Vēlāk, ap 6. – 7. gs., Vidzemes centrālajā daļā ienāca baltu ciltis, kuras daļēji izspieda, bet daļēji asimilēja somugrus. Par jaunienācēju klātbūtni liecina viņu apbedījumi – lidzenie kapulauki – kuri iekārtoti gan jaunās vietās (Kalnaelku senkapi Dzērbenē vai Neķena senkapi Taurenē), gan arī bijušajās Baltijas somu kapu vietās, kā tas bijis Skripstos. Vairumā gadījumu senie kapulauki iekārtoti pat vēl mūsu dienās visai romantiskās vietās, kuras, tiesa, reizēm mēdz būt grūti pieejamas. Tomēr tūristam, ja neskaita jaukus dabas skatus, tur gan neko citu tagad ieraudzīt neizdosies.

Pirmā gadu tūkstoša beigās Vidzemē veidojās visai interesants apmetņu tips – ezerpilis. Šobrīd ne tikai Latvijā, bet arī ārpus tās vispazīstamākā ir Āraišos rūpīgi izpētītā un tagad rekonstruētā ezermitne. Šāda veida ezermitņu esamība konstatēta arī Drustu pagasta **Dūķu*** un **Auļukalna ezerā***, bet plašāki pētījumi tur nav notikuši. Izteiktas domas par ezermitnes iespējamo atrašanos arī Dzērbenes muižas ezerā.

Ap 10. gs. pēc Kristus sākas intensīva koka piļu celtniecība. Par to esamību vairs liecina tikai senie pilskalni. Izrakumi šīs puses pilskalnus faktiski nav notikuši, tāpēc mums atliek tos tikai uzskaitīt. Drustu

Pakavsakta. 9. - 10. gs.
Skripstu senkapi

pagastā tādu nav, ja neskaita varbūtējo pilsvietu **Piltiņkalnā*** pie Vecperlu mājām, tāpēc jādomā, ka nocietināto vietu lomu šeit pildīja ezerpilis. **Bānūžu*** un **Brediķu*** (Lejastupu) pilskalni meklējami Taurenas pagastā. Vairāk pilskalnu ir Dzērbenē – **Augstais kalns**** netālu no Dzērbenes muižas, **Ķetu pilskalns*** un **Pavēņu pilskalns***.

Augstais kalns Dzērbenē.
1930. gadi

Sava veida atgādinājums par laiku pirms kristietības ieviešanas ir senās svētvietas. Visvairāk to apzināts Taurenas pusē – te ir **Bānūžu svētavots****; **Jāņkalnu*** un **Pekas kulta vieta**. Reizēm liecība par šādām vietām ir tur atrodamie kulta akmeņi vai pat elku tēli. Pēdējie bijuši sastopami tagadējā Drustu pagasta teritorijā, tomēr šobrīd tur tos aplūkot nevar. **Kalnaviļumu elka tēls*** šobrīd atrodas Cēsu Meža kapos, kur tas uzstādīts uz pēdējās Kalnaviļumu saimnieces kapa kā pieminēklis, bet **Silnieku tēls*** novietots Cēsu Vēstures muzejā. Savā vietā palicis Bānūžu **Velna akmens**** pie Bānūžu ezera.

13. gs., pēc Baltijas pakļaušanas, visa mūs interesējošā teritorija nokļuva Rīgas arhibīskapijas robežās. Savas varas stiprināšanai arhibīskaps 1357. gadā uzcēla Dzērbenes pili. Dzērbenes – Auļu Drustu novads visus viduslaikus palika tiešā arhibīskapa pārvaldē. Mazliet atšķirīgi veidojās Taurenas likteņi, jo to veidojās divas muižas arhibīskaps izlēņoja saviem vasaļiem. Viena no tām ar laiku nonāca Johana Nētkena īpašumā, kura uzvārds laikam arī kļuva par pamatu Taurenas pagasta vecajam nosaukumam – Nēķens.

Pēc Livonijas kara šie pagasti bija dažādu īpašnieku rokās. Protams, bija savas atšķirības: 18. gs. reģionu mazāk skāra brāļu draudžu kustība, kura bija ļoti spēcīga kaimiņos esošajā Raunas novadā, bet 19. gs. latviešu nacionālā atmoda te notika it kā pieklusinātāk salīdzinājumā ar kaimiņos esošo Piebalgu.

Tomēr teiktais nenozīmē, ka no šejienes nebūtu nākušas izcilas personības, pie tam kā no vācbaltu, tā latviešu vidus. Vispirms te jāmin Hāgemeisteru dzimta.

Drustu muižas Heinrihs fon Hāgemeisters (1784 – 1845) bija pazīstams Baltijas vācu politiķis. Viņa darbībā īpaši atzīmējama vēlme atrast saprašanas ar latviešu zemniekiem pēc dzimtbūšanas atcelšanas

Bānūžu Velna akmens

Drusti

Drusti 20. gs. sākumā

148

Drusti 20. gs. sākumā

1819. gadā. Viņa ieteikumu atstāt zemi dzimtsnomā zemniekiem Vidzemes landtāgs tomēr noraidīja, tāpat kā atteicās atbalstīt Hāgemeistera priekšlikumu par latviešu skolotāju semināra dibināšanu. Hāgemeisteram pienākas goda pilna vieta Latvijas vēstures, novadpētniecības, ģeogrāfijas un statistikas pētījumos ar 1833. gadā iespiesto pirmo šāda rakstura grāmatu latviešu valodā “Siņņas par Drustu draudzes baznicu, muischam un semneekeem”.

Drustos sākušās Krievijas kara flotes 1. ranga kapteiņa Leontija fon Hagemeistera (1780 – 1834) dzīves gaitas. Viņš ir vienīgais šī reģiona pārstāvis, kura vārds iemūžināts pasaules kartē. Hāgemeistera vārdā nosaukta viena no nelielajām salām Aļaskas piekrastē un arī jūras šaurums, kurš šo salu atdala no kontinenta. 1820. gados viņš Klusā okeāna centrālajā daļā atklāja Kņaza Meņšikova salas – pasaulē lielāko koraļu atolu (tagad šis atols pazistams kā Kvadžaleina ASV piederošajās Māršala salās).

Šajā pusē dzimuši vairāki Latvijas mākslas vēsturē pazīstami cilvēki.

Hronoloģiski pirmais no viņiem ir Karls Gothards Grass (1776 – 1814). Dzimis Dzērbenes – Drustu draudzes mācītāja Karla Johana Grasa ģimenē, bija pazīstams kā vācbaltu dzejnieks un gleznotājs. Sācis mācīties zīmēšanu Rīgā pie Johana Kristofa Broces, kura unikālajos albumos ir vairāki K. Grasa zīmējumi vai to kopijas. Galvenokārt dzīvoja un gleznoja Rietumeiropā, tāpēc Latvijā sastopamas tikai dažas viņa gleznas. Bija pazīstams ar J. V. Gēti, draudzējās un sarakstījās ar F. Šilleru. Miris Romā.

Tāpat no šī reģiona nākuši vairāki latviešu gleznotāji. Pazīstamākais no viņiem ir Kārlis Baltgailis (1893 – 1979), kurš bija viens no pirmajiem batālā žanra pārstāvjiem latviešu glezniecībā. Savās gleznās galvenokārt attēloja latviešu strēlnieku ciņas, jo arī pats bijis strēlnieks, pirmā pasaules kara un Brīvības cīņu dalībnieks. Gleznojis arī ainavas un sadzīves žanra darbus. Ilgus gadus bijis zīmēšanas skolotājs Cēsis, kur vairākas viņa gleznas glabājas vietējā Vēstures muzejā.

Arī vairāki literāti nāk no šīs puses.

Ādolfs Erss (1885 – 1945, i.v. Ādolfs Rūniks) gan dzimis Skujenē, tomēr viņa skolotāja darbs to uz ilgiem gadiem piesaistīja Dzērbenei. Rakstīja romānus, noveles, dzeju. Populārākais viņa romāns: Aglonas

dievmātes atgriešanās (1927.). Daudz vērības veltīja Baltijas tautu savstarpējo sakaru attīstībai (beletrizētās ceļojumu piezīmes: “Brīvā Estija” (1929.), “Lietuva” (1930.). Gājis bojā padomju ieslodzījumā, kapa vieta nezināma.

Antons Tullijs (1859 – 1909) – dzejnieks, skolotājs. Viņa devums literatūrā ir pieci iespiesti dzejoļi. Ar tiem pietiek, lai Tullija vārds būtu katrā sevi cienošā latviešu dzejas antoloģijā.

Taurene bija viens no gaišākajiem apvidiem un te jau sen pastāvēja skolas. Tauresnes “Zaļkalnā” ilgus gadus dzīvoja viens no savulaik populārākajiem Vidzemes skolotājiem Kārlis Bormanis (1877 – 1961). Dzimis Dzērbenes pagastā un mācījies turienes draudzes skolā Pēc Cimzes skolotāju semināra beigšanas apmēram 20 gadus strādāja Ķempju skolā pie Ligatnes. 1922. gadā pārcēlās uz Taureni, kur strādāja vietējā skolā un palika līdz mūža beigām. Viņš pazīstams ne tikai kā skolotājs, bet arī kā daudzu mācību grāmatu autors: ģeogrāfijas mācību grāmata “Zeme” (1910.), “Ticības mācības metodika” (1914.).

20. gs. satricinājumos būs grūti atrast ko sevišķi īpatnēju, kas šo reģionu spētu izcelt. Divi pasaules kari, vairākkārtējas varu maiņas, nacionalizācija, deportācija, kolektivizācija, reprivatizācija... Tomēr šī vētraiņā gadsimta notikumi saglabājušies pieminēkļos. Pie Drustu baznīcas ir pieminēklis pirmajā pasaules karā un Latvijas brīvības cīņās kritušajiem; tāpat pagastā ir piemiņas akmens deportāciju upuriem. Dzērbenes baznīcas sienā ir piemiņas plāksne Latvijas brīvības cīnītājiem, bet pie baznīcas – otrā pasaules kara vācu karavīru un leģionāru kapi.

Pilis, muižas, baznīcas, dzirnavas...

Šajā reģionā saglabājušas daudzas un skaistas muižas. Nemeklējiet Rundāli! Tik bagātu muižnieku šajā pusē nebija.

Gatartas**, **Jaundrustu***, **Vecdrustu**, **Brīņu*** un **Auļukalna muižas*** – tā ir tikai Drustu puse. Bet vēl taču ir **Nēķena**** un **Dzērbenes muižas****. Tauresnes pagastā bez centrā esošās Nēķena muižas ir vērts apskatīt arī **Bānūžu**** un **Lodes* muižas** –

Gatartas muiža
1988. gadā

Gatartas muižas pils kāpņu
“sargi”

Nēķena muiža

Piebalgas vārti

Dzērbenes muižas stallis

tās, gandrīz visas, ir iekļautas Latvijas arhitektūras pieminekļu sarakstos.

19. gs. sākumā, kā savā grāmatā raksta Drustu dzimtskungs Heinrihs fon Hāgemeisters, visās šajās muižās ir tikai brūkošas koka ēkas. Minētā gadsimta pirmajā pusē muižas ieguva mūra ēkas. Pamatā tās visas veidotas klasicisma stilā.

To likteņi bija dažādi. Vecā viduslaiku Dzērbenes pils nav saglabājusies. Tagadējā muiža celta senās pils vietā, kuru 1577. gadā sagrāva Jāņa Briesmīgā karapūļi. 1860. gados to "gotizēja", t. i., pārbūvēja pseidogotiskā stilā. Par pārbūves arhitektu uzskata Paulu Maksu Berci (1840 – 1902). Tāpat kā daudzas citas Latvijas muižas, tā 1905. gada revolūcijas laikā dabūja izjust apspiestās zemniecības dusmas – revolucionāri muižu nodedzināja. Savukārt skaistās Neķena (Taurenē) muižas celtnieks bija 1880. gados ļoti iecienītais vācbaltu arhitekts Georgs Šmelings (1840 – 1917).

Muižu arhitektu darbība liecina par lielu cieņu pret apkārtējo vidi. Tās ļoti rūpīgi iekļautas apkārtnes ainavā. Visos gadījumos muiža celta piekalnē un uz apkārtējo zemnieku sētām noraugās no augšas uz leju.

Diezin vai muižām būtu izdevies saglabāties, ja padomju laikos nebūtu bijuši cilvēki, kuriem to uzturēšana bija sirdslieta. Kā piemēru varam minēt Dzērbenes muižu, kura par savu atjaunotni var pateikties Jānim

Dzērbenes muižas pils

Kinnam – tolaik padomju saimniecības direktoram, šobrīd valsts veterinārā dienesta priekšniekam. Kādreizējām muižas ēkām gan nācās mainīt “profesiju” – Drustu muižas klēti kādu laiku iekārtojās saldumu veikals, bet Dzērbenes kungu mājā - pagasta valde, mūzikas skola un bibliotēka.

Mūsu aplūkojamais reģions ir bagātīgi apveltīts baznīcām, taisnību sakot, gan tikai Austrumeiropas izpratnē. Rietumeiropā baznīcas izvietotas daudz biežāk.

Saistošākā un interesantākā no tām laikam gan ir **Apšu – Lodes luterāņu baznīca****. Tā ir vienīgā koka guļbūvē celtā luterāņu baznīca Cēsu rajonā. Baznīca celta 1780. gadā un tā pēc celtniecības paņēmieniem ļoti atgādina Vidzemes latviešu zemnieku mājas. Viegli noprast, ka baznīcas īpatnējais izskats piesaistījis kinoļaužu ievēribu. Katrā Latvijas filmā, kurā jārunā par Latvijas, īpaši Vidzemes, vēstures notikumiem, Lodes baznīca ieņem goda vietu.

Taisnības labad gan jāsaka, ka arī Lodes baznīcā ne viss ir tik sens – 1994. gadā, mainot torņa jumta klājumu, celtniekiem bija jāizšķiras starp pavisu un godīgu darbu. Viņi izvēlējās pēdējo, un tagad tornis ir pilnībā uzbūvēts no jauna.

Ļoti interesantas ir arī **Drustu** un Dzērbenes baznīcas****. Tiesa, vismaz ārēji, tās šķiet parastas lauku baznīcas. Šo baznīcu projektu pirmsākumi meklējami Iekškrīevijas Pievolgas vācu kolonijās. Bet to autors, daļēji vai pilnībā, mūsu minamajā novadā ir Mārcis Sārums (1799 – 1859), Cēsu tuvākās apkaimes Priekuļu muižas Podiņu māju saimnieks. Viņš bija pirmais Cēsu apkaimes nevācu būvuzņēmējs. Drustu baznīcā viņam galvenokārt bija vēl tikai koka darbu meistara loma, bet Dzērbenes baznīca, celta pēc Pievolgas vācu koloniju parauga, bija pilnīgs viņa autordarbs.

Tolaik parasta lieta bija, ka lielus būvdarbus veica vācu tautības būvuzņēmēji. Sārumu Mārcis, pārkāpjot gadsimtiem noteikto tradīciju, bija pirmais nevācu meistars, kurš uzdrošinājās piedalīties šādos konkursos. Viņš

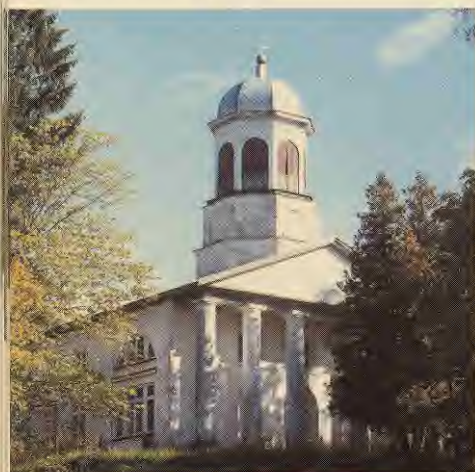
Drustu muižas magazīna

Apšu baznīca

Drustu baznīca

Dzērbenes baznīca

Gauja pie Taurenas

uzvarēja, jo bija labākais meistars Cēsu apkaimē. Un tā: 1837. gadā – koka darbi Drustu baznīcas būvē,

1842. gadā – Dzērbenes baznīcas būve,

1853. gadā – Cēsu Sv. Jāņa baznīcas torņa būve, kā arī daudzu Cēsu apkaimes muižu celtniecība un pārbūve.

Viņš bija savāds vīrs. Laikmetā, kad godīga meistara uzdevums bija iedzert darba laikā un piedzerties pēc tam, Sārumu Mārcis un viņa vīri nedzēra. Viņa princips – Dievnamu ceļot, šnaba lāse pie mutes netiks likta!

Tiešām, lai cik savādi tas neliktos, Dzērbenes baznīcas būvē katrs celtnieks pacēla kausu tikai vienreiz – tad, kad baznīca bija jau uzcelta. Lielākais Sārumu Mārča nopelns Cēsu

labā, tomēr bija Cēsu sv. Jāņa baznīcas tornis, bet par to lasiet Cēsīm veltītajā nodaļā!

Kas gan bija Mārcis Sārums? Kad Drustu muižas barons Hāgemeisters viņu paslavēja: “Tu gan esi viens kārtīgs latvis!”, Sārumu Mārča atbilde noskanēja: “Nē, kungs, es neesmu latvis! Es esmu pēdējais Vidzemes līvis!”.

Grūti bija padomju okupācijas gadi. Jo lielāka slava ļaudīm, kuri, par spīti grūtiem laikiem, spēja saglabāt mūsu pagātnes varonīgo ciņu liecības. Tā padomju laikos Drustu draudzes locekļi spēja noslēpt un saglabāt piemiņas plāksni par savu novadnieku līdzdalību ciņās par Latvijas brīvību.

Katrs laikmets baznīcā atstāj savas pēdas. Dzērbenes baznīcā 20. gs. 90. gados altārī uzstādīta nevis glezna, bet gan cilnis, kura autors ir Latvijas Mākslas akadēmijas profesors Igors Vasiļjevs.

Reiz bija – tā jāsaka par kādreizējām dzirnavām. Visā Vidzemē skanēja Nēķena dzirnavu slava, jo te ne tikai mala miltus, bet vēla vilnu, kārsa un vērpa... Tagad par bijušo liecina vairs vienīgi vecais Gaujas dambis. Tiesa, var gadīties, ka bijušās dzirnavas tomēr modīsies jaunai dzīvei, jo ir nodoms šajā vietā izveidot vietējas nozīmes hidroelektrostaciju.

Daba

Reģiona portretu veido pauguru un ūdeņu mozaika. Citādi nemaz arī nevar būt, jo mēs jau atrodamies Vidzemes Centrālajā augstienē. Par to liecina kaut vai Taurenes pagastā Cēsu–Madonas ceļa malā esošais, 255 m augstais **Brežģa kalns*****, no kura paveras skaists skats pār Vidzemes pakalniem. Tieši skaisto skatu dēļ Brežģis ir pazīstamākā virsotne šajā reģionā, kaut tīri ģeogrāfiskā nozīmē, augstāk par visiem lepni slejas **Andrēnu kalns**** (260 m) Dzērbenē. Diemžēl no tā nepaveras tik plaši apvāršņi.

No Brežģa, kurš atrodas dienvidos, augstuma ziņā daudz neatpaliek arī reģiona ziemeļu galu noslēdzošā augstiene **Slapjuma kalns** (249 m) Drustu, Dzērbenes un Launkalnes pierobežā. Nosaukums nav no zila gaisa grābts – ne velti kalna pakājē sākas **Palsa**, kura ir viena no lielākajām Gaujas pietekām. Lielākus vai mazākus pakalnus, no kuriem bieži vien iztek avotu ūdeņi, mēs sastapsim vai ik uz soļa.

Bagāta ir reģiona ūdeņu pasaule un tajā pirmo vijoli spēlē **Gauja**. No Piebalgas puses Taurenes pagastā tā ieplūst kā neliels strauts. Visā savā tālākajā tecējumā

Ilzes ezers

Juveris

Gauja cītīgi sev pievāc visas apkārtnes straumītes. Rezultātā šo apvidu Gauja pamet ar ūdeņiem jau krietni bagātāka. Savukārt upītes un strauti, kuri domājas viltīgi izvairīties no Gaujas skavām, metot likumus uz ziemeļiem, nekur neaizbēg – viltīgā Gauja savā tālākā tecējumā vienalga pamanās paņemt arī to nestos ūdeņus.

Ne mazāk interesanti ir ezeri. Lieluma ziņā ar Alaukstū vai Inesi tiem nespēkoties, toties šie ezeri pacenšas piesaistīt uzmanību ar savu īpatnējo izskatu. Liela daļa reģiona ezeru izstiepti ziemeļrietumu–dienvidaustrumu vai pat ziemeļu–dienvidu virzienā. Izskaidrojums vienkāršs – tās ir atmiņas par pēdējo ledus laikmetu un tā atstātajās subglaciālajās vagās starp morēnu pauguriem ezeri raduši sev visai piemilīgu dzīves vietu. Interesantas ezeru virknes veidojas uz Gaujas (Stupēnu, Dabaru un Taurenas), Mellupes (Bānūžu, Ilzes un Rijas) un Šķesterupītes ar tās pietekām (Brenkūzis, Dzirnava ezers, Āraisis, Kapsētas ezers, Šķesteris). Minētie piemēri gan ir uzskatāmākie, bet nav vienīgie.

Vairākos ezeros ir ierīkotas peldvietas, kas varētu ieinteresēt garāmbraucējus. Tādas ir **Juveri** un **Āraisi** Dzērbenē, **Bānūžu** un **Ilzes ezeros** Taurenē, **Skolas** ezerā Drustos.

Reģionā ir pietiekoši daudz kultūras zemju, tomēr tas nevar žēloties par mežu trūkumu. Īpaši tas sakāms par Dzērbeni. Kokiem un krūmiem apaugušās platības pēdējā laikā vairojas, jo daļa aramzemju lauksaimniecībā vairs netiek izmantota.

Drustu skola

Reģions mūsdienās

Mūsdienās reģions piedzīvo parastās lauku problēmas. Tāpat kā daudzviet citur Latvijā, cilvēki pievērsušies kokapstrādei. Taurenē strādā liels dāņu uzņēmums “Runestaven Latvija”, kā arī uzņēmums “Pondus”, kurš galvenokārt gatavo koka sētas. SIA “Kādija” ražo mēbeļu tapiņas. Visā reģionā darbojas virkne gateru.

Interesanta mācību iestāde ir Drustos pastāvošā tautskola “99 balti zirgi”,

kuru vada Ojārs Rode. Tās programma ir ar izteikti kultūrvēsturisku ievirzi. Skola apmāca ne tikai bērnus, bet šeit organizē dažādus kursus arī pieaugušajiem. Drustos daudz domā par veco muižu likteni un kā labāko risinājuma ceļu saskata to privatizāciju. Šobrīd privatizēta Drustu muiža, privatizācijai gatavo Gatartas muižu. Sākušās zināmas aktivitātes ap Krusta riju – varbūt tai tomēr būs lemts pacelties no jauna?

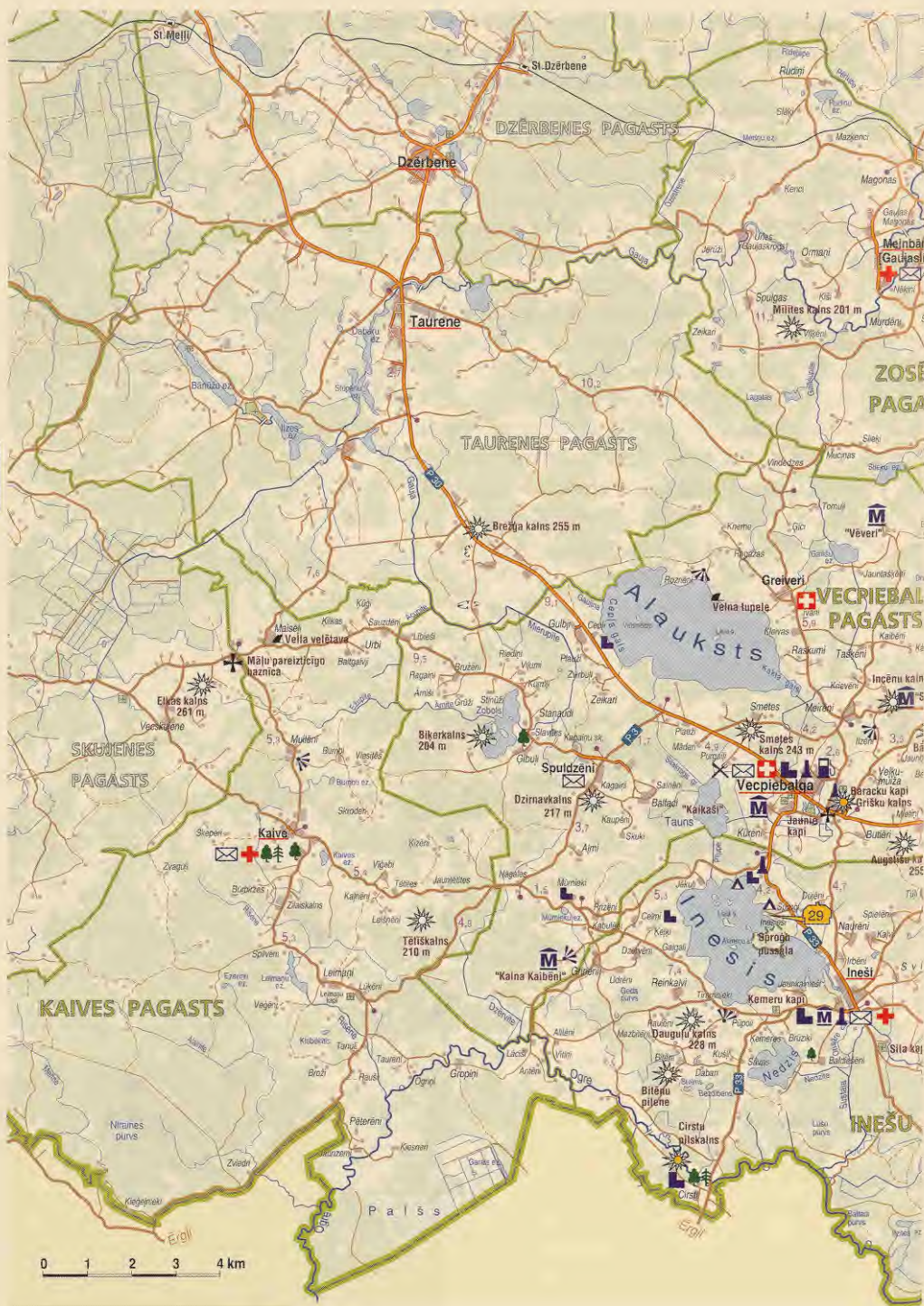
Savukārt Dzērbene vienmēr lepojusies ar savu kultūrvīdi un te šobrīd ir trīs deju kolektīvi, ieskaitot veco ļaužu deju kolektīvu, ir koris. Pagastā darbojas labi izveidota mūzikas skola.

Naktsmitnes Dzērbenes, Taurenes un Drustu pagastos

Lauku mājas

18.	“Dabari” , Taurenes pagasts	4166688 4166665		
19.	“Ķiguņi” , Taurenes pagasts	4166688 4166791		
20.	Ezera iela 4 , Taurenes pagasts	4166688 4166676		
21.	Krasta iela 5 , Taurenes pagasts	4166688 4166768		
22.	Krasta iela 19 , Taurenes pagasts	4166688 4166757		
48.	“Vitoli” , Drustu pagasts	4165159		
62.	“Krāces” , Dzērbenes pagasts	4166236		

PIEBALGA

*Vecpiebalgas,
 Inešu,
 Jaunpiebalgas,
 Zosēnu,
 Kaives pagasti*

Piebalga ir sens kultūrvēsturisks novads, kas tagad administratīvi ietilpst galvenokārt Cēsu rajonā un ietver Vecpiebalgas, Inešu, Jaunpiebalgas un Zosēnu pagastus, kā arī daļu Kaives pagasta. Plašākā nozīmē Piebalgas vārds saistāms arī ar teritorijām, kas šobrīd atrodas ārpus minētajām pašvaldībām un pat Cēsu rajona. Tāda ir Madonas rajona Jumurdas pagasta ziemeļdaļa, kura ilgstoši bijusi ne vien Ērgļu, bet arī Piebalgas novada sastāvā. Vecpiebalgas draudzē savulaik ietilpa arī plašs apvidus līdz Vējavai, kā arī daļa tagadējās Liezēres ap Grotūžiem un Mukšēniem, bet zviedru laikos – pat Mēdzūla. Livonijas periodā Piebalgas pilsnovada sastāvdaļa bija arī Taurene. Bet tagadējais Gulbenes rajona Rankas pagasts ar Piebalgu saistīts no vissenākajiem laikiem līdz mūsdienām.

Šobrīd Piebalga ir reti apdzīvota, un pusi no teritorijas klāj meži. Bet vēl pirms pāris gadsimtiem to bija ļoti maz, toties ļauzu – trīsreiz vairāk. Senie piebaldzēni sūri cīnījās par izdzīvošanu. Zeme te izteikti mazauglīga, jo palielinātais mitruma daudzums šādā reljefā strauji veicina erozijas procesus. Teritorija tika apstrādāta tik intensīvi, ka būvmateriālus un kurināmo dažkārt nācās ievest no ārpusē. Bet zemā graudaugu ražība radīja pastāvīgu maizes trūkumu. Tāpēc gudrākie muižnieki jau kopš zviedru laikiem deva iedzīvotājiem relatīvi lielu brīvību. Plaši izplatījās leideniecība – tiesības zemes nomu maksāt nevis nodevu un kļaušu veidā, bet skaidrā naudā. Tāpēc piebaldzēni jau 18. gadsimta beigās plaši attīstīja amatniecību, kurai drīz sekoja tirdzniecība. Ratiņdreimaņu, audēju, galdnieku, kalēju, skroderu, ķieģeļu ražotāju un podniekmeistaru darinājumi bija pazīstami nevien Latvijā, bet arī apkārtējās zemēs. Šāda rosība strauji veicināja piebaldzēnu garīgās spējas, veidoja tos aktīvus un attapīgus. Bet tālos tirgu ceļos redzētais ļāva iepazīt visu progresīvo.

Senas ir piebaldzēnu izglītības tradīcijas, jo pastāvīgi un raženi darbojās jau zviedru laikā dibinātās skolas un augstā cieņā bija mājniecība. Te nopelnis arī hernhūtiešu kustībai, kura 18. – 19. gadsimtā plaši aptvēra šejienes muižas. Varbūt kā pirmie pasaulē vecpiebaldzēni jau 1830. gados izskauda analfabētismu.

“Piebalga – Vidzemes sirds un serde” – tā savu dzimteni dēvēja brāļi Kaudzites. Sava laikmeta kontekstā tā ir skaidra patiesība. Abas novada galvenās muižas – Vecpiebalga un Jaunpiebalga – ierindojās

Vecpiebalgas pilsdrupas.
1930. gadu foto

starp lielākajām un ekonomiski spēcīgākajām visā Vidzemē. Piebalgas nozīmi būtiski sekmēja novietojums pašā Cēsu aprīnča viducī. Īpaši Vecpiebalgai šis faktors nodrošināja daudzas priekšrocības. Cauri novadam jau kopš Livonijas laikiem veda stratēģiski svarīgais Kokneses–Raunas (vēlāk – Cēsu) ceļš, kurš Vecpiebalgā šķērsoja toreizējo Rīgas–Alūksnes–Pleskavas ceļu, radot pastāvīgu transporta plūsmu, veicinot pasta sakarus, dodot iespēju plaukt krodzniecībai un tirdzniecībai.

“Piebalga – Latvijas Veimāra” – arī tā daudzkārt teikts. Šim epitetam varētu tikai pievienoties, ja vien piebaldzēni alkta šāda salīdzinājuma. Šejienes kultūrvēstures vēriens ir aksioma, jo diez vai kāds novads pasaulē ir izauklējis vairāk gaišu prātu. Brāļi Kaudzītes, Kārlis Skalbe, Antons Austrīņš, Emīls Dārziņš, Kārlis Miesnieks, Augusts Ģiezens, Pēteris Dindonis, Jānis Ozols, Jānis Roze. Un tā līdz mūsdienām, līdz Lilijai Dzenei, Paulam Putniņam, Pēterim Cimdiņam, Aleksandram Kiršteinam, Jānim Strupulim...

VECPIEBALGA

Piebalgas novada vēsture un šodiena visredzamāk saaužas tās senajā centrā. Pats **Vecpiebalgas ciems**^{***} jūtam izaudzis tikai pēdējos gadu desmitos, toties tā apkārtnē redzamas daudzas pagātnes liecības. Bez tām nav apjaušamas novada vēstures kopsakarības.

Vispirms te minams senais **Piebalgas (Grišku, Balgas, Veļķu) pilskalns**^{***}. Jau ap 1200. gadu šī bija ievērojama apmetnes vieta. To apstiprina pilskalna vairāk kā metru biezais kultūrlānis, mākslīgi nostāvinātās nogāzes un varens aizsarggrāvis. Zemes darbi šai nocietinājumā veikti apjomīgāk, nekā vācu celtajā

Piemineklis
brāļiem Kaudzītēm

Senās Piebalgas centrs.
Labajā pusē – Grišku kalns.
1930. gadu foto

Piebalga

"Mādari" –
brāļu Kaudzišu
dzimto māju vieta

Sila krogs

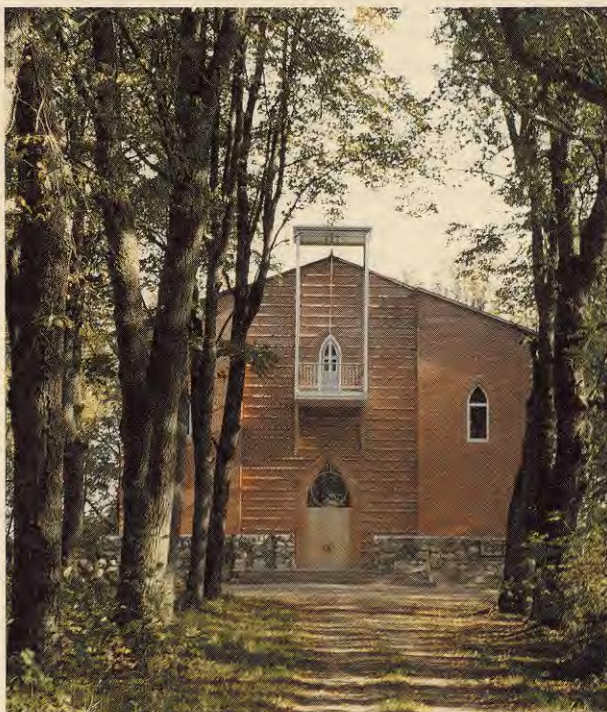
160

14. gadsimta mūra pili. Dažādu laikmetu pētniekiem šis fakts palicis nepamanīts. Pat E. Braštinam.

Rakstu avotos "Prebalge" pirmoreiz minēta Tālavas dalīšanas aktā 1224. gadā kā Rīgas arhibīskapa īpašums. Novada pārvaldes centrs vēl vismaz gadsimtu darbojās senajā koka pili, kuru ir "nopostījuši" daudzi mūsdienu autori, bet ne vācieši 13. gadsimta sākumā. Vai gan citādi Livonijas ordenis 1318. gadā varētu sagrābt "Castrum Prebalge", kā tas minēts tā laika dokumentā!

Iespējams, ka arhibīskaps jau 14. gadsimtā pili kopā ar dažām zemnieku mājām piešķīra kādam vasalim. Katrā ziņā šī ir vieta, kur sāka veidoties Veļķu muiža (Hohenbergen, Welkenhof), kuras centrs vēlāk tika pārcelts citur. Muižas centrs tika nopostīts 1905. gada nemieros un turpmāk nav atjaunots. **Veļķu muižas*** vietu norāda vairs tikai drupas un parka atliekas.

Netālu no senlatviešu pilskalna redzamas **Rīgas arhibīskapa pils drupas****. 1340. gadā te mūra cietoksni lika celt arhibīskaps Frīdrihs. Ap 1365. gadu būvi pabeidza viņa amata pēcteči. Pili apjoza aizsarggrāvji, kam ūdeni ņēma no blakus esošās Balgas upes (dažkārt dēvētas par Bresi). Taisnstūra veidā celtās pils mūra

Vecpiebalgas baznīca

iekšpuses austrumu un dienvidu daļā atradās dzīvojamās telpas, bet pārējo platību aizņēma iekšējais pagalmis. Grāvja ziemeļu pusē izvietojās priekštilta nocietinājumi, bet ceļš pār paceļamo tiltu veda uz galveno ieeju austrumu daļā, ko rotāja tornis. Pils pirmoreiz tika sagrauta Livonijas karā. Zviedri to lika atjaunot, bet jau 18. gadsimta beigās te bija atlikuši kaili mūri.

Livonijas laika nogalē Piebalga atradās tiešā arhibis-kapa Vilhelma ipašumā. Ap šo laiku augsta pakalna virsotnē starp Alaukstu un Taunu tika izveidota **Vecpiebalgas muiža***, kura pastāvēja vēl 19. gadsimta vidū, bet šobrīd tās vieta piesaista tikai kā teicams skatu punkts. Tās apkārtnē ir 1773. gadā iesvētītā **Purgaiļu kapsēta***, brāļu Kaudzišu dzimtās mājas **Mādari**** ar piemiņas akmeni un **Sila krogs****, viens no garākajiem krogiem Vidzemē. Cēsu šosejās malā redzams arī atjaunotais **Ceplu saiešanas nams****.

Pirmā luterāņu baznīca Vecpiebalgā tika uzcelta 1345. gadā, bet pašreizējā **Vecpiebalgas baznīca**** tai pašā vietā iesvētīta 1845. gadā. Vācieši to sagrava 1944. gada rudenī. Šobrīd tā daļēji atjaunota. Baznīcu rotā piebaldzēna Jūlija Jēgera altārglezna "Kristus staigā pa Piebalgas zemi".

"Visslavenākā latvju tautskola" – Vecpiebalgas draudzes skola dokumentos pirmoreiz pieminēta 1696. gadā. Jau gandrīz 170 gadus tā darbojas vietā, kur šobrīd atrodas **Vecpiebalgas ģimnāzija****. Dažas senas ēciņas skolas apkārtnē ļauj iejusties laikmetā, kad te strādāja A. Rātminders, J. Pilsātnieks, A. Kronvalds. Skolas izcilāko audzēkņu vidū – M. Kaudzīte, K. Skalbe, A. Austrīņš, E. Dārziņš, E. Melngailis, A. Niedra, J. Roze, J. Sudrabkalns, P. Dindonis, A. Jurjāns...

Netālajos **Viduskapos***** atdusas brāļi Kaudzītes, A. Kronvalds, J. Jurjāns, A. Tullījs, J. Pilsātnieks, K. Egle, A. Bračs, J. Kornets, J. Sliede... Blakus **piemineklim dzejniekam A. Salumam**** viņa nogalināšanas vietā. **Jaunajos kapos**** dus ārsts un sabiedriskais darbinieks Jānis Kundziņš, skolotājs Jēkabs Paulītis, bibliogrāfe Marta Apine, dzejnieks Antons Salums, pulkvedis Pauls Šmits. **Zileskalna kapos*** izveidots memoriāls otrā pasaules kara upuriem – latviešu un vācu karavīriem. **Vecajos kapos**** apskatāms piemineklis "Mērnieku laiku" Lienai (arhitekta A. Skujiņa, tēlniece M. Baltiņa), kā arī senas ievērojamu cilvēku kapu plāksnes.

Brāļu Kaudzišu atdusas vieta Viduskapos

161

Piemineklis Lienai Vecajos kapos

Labdarības biedrības nams – tagad kultūras nams

162

Brāļu Kaudzišu muzeja vadītājs Jānis Polis un Ķencis "Kalna Kaibēnos"

"Kalna Kaibēnos"

Spilgts atgādinājums par atmodas laika Piebalgu ir pagasta sabiedriskais centrs – **Labdarības biedrības nams*****, **doktorāts***, **pagasta nams**** un citas ēkas. Tās visas tika uzceltas 1887. gada vasarā. Biedrības nama priekšā – **piemineklis brāļiem Kaudzītēm***** (arhitekta A. Skujiņa, tēlniece M. Engele).

Pagasta lepnums ir muzeji, kuri šeit darbojas četri – vairāk, nekā jebkurā lauku novadā.

1929. gadā dibinātais **Brāļu Kaudzišu muzejs "Kalna Kaibēni"***** ir vecākais memoriālmuzejs Latvijā, kas uzņēmis jau vairāk nekā pusmiljonu apmeklētāju. Ekskursantus tas piesaista ar neparastu autentiskumu, kam līdzvērtīgs jāmeklē tālu pasaulē. 18./19. gadsimta mijā celto ēku komplekss senos latviešu celtniecības paņēmienus harmoniski vieno ar šī laikmeta koka muižiņu tradīcijām. Īpaši ievērojamas pašu rakstnieku 19. gadsimta nogalē veiktās pārbūves, kas tapa Eiropas apceļojumu iespaidā. Stiklota veranda, virpotas kāpņu margas, sienas skapji, parketa imitācija – viss dzīvojamo ēku tuvina šveiciešu stilam. Unikāla arī Kaudzītes Reiņa ratiņu virpotava, kurai vecuma un aprikojuma ziņā līdzvērtīgas Latvijā nav.

Kārļa Skalbes muzejs "Saulrieti"*** darbojas kopš 1987. gada. Tas iekārtots dzejnieka vasaras mājā Incēnu kalnā. Šai apkārtnē aizritēja K. Skalbes bērnība un skolas gadi. Bet 1926. gadā celtajos "Saulrietos" Skalbjū ģimene pavadīja 18 vasaras un no šejienes devās emigrācijā uz Zviedriju. Muzeja vizuālo pievilcību rada arhitekta A. Treibergera projektētās ēkas īpatnējais veidols. Te jaušama skandināvu ietekme. Māja harmoniski iekļaujas izteikti reljefajā ainavā, kuras krāšņums sekmēja dzejnieka daiļradi. Ēka veidota kā svētnīca ar pavardu altāra vietā. Bet no balkona paveras plašs skats uz "Piebalgas zilajiem kalniem".

Netālu no kādreizējās draudzes skolas, Viduskapiem un grāmatizdevēja Jāņa Ozola mājām **Kūrēniem*** atrodas sens zemkopju, ratiņdreimaņu, vēveru un lopu kupču ciemats Kaikaši. Dažviet te vēl skaidri samānāmi 19./20. gadsimta mijai raksturīgie Piebalgas vaibsti, kurus stāstos, dzejoļos, bērnības atmiņu grāmatā "Puiškans" un romānā "Garā jūdze" aizmirstībai atrāvis Antons Austrīņš.

Austrīņu dzimta devusi Latvijai arī dziesminieku Jāni Austrīņu, aktieri Jāni Priedi un kultūras darbinieci Muditi Austrīņu. Par viņiem stāsta **Antona Austrīņa**

muzejs “Kaikaši”**. Te izvietota arī M. Austriņas savāktā saules atveidu kolekcija, kurā ir spāņu, meksikāņu, itāļu, indiešu meistaruru darinājumi.

Pagasta ziemeļdaļas pauguros izaugusi **Etnogrāfiskā brīvdabas muzeja filiāle “Vēveri”*****. Šo māju vārds dokumentos pirmoreiz minēts 1601. gadā. Bet 19. gadsimta nogalē Vēveros bija jau 8 sētas, kuras ir pamats 1970. gados veidotajam muzejam. Saglabāt tautas celtniecības paraugus šejieni raksturīgajā ainavā – tāds ir muzeja mērķis. Ekspozīcijā audēju darbarīki, pašaušanas segas, arī lina audumu paraugi. Stellēs uzvilktajā audumā savu dzīparu var ieaut arī apmeklētāji. Vāgūzi izvietoti piebaldzēnu rati, zirglietas, arkli, ecēšas. Lielvēveru pagalmā aplūkojami Piebalgā audzētie ārstniecības augi un puķes. Bet līdz pusotru kilometru attāļajam Slieķu ezeram caur naktsviņoju pļāvām ved īpaši veidota taka.

Vērts apskatīt arī senos **Greiveru, Velķu un Kagainu skolas namus****, tāpat arī **Nāgaļu un Libiešu krogus****, brāļu Kaudzišu dibinātās patērētāju biedrības namu **Mūrniekos*****. Tikai kaili mūri atlikuši no brāļu Kaudzišu projektētās **Ogrēnu (Kaudzišu) skolas***.

INEŠI

Pēc otrā pasaules kara izveidotais Inešu pagasts apvieno galvenokārt senas Piebalgas novada teritorijas.

Senatnes cienītājus visvairāk saista pagasta centrs – **Ineši*****. Ši ir sena apdzīvota vieta. Plašais **Orizoru kapulauks*** liecina, ka apvidū saimniekots jau 10. – 12. gadsimtā. Itin droši var pieņemt, ka tieši šeit, **Arisas**** (Orizāras) krastā, celtas Livonijas laika dokumentos minētās ūdenszīrnavas. Ciema tālāku attīstību iezīmēja 16. gadsimts, kad senās bruņinieku pils pārtapa

Kārļa Skalbes muzejs
“Saulrieti”

Vēveru ciemā

Vecpiebalgas muižas pils
Inešos

Cirstu muiža

muižās. Piebalgas pils novietojums bija ekonomiski neizdevīgs, tāpēc strauji uzplauka ciems pie Arisas. Zviedru laika dokumentos parādās tā nosaukums – Arisas ārs (pilsmuižas ārciems pie Arisas). Vācu valodā nosaukums pamazām transformējās (Orrisaar, Orrishoff, vēlāk Pebalg-Orishof). Nejaušas sakritības dēļ ilgstoši uzskatīja, ka šis saliktenis cēlies no somugru valodām (Orrisaar igauiski - vergu sala).

Dibinoties zemnieku pašpārvaldei (1860. gados), šī vieta kļuva par Vecpiebalgas novada administratīvo un saimniecisko centru. Lielā mērā ar to saistās atmodas laika rosība. Te ilgstoši dzīvoja jaunlatviešu ideologs ārsts J. Jurjāns. Ap viņu pulcējās vietējā inteliģence – brāļi Kaudzītes, Stērstu Andrejs, J. Pilsātnieks, A. Pumpurs. Šo vīru vadītas, **Laskates skolā*** un kazarmu ēkā notika slavenās piebaldzēnu teātra izrādes. Tolaik te bija pati lielākā latviešu teātra zāle.

Šo spožo laikmetu atgādina **A. Pumpura krūš-tēls**** pie bijušās tiesas mājas, kā arī piemiņas plāksne pie dzejnieka sievas dzimtajiem **Jaungaigaliem***. Nau-rēnos izveidots **piemiņas akmens Andrejam un**

Elzai Stērstēm**. Inešos apskatāms labi saglabāts **muižas komplekss ar parku****, 1802. gadā celtās **ūdensdzirnavas****, **tiesas māja**** ar tūristu iecienīto Keņča cietumu, **bijušo kazarmu fragments*** un **pareizticīgo baznīcas drupas***.

1992. gadā dibināts **Inešu novadpēt-niecības muzejs****. Tagad tas darbojas muižas vīna pagrabā. Ekspozīcijā: Piebalgas novada vispārējā vēsture – Skolas senatnē un mūsdienās – Ievērojami cilvēki – Kultūras (īpaši teātra) vēsture – Kopsaimniecības “Ineši” vēsture – Otrā pasaules kara relikvijas – Seni darba rīki.

Inešos un to apkārtnē dzimuši daudzi ievērojami cilvēki. Dzirnāvās – rakstniece cand. hist. Angelika Gailīte, kazarmu ēkā – dr. med. J. A. Skuja; bet **pienotavas ēkā**** bērniņu pavadīja akadēmiķe Lilija Dzene. **Spietēnos*** dzimis rakstnieks Arturs Bērziņš, **Krūmēnos*** – bibliogrāfe Marta Apīne, **Sproģos*** – pirmais latviešu elektrotehniķis Hugo Resnais un aktieris Pēteris Cepurnieks, **Reinkalvos**** –

dramaturgs Pauls Putniņš, Aptekās – gleznotājs Jūlijs Jēgers, **Gaigalos*** – grāmatizdevējs Jānis Roze. **Kušļos*** bērniņu pavadīja literatūrkritiķis J. Bērziņš-Ziemelis, bet **Vitiņos*** – dzejnieks Leonīds Breikšs.

Plašā apkārtne vissenākā apdzīvotība konstatēta **Briņģos***. Te, **Ezēnu apmetnes vietā***, cilvēki mituši jau pirms vairāk nekā 2000 gadiem. Netālu arī **Lejasburkānu pilskalns***, kurā savulaik meklēta leģendārā Sotekle. Vismaz no 16. gadsimta Briņģos pastāv **muiža*** (tolaik ar nosaukumu Sustala).

Ērgļu lielceļa malā pie **Ogres**** atrodas **Cirsti****. Arī šī vieta apdzīvota sen. To liecina **Ozolkalna pils-vieta***. Netālu no muižas Ogri šķērsoja svarīgais Kokneses–Raunas lielceļš. Abos upes krastos vērojami viduslaiku nocietinājumi – **Cirstu skanste****.

Cirstu muižas** nosaukums ir latvisks, tas veidojies no koku aizcirtumiem ienaidnieka uzbrukuma laikā. Pašreizējo ēku kompleksu, kas veidots neogotiskā stilā, 1880. gados cēla baņķieris M. Štrandmanis. Šobrīd te notiek ievērojami atjaunošanas darbi.

Ceturtnā bijusi muiža pagasta teritorijā ir **Teičukalns***. Tās zeme pletās galvenokārt Ogres labajā krastā. Arī šī vieta ilgstoši apdzīvota, jo tuvumā atrodas **Bitēnu pilene***. Nogala centrā plešas iespaidīgs paugurs – **Teiču kalns****. Te senatnē cilvēki nākuši klausīties teičus (reģus, zintniekus). Saistoši, ka vācu dokumentos konsekventi saglabāts latviskās izcelsmes vietvārds – Teutschenberg, bet vārdu līdzības un bijušo Veckalnu māju iespaidā mūsdienās lieto neadekvāto Vāckalna vārdu.

Līdzās Vecpiebalgas pagasta robežai (tagadējos Rudumos) jau no zviedru laikiem atrodas **luterāņu draudzes mācītājmuiža****. Tās dzīvojamais nams celts 19. gadsimta sākumā, bet pārējās ēkas jūtami vecākas. Šeit savulaik dzīvojuši ievērojami mācītāji – K. Gerstenmeijers, G. Linde, tēvs un dēls Šilingi, R. Guleke, P. Gailītis. Apkārtne vēsturiskas vietas – **Krīvu kapi***, **Jāņkalna (jeb Zviedru) kapi****, **Pīļupes apmetnes vieta***, **“Zviedru ģenerāļa kaps”**** muižas dārzā. Netālu **piemiņas akmens Garlibam Merķelim***** (tēlniece B. Grisle, 1969. g.)

Iespaidīgs ir pagasta senvietu blīvums. Apmetņu vietas un kapu kalniņi koncentrējas galvenokārt trijos reģionos: ap Inesi; **Akmentiņu – Spietēnu***, kā arī Kaibēnu - Tožiņu - Grinēnu - Celmu apkārtne. Jopro-

*Luterāņu draudzes mācītājmuiža.
20. gs. sākuma foto*

Jaunpiebalgas muiža

jām apdzīvotas daudzas senas mājvietas. Vecākās no tām ir Ālitēni, Beķeri, Bitēni, Dūjēni, Kauguļi, Ķemeris, Ķideni, Lodēni, Paulēni, Sproģi, Tirumnieki, Tožiņi, Tuļi, Ūdrēni un Vitiņi, kuri minēti jau 1601. gada zviedru kadastra aktos. Bet Tožiņu vēsture izpētīta līdz 1550. gadam. Arī pārējie vecsaimniecību ciemati pamatā radušies līdz 17. gadsimta beigām. Daudzas no šīm senajām sētām ir arhitektūras studiju vērtas: rūpīgi izvēlētās vietās celtas, tās funkcionāli un estētiski iekļaujas apkārtnes ainavā. Bet **Jauncelmu*** un Jauntožiņu dzīvojamās mājas ir raksturīgi 19. gadsimta sākuma arhitektūras pieminekļi.

JAUNPIEBALGA

Garīgajā ziņā Jaunpiebalga ir cieši saistīta ar Ranku, jo daudzus gadsimtus tās vienotas kopīgā luterāņu draudzē. Bet saimniecības lietas tradicionāli tika risinātas kopā ar "Slātavas bāliņiem". Novada galvenā muiža vienmēr atradās Vecpiebalgā, un septiņus gadsimtus abām Piebalgām bija kopīgs īpašnieks.

Jaunpiebalgas muiža*** rakstu avotos pirmoreiz minēta 1593. gadā. Pašreizējais ēku komplekss celts un pārbūvēts dažādos laikmetos. Šobrīd te ir pagasta padome, pasta nodaļa, bibliotēkas, krājbankas nodaļa, reģionālā tautskola, zemes dienests un kafējnīca. Bijušajā muižas kūti iekārtota aptieka un dzīvokļi, bet **magazīnas ēkā*** darbojas kultūras nams.

Muižas krogs** minēts jau zviedru laika dokumentos. Pašreizējā kroga ēka ir viena no garākajām šāda veida celtnēm Vidzemē. Arī šobrīd tā kalpo tirdzniecībai.

Evaņģēliski luteriskā baznīca** pirmoreiz uzcelta kā koka ēka 1677. gadā. Jau 18. gadsimta sākumā to nodedzināja krievi. Pašreizējo dievnamu 1801. – 1804. gadā veidoja Cēsu būvmeistars Frīdrihs Veits. Ēkas interjers izceļas ar stilistisku vienotību. Altārglezna "Kristus pie krusta" darināta 19. gadsimta otrajā pusē. Ērģeles 1914. gadā būvētas vācu firmā "G. F. Steinmeijer", bet ērģeļu galds veidots Bavārijas fabrikā Etingenā. 1895. gadā lieto zvanu rotā uzraksts "Gods Dievam Augstībā". Te savulaik strādājuši ievērojami mācītāji – K. E. Napjerskis, K. R. Girgensons, tēvs un dēls Kēlbranti, Jānis Ozols, Edgars Jundzis.

Iepretim baznīcas portālam apskatāms **pieminekļis Brīvības cīņās kritušajiem draudzes locekļiem****. Sērojošas mātes tēls vienā pieminekļā

Jaunpiebalgas baznīca
20. gs. sākumā

Jaunpiebalgas baznīca

pusē un kareivja portrets otrā simbolizē visu kritušo piemiņu. Piemineklis atklāts 1930. gadā, tā autori ir arhitekts Aleksandrs Birzenieks un tēlnieks Kārlis Zāle.

1936. gadā tika atjaunota arī Romas katoļu draudze. Pirmie dievkalpojumi notika privātās telpās. Bet 1939. gada 24. decembrī iesvētīja pašreizējo **baznīcu***, kura atrodas netālu no centra Vecpiebalgas virzienā. Pazīstamākā senkapsēta ir **Jaunpiebalgas uzkalniņu kapi***, saukti par Zviedru kapiem. Teika vēsta, ka "zviedru kara" laikā te notikusi liela kauja un upītes ūdens pie kalna bijis sarkans no kritušo asinīm, tāpēc tā nosaukta par Asins upīti jeb Kapupīti. Netālu no kapsētas tā ietek Virdītē. Kapulaukā vairākkārt veiktie izrakumi gan liecina, ka apbedījumi attiecas uz 1000 gadu tālu senatni.

Senkapi tagad saplūst ar mūsdienu **kapsētu****. Tās vecākajā daļā pirmie apbedījumi veikti ap 1710. gadu, tāpēc jaunpiebaldzēni savu kapsētu uzskata par vienu no vecākajām Latvijā. Līdzās vietējiem iedzīvotājiem te apglabāti arī dažādos karos kritušie svešzemnieki. Kapsētas jaunā daļa sāka veidot 30. gadu sākumā. Te apbedīti daudzi ievērojami cilvēki: gleznotājs Kārlis Miesnieks, tulkotājs Augusts Ģiezens, dzejnieks Pēteris Ceriņš, ārsts Kārlis Libietis, režisors Antons Titāns...

Pagasta centrā apskatāmi arī otrajā pasaules karā Piebalgas apkārtnē kritušo padomju armijas karavīru **Brāļu kapi****. Tos rotā pieminēklis ar sērojošu kareivju skulptūrām. Netālu no pagasta centra atrodas **Mācītājmuižas kapi***, kuros savus tuviniekus apbedīja Kēlbrantu dzimta.

Draudzes skola novadā atvērta jau 17. gadsimtā. Te strādājuši daudzi ievērojami skolotāji: ērģelnieks un literāts Pēteris Ulpe, rakstnieki – Jēkabs Zvaigznīte un Jānis Širmanis, dzejnieks Auseklis, literāts un kultūras darbinieks Augusts Rudītis. 1941. gadā skolas ēku nodedzināja krievu karavīri. Tās vietā 1991. gadā uzstādīts **piemiņas akmens****.

Joprojām darbojas **Piebalgas pamatskola****. 1871. gadā tā dibināta ar Mārtiņskolas vārdu, bet šobrīd vairāk pazīstama kā Pikurskola. Pārzinis Pēteris Pikurs te strādāja no 1919. līdz 1961. gadam, bet tēva iesākto līdz 1984. gadam turpināja Maija Pikure.

Jaunpiebalgas vidusskola** 1946. gadā dibināta kā viena no pirmajām vidusskolām Latvijas laukos. Tā ievērojama ar noturīgām pašdarbības tradīcijām un

Piemineklis
Brīvības cīņās kritušajiem

augstu mācību darba kvalitāti. Skolas ēkas ieskauj ap 10 ha liels parks ar vairākiem diķiem, ko pakāpeniski izveidojusi pedagogu un audzēkņu saime.

1977. gadā te atvērta **novadpētniecības muzejs****, kurā var apskatīt vairākas ekspozīcijas: Jaunpiebalga senāk un tagad – Etnogrāfija – Skolas un skolotāji – 1941.– 1949. gada notikumi – Tautas frontes laikmets – Jaunpiebalgas mācītāji.

Kopš 1986. gada darbojas **mūzikas skola***. Te klavieru un pūšamo instrumentu nodaļās, vijoles, kokles un akordeona klasēs mācās vairāk nekā 100 skolēnu no 7 pagastiem. Ar SIA “Piebalgas alus” atbalstu katru gadu tiek organizēts konkurss par Emila Dārziņa prēmiju dažādās mūzikas specialitātēs.

Jāņaskolā pirmais skolotājs bija Andžs Dārziņš, kurš te nostrādāja gandrīz gadsimta ceturksni. Tagad te darbojas viņa dēla komponista **Emila Dārziņa muzejs****.

Katru gadu tiek rīkotas izstādes, kas stāsta par Piebalgu un izciliem piebaldzēniem. Blakus telpās iekārtota piemiņas ekspozīcija dzejniekam Jānim Sudrabkalnam. Viņa bērnības zeme ir **Zelta krogs***, kura drupas redzamas ceļmalā netālu no Jāņaskolas. Apkārtņē dzimuši šīs skolas ievērojamie audzēkņi – gleznotājs Jēkabs Strazdiņš, kā arī aktieris un režisors Emīls Mačs.

Abrupe** 19. gadsimta otrajā pusē veidota kā pagasta pašvaldības centrs. Te apskatāms bijušais **pagasta nams**** – plaša un vizuāli pievilcīga akmens ēka. Dažādos laikmetos te ritējusi rosīga kultūras dzīve. Arī pēc otrā pasaules kara te darbojās tautas

nams, kopsaimniecības “Kaļiņins” valde, Gaujas bibliotēka. Tagad ēkā ir bibliotēka un dzīvokļi. Iepretim pagasta namam redzamas bijušā **Dziedāšanas biedrības nama*** drupas. Nams savulaik celts uz literāta Jēkaba Zvaigznītes dzimtajā Abrupkroga pamatiem.

1926. gadā uzmērīts **Lielmeža pilskalns****. Tā virsmai raksturīgas dažādas kumpas un iedobes. Ziemeļu virzienā no pilskalna atrodas **Lielmeža dobumakmens***. Pagasta teritorijā vēl ir arī **Tirumvieksēļu*** un **Tulijas pilskalns***, kā arī virkne ievērojamu virsotņu: **Viņķu kalns**** (243 m; ar gleznotāja Kārļa Miesnieka un rakstnieka Jonāsa Miesnieka dzimtajiem Vecviņķiem), **Svētais kalns***, **Vanagkalns**** (253 m), **Jēcu**

Komponista
Emila Dārziņa muzejs
“Jāņaskola”

Jaunpiebalgas Dziedāšanas
biedrības nams
20. gs. sākumā

kalns*. Pie Vecviekšelēm aug savdabīgā **Zvana priede****, kurai ir vairākas galotnes. Teika stāsta, ka kokā kādreiz novietots kapu zvans. Varbūt te atrodas senkapī?

Saglabājušās vairākas senas mājkopas vai atsevišķas ēkas. Īpaši ievērojamas – **Niklava rija**** un 1876. gadā celtā pirts **Strupiņos****. Pirtij tikai viena telpa – reizē kurtuve, ģērbtuve un pāršanās vieta.

Jaunpiebalgas pagastā dzimuši daudzi ievērojami darbinieki – komponists Emīls Dārziņš, gleznotāji – Kārlis Miesnieks, Jānis Titāns un Jēkabs Strazdiņš, komponists un rakstnieks Marģeris Zariņš, selekcionārs Kārlis Ruks, aktieris un režisors Emīls Mačs, rakstniece Velta Spāre. Šobrīd Jaunpiebalgas vārdu spodrina dzejniece Olga Lisovska, grafiķis Laimonis Šēnbergs, filoloģijas doktore Ausma Cimdiņa. Meža Mostenē mākslinieki Ināra un Aivars Neilandi aicina apgūt iemaņas koka un metāla apstrādē, kā arī tekstilmākslā. Te darbojas SIA “Piebalgas alus”, firmas “Woodside Development Latvia” mēbeļu rūpnīca, SIA “Piebalgas tekstils”.

Skats no Viņķu kalna uz Jaunpiebalgas pusi

ZOSĒNI

Tagadējais Zosēnu pagasts kā pašpārvaldes vienība izveidojās pēc otrā pasaules kara. Tas aptver lielākoties senās Piebalgas novada teritorijas, bet pagasta ziemeļdaļa agrāk ietilpa Drustu novadā.

Viena no ievērojamākajām seno piebaldzēnu mitņu vietām neapšaubāmi ir nostāstiem un teikām apvītā **Kāpurkalna apkārtnē****. Virkne te esošo senatnes pieminekļu liecina, ka arī vēl relatīvi netālā pagātnē te bijusi rosīga saimnieciskā un garīgā dzīve: **pilskalns***, Elku (jeb Rata) kalns, Tirgskalns (jeb Karātavu kalns), **Māras baznīcas vieta***, **senkapī***, **Vella klēpis***, **Skrāģu krogs**** un **Māras ezers**** ar diviem **svētakmeņiem**** – Lielo pelēko Māras akmeni un Mazo sārto Māras akmeni ar iedobi. Par un ap šīm vietām vijas dažādi notāsti – gan par Māras baznīcas nogrimšanu ezerā, gan par Ziemeļu kara laikiem, gan pašu Māru, kura dzīvojusi starp cilvēkiem. Ir tautas teicēju liecības, ka vēl

Ligotāji Zosēnos. 2000. gads

Elku kalns

pagājušajā gadsimtā te divreiz gadā sabraukuši cilvēki no pārnovada, lai izmantotu ezera dziedinošo spēku. Netālu no Skrāģu kroga esošajā **Tirgskalnā*** rikojuši tirgu. Tur ļaudis pulcējušies drīz pēc saullēkta. Tirgū ne tikai tirgojušies, bet arī apdāvinājušies, dziedājuši Māras dziesmas un pat dancojuši.

Elku kalna** virsotnē senāk bijuši akmens elku tēli. Te kādreiz esot audzis ozols un blakus tam bijis prāvs akmens ziedošanai. No šejienes katrā gadalaikā uz visām pusēm paveras skaista ainava. Šobrīd kalns apaudzis ar pilādžiem un kadiķiem, bet virsotnē redzams ar 1905. gadu datēts robežakmens. Te bieži ierodas krāšņu ainavu cienītāji, bet kalna pakājē dusošajā Māras ezerā ļaudis arī tagad peldoties atjauno enerģiju.

Kāpurkalna apkārtnē jau Livonijas laikā pastāvēja muiža. Toreiz to dēvēja par Virdeni (Würden). Kāpurkalna vārds cēlies no vēlāk lietotā vāciskā nosaukuma - Kapershof (Kapukalns jeb Liķumuiža). Tas liecina, ka muiža celta uz sena kapulauka, un varbūt tieši tāpēc vēlāk pārcelta uz tagadējo vietu, kur tā līdz 1920. gadam darbojās kā Jaunpiebalgai pakļauta **pusmuiža***.

Zviedru laikā līdzās Kāpurkalnam izveidojās **Zosēnu muiža***. Tā pirmoreiz minēta 1688. gadā un vienmēr bija valsts īpašumā (Rosdienststelle, kroņa muiža).

Vecpiebalgas-**Gaujaskroga****-Drustu lielceļa tuvumā atrodas vairākas senatnīgas mājkopas - **Magonas, Zeikari, Spulgas, Urles un Ņenci***. Spulģu apkārtnē ir **dižkadiķis*** un **Spulģu akmens***. Bet Ņenci un Urles ir romāna "Mērnieku laiki" varoņu Ņenča un Pāvula prototipu dzīves vietas; starp tām **Ņenča kalns**** ar plašu skatu uz apkārtni.

Ievērojama senvieta ir **Vieķu pilskalns**** pie Migļu mājām. Netālu no tā aug **Vieķu egle***.

Zosēnos dzimis tēlnieks Jānis Strupulis. Šobrīd ar pagastu saistīti arī citi ievērojami cilvēki. Bet tādi šeit bija arī senatnē. 1866. gadā dibinātajā **Pēterskolā*** strādāja dzejnieks un atklātības darbinieks Pēteris Ceriņš. Viņam lieli nopelni vietējās kultūras dzīves rosināšanā. Blakus skolai redzamas P. Ceriņa mājas. Jaunmurdēnos dzimis Homēra "Iliādas" un "Odisejas" atdzejojātājs Augusts Ģiezens; Kāpurkalnā - jurists un literāts Aleksandrs Dulbe. Skrāģu krogs ir pirmās latviešu operas "Baņuta" libreto autora, LU profesora Artūra Krūmiņa dzimtās mājas. Bet selekcionāra V. Gaujera dzimtajos Rudiņos iekārtota piemiņas vieta.

Uz Ņenča kalna

Nesenā pagātnē Zosēni atgādināja bezcerīgu nomali. Arī šobrīd ekonomiskā situācija nav daudzsološa. Tomēr pēdējos gados paveikts milzīgs darbs ceļu būvē un vides sakārtošanā. Izveidotas vairākas piemiņas vietas, bet jaunceltajā **estrādē**** pie Skrāģu kroga sariņkoti valsts mēroga pasākumi – operas “Baņuta” izrāde un Līgo svētki.

KAIVE

Kaives pagasts ir visretāk apdzīvotā pašvaldība rajonā. Lielāko daļu teritorijas klāj meži. Tas izvietojas uz senajām Skujenes un Piebalgas novadu zemēm. Bet daļa no praktiski neapdzīvotās dienvidu nomales agrāk ietilpa Ērgļu novadā. Četrus gadsimtus šejieni šķērsoja divu Livonijas konfederācijas valstiņu robeža, jo Piebalga nemainīgi piederēja Rīgas arhibīskapam, bet Skujene – Livonijas ordenim. Tikpat atšķirīga ir abu šo sadaļu vēsture.

Piebalgas pusi šobrīd mēdz dēvēt par “Leimaņgalu”; bet te nepieciešams precizējums. Leimaņi tradicionāli bija šīspuses piebaldzēnu garīgās dzīves centrs – ar skolu, biedrībām un kapsētu. Bet juridiski Leimaņu muižai piederēja tikai dažas apkārtejas mājkopas. Viss apvidus no Sīnepēm līdz Jaudzumiem ietilpa Vecpiebalgas muižā, kuras lauki sniedzās gandrīz līdz Kaivei.

Leimaņu muiža** (Leymansberg) tagadējo Raušu māju apvidū pastāvēja jau Livonijas laikā. Nosaukums liecina, ka tā piederējusi kādai senai Piebalgas brīvzemnieku (leimaņu) dzimtai. Šobrīd muižas komplekss samērā labi apkopts, tā apkārtnē plešas **parks****.

Netālu no muižas apskatāma **Leimaņu kapsēta***. Bet Lūķēnu–Katrīnas lielceļa malā pie Risenes tilta slejas pirms otrā pasaules kara celtais Leimaņu izglītības biedrības nams “**Sauleslēta*****”. Šai vietai bija izcila nozīme apkārtnes kultūras dzīvē, un līdzīgas funkcijas tā pildīja vēl nesen.

Divas muižas pastāvēja arī Skujenes novada daļā. Pagasta centrā esošās **Kaives muižas*** vēsture šobrīd vēl maz pētīta, bet tā ir ļoti sena. Jau 1440. gadā ordeņa mestrs te piešķīra dažus zemes gabalus Johanam Kaivenam. No viņa uzvārda radies vēlāk izveidotās muižas nosaukums. Šobrīd par bijušo muižu liecina **maga-zīna**** un vēl dažas ēciņas, **parks****, **ozolu aleja**** un **piemiņas akmens**** antifašisma cīnītājam Otomāram Oškalam, kurš te dzimis muižas pārvaldnieka ģimenē.

Skrāģu krogs

Estrāde pie Skrāģu kroga

Ežu muiža** pirmoreiz kā atsevišķa saimniecība minēta 1725. gadā. Tāpat kā daudzas apkārtnes muižas – Skujene, Kļavkalns, Kosa – tā visos laikos bija valsts īpašums. Muižiņas ēkas ir saglabājušās un tiek apsaimniekotas. Netālu redzama kādreizējās Ežu skolas ēka. No šīs apkārtnes iztek Ežupite (Ārnišupite), kura kopā ar Mierupiti ir garākā Gaujas augšteces pieteka (Sic - nevis pati Gauja!).

Augstākā virsotne pagastā ir **Skroderu kalns***. Plašs skats uz apkārtni paveras no **Muilēnu kalna**** . Tāpat arī no 210 metrus augstā **Tētiškalna**** . Tā apkārtnes īpatnējie mājvārdi (Tētītes, Nēņi, Ķizēni, Viģebi) saglabājušies no tālas senatnes, kad šī bija ievērojama svētvieta, kuras centrs – **svētozola vieta**** – atrodams pie Ķizēniem.

Pagasta Piebalgas daļā dzimuši daudzi ievērojami cilvēki. Antēnos – LU docents un mācību grāmatu autors Jānis Stiprais; Brožos – gleznotājs Augusts Zivarts; Jaudzumos – valodnieks Pēteris Ramizars-Ozoliņš, rakstnieks Augusts Bračs un grāmatizdevējs Jūlijs Bračs; Ķizēnos – “Livonijas hronikas” tulkotājs Eduards Veispāls un atmodas darbinieks Antons Veispāls; Nēņos – Lāčplēša kara ordeņa kavalieris pukvedis Jānis Zikmanis un mācītājs Pēteris Rozenbergs; Raušos – LKOK kapteinis Kārlis Caune; Tanuļos – valodnieks Jānis Zēvers, dzejniece Zinaida Lazda un departamenta direktors Antons Launags; Tētītēs – pašvaldību un kultūras darbinieks kapteinis Jānis Leitis; Viģebos – kordiriģents un dzejnieks Eduards Dālmanis...

Gropiņos saglabājusies **rakstnieka A. Brača celtā māja**** , kas veidota skandināvu stilā. Apkārtņē arhitekta **K. Barona projektēts parks*** . Ar šejieni un netāļajiem Tanuļiem saistās nostāsti par Andreja Pumpura mērniecības takām Piebalgā un dzejoļa “Stāsti manim, Daugaviņa” rašanos. 1869. gadā Leimaņos A. Pumpurs uzsāka dzejnieka gaitas un sarakstīja daudzus ievērojamus darbus.

Raušu Kailajā kalnā* apskatāma rakstnieka Jonāsa Miesnieka celtā māja.

Par pagasta Skujenes daļu šādu ziņu visai maz. Vienīgi – Taurupu krogā uz laiku ieceļojušu piebaldzēnu ģimenē dzimis grāmatizdevējs, literāts un tulkotājs Pauls Skrābāns.

Kaives ozoli

Daba

Novada ģeogrāfiskās ainavas īpatnības lielā mērā nosaka Vidzemes centrālā augstiene, kuras vidusdaļā, ūdensšķirtnē starp Gaujas un Daugavas baseiniem, izvietojas Piebalga. Tēlaini sakot, šī vieta ir pēdējā terase pirms Vestienas un Bērzaunes apvidu augstienes, kuras centrā atrodas Latvijas vertikālā dominante - Gaiziņkalns. Piebalgas izteikti reljefā virsma, upju caurausta un ezeriem bagāta, atrodas ievērojami augstāk nekā pārējā rajona teritorija. Gandrīz visur tā paceļas vairāk kā 200 metrus virs jūras līmeņa, bet daudzi pauguri slejas 240 – 260 metru augstumā. Tāpēc te un tuvākajā apkārtnē meklējamas rajona ievērojamākās virsotnes, starp tām arī pati augstākā – Bākas kalns. No Piebalgas iztek vairākas upes, un tieši šeit spēkā un plašumā pieņemas abas Vidzemē lielākās – Gauja un Ogre. Savukārt Alaukstis un Inesis ir plašākie ezeri ne tikai Cēsu rajonā, bet visā Vidzemes augstienē.

Dabas ainavas Piebalgā ir ļoti daudzveidīgas. To nosaka lielais reljefa saposmojums, kā arī augsnes cilmieži, kuru sastāvs te dažāds. Līdzīgi visai Vidzemes augstienei, arī Piebalgu klāj biežākā kvartāra nogulumu

Cirstu puses ainava

Skats no Smetes kalna

Alauksts

Inesis

sega Latvijā. Šāds reljefs nosaka novada skarbo klimatu, kam raksturīgs īsākais bezsala periods valstī, liels mitruma daudzums un līdz ar to biezs ūdens noteces slānis. Šeit slēpot var mēnesi ilgāk nekā Latvijas centrālajā un rietumdaļā.

Caur Vecpiebalgas pagastu plūst Balga, Gailišupīte un Mierupīte, bet robežu ar Taureni iezīmē Gaujiņa – viena no iespējamajām **Gaujas iztekām**** . Apkārtne bagāta ar ezeriem, to vidū – **Zobols**** , **Tauns*** un **Gailišu**

ezers** . Cēsu rajonā un arī Vidzemes augstienē lielākais ezers ir **Alauksts**** . Tā platība – 7,75 km², ieličiem izrobotās krasta kontūras garums sasniedz 15 kilometrus, bet virsma plešas 203 metrus virs jūras līmeņa. Ziemās te notiek valstī populārākais slēpojums “Apkārt Alaukstum”, bet vasarās – sērfofotāju regates un ūdens motosporta sacīkstes.

Vecpiebalgā atrodas rajona augstākā virsotne – **Bākas kalns**** (266 m), bet plaši skati uz apkārtni paveras no **Incēnu kalna**** (256 m), **Augstišu kalna**** (255 m) un **Smetes kalna**** (243 m), kura apkārtnē Piebalgas daba redzama visā tās krāšņumā.

Inešu pagasts izvietojas Ogres labā krasta pieteku Ilzītes, Pāvītes, Sustalas un Dzērvītes baseinos ap gleznaino septiņsalu Inesi. Šejienes virsma atrodas 200 – 250 metrus virs jūras līmeņa. Tā bagāta īpatnām reljefa formām - pauguriem, gravām, ezeriem, strautiem. Pagasta augstākā virsotne ir **Krūmēnu kalns****

(253,7 m). Plašs skats uz apkārtni paveras arī no **Tīrumnieku**** , **Ķemeru**** , **Teiču**** un **Prizēnu kalna**** . Te izvietojas 13 ezeri; no tiem lielākie – **Inesis**** (3,2 km²), **Nedzis**** (82,8 ha), **Brīngis**** (29,1 ha) un **Pāvītis*** (18,2 ha).

Daudzām teiksmām apvītais Inesis ar savu roboto krasta līniju, apkārtnes pauguriem un mežiem ir viens no skaistākajiem ezeriem Latvijā. Tā virsma plešas 194 metrus virs jūras līmeņa. **Ezera salas**** , Sproģu pussalas purvs un tuvējais Inešu parks iekļauts valsts

aizsargājamo dabas objektu sarakstā. Bet lielu daļu pagasta ietver 1987. gadā izveidotais Vecpiebalgas aizsargājamo ainavu apgabals, kura platība ir 9532 hektāri. Novada dabas skaistums īpaši izjūtams **Ineša dienvidu krastā*****, gar kuru ceļš no Inešiem ved uz Kaudziņu muzeju.

Jaunpiebalgā ir daudz nelielu ezeriņu, no tiem lielākais – **Mostenes ezers**** . Novadu šķērso **Gauja**** ar pietekām Tuleju, Abrupi, Mosteni, Degļupīti, Virdīti. No pagasta dienviddaļas iztek Tirza.

Netālu no centra atrodas **Strumpītes akmens*** (ar zārkveida formu). Bet apmēram 10 kubikmetru lielais **Niklavu akmens**** ierakstīts Latvijas lielāko akmeņu sarakstā.

Zosēnu pagastu caurauž **Gauja**** un tās pietekas – Dzestrene, Gailišupīte, Tulija. Bet robežu ar Drustiem iezīmē Pērļupe. Apvidus samērā bagāts ar nelieliem ezeriem. Puse no tiem atrodas Kāpurkalna apkārtnē. No tiem ievērojamākais – **Māras (Kāpurkalna jeb Svētais) ezers**** . Citi pagastā lielākie ir **Rudiņu**** un **Slieķu**** ezeri.

Kaives pagasta dienviddaļu šķērso **Ogre**** ar pietekām Riseni, Alainīti un Meltni, bet nelielu nogabalu ziemēlpusē – Gaujas pieteka Pīsla. Apvidū salīdzinoši maz ezeru, un tie visi ir nelieli. Ievērojamākie – **Leimaņu**** un **Kaives**** ezeri. Starp dabas objektiem vēl ievērojams **akmens**** pie Maisēļu mājām.

Gauja pie Jaunpiebalgas

Naktsmitnes Piebalgā

Lauku mājas

29.	“ Inesieši ”, Inešu pagasts	Tālr. 4164244		
19.	“ Lielkrūzes ”, Jaunpiebalgas pag.	4162599		

Al

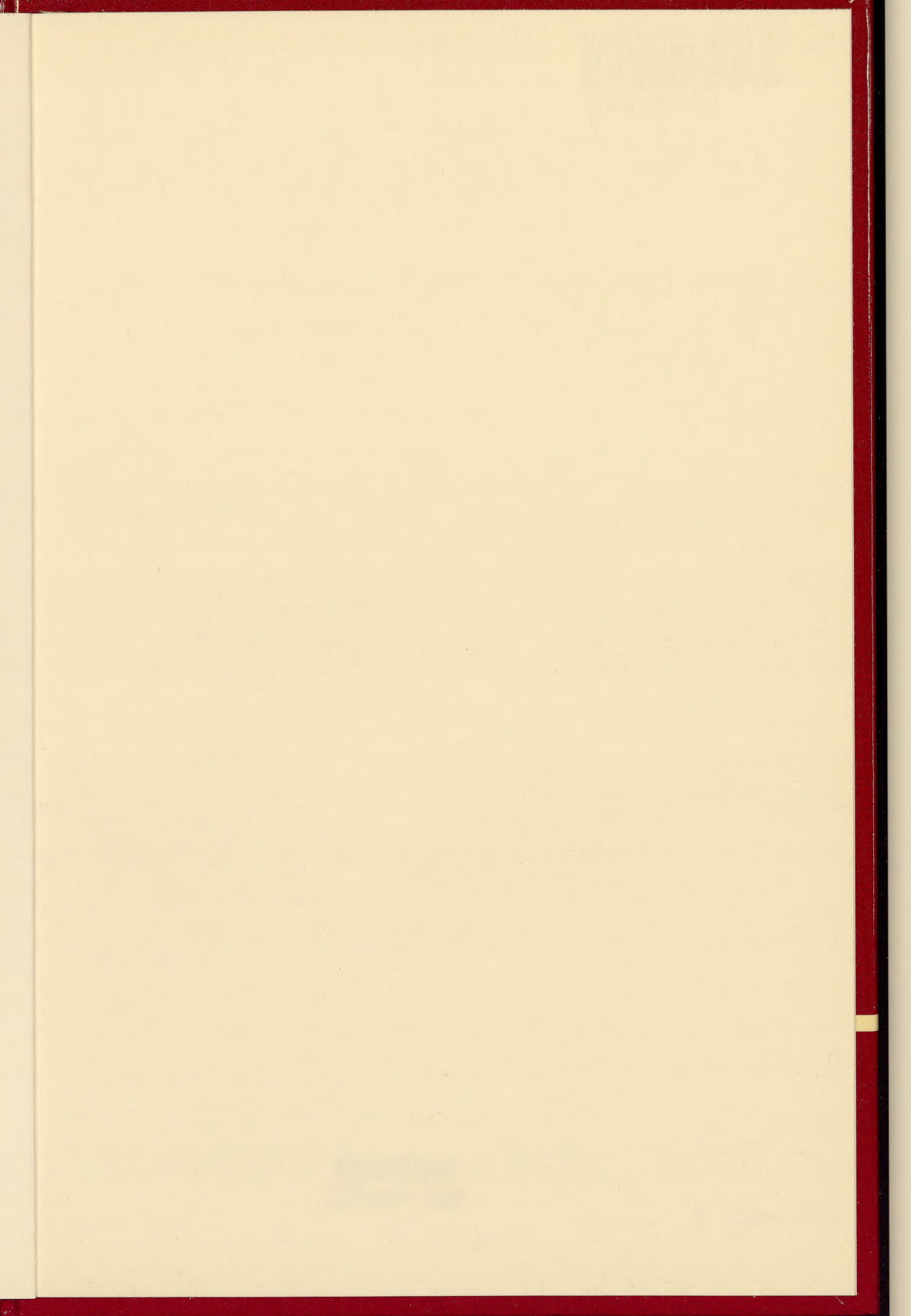
Il

Faint, illegible text in the upper right section of the page.

Main body of faint, illegible text in the center of the page.

Faint, illegible text in the lower right section of the page.

LATVIJAS NACIONĀLA BIBLIOTEKA

0302025460

**OBLIGĀTAIS
EKSEPLĀRS**

3.50

2002-4
L 103